בית יעקב

ליטעראַרישע שריפט פאַר שול און היים

דינט די ענינים פון בית־יעקב שולן און אָרגאַניזאַציעס בנות אגודת־ישראל אין פוילן

רעדאַקטירט דורך א"ג פרידנזאָן

לאָדזש—וואַרשע—קראָקע | ב"ה, אדר תרצ"ו | נומער 132 | דרייצנטער יאָר־גאַנג

יאָרצייט-העפט

צו דער ערשטער יאָרצייט

פון שרה שענירער

כ"ו אדר תרצ"ו

תוכן:

זייט ראוי צום גרויסן שליחות • יצחק לעווין — די פאַרטיידיקונג פון דער שחיטה • הרב שמואל דוד לאַסקי — שטראַלן אין דער פינצטערניש • יהודה לייב אָרלעאַן—צו וואַסער אַחדות דערגייט די יידישע פאַמיליע • בנימין זוסמאַן — אין אַ יאָרצייט טאָג • א. ז. פרידמאַן — אַ מצבה • שרה לאַנדא — וואָס זי איז געווען • נעכא באַכענעק — אַ יאָר אַליין • דר. העשל קלעפפיש — שרה שענירער די שריפטשטע־לערן • אסתר הייטנער — איר שווייגן וואָס רעט • רבקה הורוויץ — וטהר לבנו • אַלטער שנור — גי־קליבינע פערל • אלימלך שטייער — דער וועג צו זיך אַליין • ישראל עמיאט — יאָרצייט • ידיעות און מודעות.

גרויס זאַמל־בוך

קעגן אנטיסעמיטיזם

ס־גרייט זיך אין דרוק אַ גרויס ערנסט ליטעראַריש־וויסנשאַפטלעך

אָפּווער־העפט פון בית-יעקב-זשורנאַל קעגן אַנטיסעמיטיזם אין גאָר דער וועלט

די יידיש־רעליגיעזע וואָרט-פירער, דענקער, וויסנשאַפטלער, היס־טאָריקער און שריפטשטעלער וועלן אויף די בלעטער פונים ספּעציעלן אָפּווער־העפט פון בית־יעקב־זשורנאַל לאָזן הערן זייער שטים. וועגן אַלע מינים אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָבן היינט אַן־אָרט אין פאַרשידינע לענדער.

ס־וועלן אויפגיקלערט און אָפּגיענטפערט ווערן אַלע טענות פון די פירער און באַגרינדער פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס האָבן מיט אַזאַ ווילדער גבורה אויפגיהויבן זייערע קעפּ איבערן פאָלק ישראל, וואָס איבער אים וואַכט אייביק דער שומר־ישראל.

דאָס אָפּוועור־העפט וועט זיך פאַרנעמען מיט די אַלט-נייע בלבולים קייגן פאָלק ישראל, סיי אַלס עם הנבחר סיי אַלס ג־טס פאָלק, וואָס טראָגט אויף זיך זיין היסטאָריש שליחות צו ברענגין ליכט און גליק פאַר דער גאַנצער מענטשהייט.

דאָס אָפּוועור־העפט וועט אַמשטאַרקסטן ברענגין צום אויסדרוק דעם פייערדיקן תשובה־רוף, וואָס דאַרף גראָד יעצט גיהערט ווערן אין דער יידישער וועלט און וואָס דאַרף באַזונדערס מחזק זיין די ברייטע מאַסן פון דער יידישער יוגנט צו בלייבן עקשנותדיק גיטריי דעם גייסט פון ישראל סבא.

דאָס אָפּוועור־העפט וועט דערשיינין אין יידיש און פויליש ביי דער באַטייליקונג פון די אויטאָריטעטסטע רעליגיעזע פעדער־כוחות פון גאָר דער וועלט!

ס־ליגט אַ הייליקער חוב אויף אַלע רעליגיעזע יידישע מענטשן און באַזונדערס אויף אַלע אַגודיסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס צוצוהעלפן צום דערשיינין פון דעם אָפּוועור־העפט, וואָס וועט ברענגין כבוד און נוצן.

זייט ראוי צום גרויסן שליחות!

צו אייַך ליבע און גיטרייַע שוועסטער גייט אַצינד אונדזער ווארט, צו אייַך, וואָס איר זענט שוין דערצויגן גיווארן מיטן גייסט פון אמונה און בטחון, מיט באַוואוסטזייַן אינים גרויסן שליחות פון ישראל אויף ג—טס וועלט, צו אייַך רעדן מיר מיט אַ צובראכן גימיט און שווער הארץ, וואָס ווייטיקט און בלוטיקט אויפן אומדערטרעגלעכן יסורימדיקן מצב פון ישראל און אויף דעם פאַרשוועכטן כבוד „היינו לעג וקלס בגוים"! מיר האַלטן זיך צוריק פון אויסמאָלן גרויל־בילדער, מיר דערשטיקן אין זיך די טרערן, מיר דערציילן נישט קיין פרטים פונים שרעקנס־מצב, ווייל ווער פון אייַך ווייסט נישט פון אַלים, און ווער טרעפט זיך דערמיט נישט אָן טאָג אויף טאָג אין שטאָט און שטעטל.

דער לעצטער טייוולאָנישער פלאַן אונטערצוגראָבן איינים פון די עלטסטע יסודות פונים יידישן דת, די שחיטה, דעם ערשטן תנאי צו אַ כשר־יידיש לעבן, צו דערהאַלטן דעם „שלחן אשר לפני השם", שפייזט טיף אין אונדז און ברענט אין אונדזער יידישער נשמה, און מיר זעען זיך אַליין ווידער ווי אין יענע פינצטער־סטע צייַטן, וואָס די בעסערע פון די אומות־העולם האָבן יאָרן לאַנג אויפגעשוידערט פאַר בושה, ווען מ־האָט זיי דערין בלויז דערמאָנט.

מיר אַלס תורה־גיטרייַע בנות־ישראל, אַזוי גוט ווי אַלע יידן מאמינים, דאַרפן נישט חלילה פאַלן בייַ זיך און אַ פשיטא נישט חלילה פאַרלירן אויף אַ רגע דעם בטחון אינים שומר־ישראל, וואָס וועט אונדז ווידער דערהייבן איבער אַלע בערג און שטעכיקע דערנער, און לאָמיר האָבן דאָס באַוואוסטזייַן אַז אונדזערע ליידן און ענוים גיהערן צו די חבלי־משיח פאַר דעם גרויסן אַחרית־הימים.

דער קאַמף קעגן דעם פינצטערן דרויסן, קייגן די גיפטיקע פייַלן פון שונא מבחוץ, וועט נאָר דעמלט זייַן באַזיגט, ווען מיר וועלן אינערלעך זייַן פאַרפאַנצערט מיט די אַלטע פאַנצער־מיטלען פון אמונה, אויסדויער און אומבויגזאַמקייַט.

מיר לעבן יעצט אין איינע פון די גרויסע הערואישע תקופות, ווען מ־איז אויסגישטעלט אויף שווערע נסיונות און מיר מוזן פאַרמאָגן דאָס העלדישע מסירת־נפש פון יענע דורות, וואָס האָבן זיך מוסר־נפש גיווען אויף קידוש־השם און אַרויס אויף אייביק גילייַטערט און גיהייליקט.

די יידישע פרוי איז תמיד גיוועזן דער אַוואַנגאַרד פון אונדזער פאָלק אויפן פראָנט פון העלדישקייַט און קידוש־השם און הייַנט, ווען טויזנטער יידישע באַוואוסטזיניקע בנות־ישראל ווירקן פאַרן דערהייבן דעם כבוד פון ישראל, וועלן זיי יעצט דערפילן זייער שליחות, וואָס זעלטן אַ דור איז זוכה דערצו.

וואָס דאַרף מען טון? שטאַרקן זיך פון אינעווייניק, שטיין פעלדזן־פעסט אויף די פאָזיציעס פון לערנען און דערציען, מחזק זייַן די אמונה אין יעדן יונגן האַרץ, קרעפטיקן דעם בטחון, נישט פאַרלאָזן די קעמערלעך פון דער אָרגאַניזאַציע, נאָר זיי נאָך פאַרפעסטיקן און פאַרפאַנצערן. מיט פאַרייניקטע קאָנצענטרירטע כוחות זיך אויפהייבן איבער צייַט און שטימונג, זיך האַרטעווען צו זייַן גרייט און ראוי אין אַזאַ היסטאָרישער שעה, צו האַלטן הויך די פאָן פון ישראל און זייַנע הייליקייטן!

דאָס וואָס אַ פרוי האָט אויפגיהויבן איר האַנט קייגן יידישן דת, איז מחייב די פרויען פון אונדזער פאָלק, צו געבן דעם בכבודן און שטאָלצן ענטפער, צו שטאַרקן דאָס יידישקייַט, די קדושה און די ריינקייַט פונים יידישן טיש און אויף דורות פאַראייביקן אונדזער נאָמען אין דער מאַרטירער־גישיכטע פון נצח ישראל.

די פאַרטיידיקונג פון דער שחיטה

יצחק לעווין

דריי הויפט-מאמענטן ווערן אַרויסגירוקט פון די געגנער פון דער יידישער שחיטה אין זייער פאַרביטערטן, עקשנותדיקן קאַמף: דער הומאַניטאַרער, ווירטשאַפטלעכער און רעליגיעזער.

צוקוקנדיק זיך נענטער צו אַט די דריי מאמענטן, קען מען פעסטשטעלן, אַז דער ערשטער, דער הומאַניטאַרער, איז אַ דעק-מענטעלע פאַרן קאַמף, ווייל מע זעט זיך דאָך לפנים אָן פאַר „צער-בעלי-חיים"; דער צווייטער, דער ווירטשאַפטלעכער, איז די אייגנטלעכע טרייב-קראַפט פון דער אַגיטאַציע, ווייל מע מיינט דאָך נאָר צו פאַרזאָרגן די אייגינע אינטערעסן, און דער דריטער מאמענט, דער רעליגיעזער, איז היינט-צו-טאָג אפשר דער וויכטיקסטער קאַמף-שויפלאַך, ווייל מיר לעבן דאָך עפיס אין צוואַנציקסטן יאָר-הונדערט, אין צייט-אַלטער פון געוויסנס-פרייהייט, מוז מען אַלזאָ באַווייזן, אַז די שחיטה איז נישט קיין עיקר-הדת, אויב מע וויל זי פאַרביטן.

ווי אַזוי זעט אויס די פאַרטיידיקונג פון דער שחיטה אין באַצוג צו די אַלע דריי מאמענטן? וועגן צער-בעלי-חיים-אַרגומענט פון די געגנער פון דער שחיטה איז שוין דאָ אַ גאַנצע ליטעראַטור. ס-זענען דאָ גיזאַמלטע און אין דרוק אַרויסגיגעבענע גוטאַכטן פון די גרעסטע פאַך-קענער, פון פראָפעסאָרן פון וועטערינאַריער מיט וועלט-נעמען, וועלכע זאָגן זיך אַרויס מיט דער גרעסטער אַנערקענונג וועגן דעם הומאַניטאַריזם פון דער שחיטה. מע קען זאָגן, אַז דער דאָזיקער מאמענט איז פון יידישן שטאַנדפונקט אין דער שחיטה-פראַגע אפשר דער לייכסטער, ווייל מע קען זיך פאַרופן אויף אַזעלכע גרויסע אויטאָ-ריטעטן אין דער דאָזיקער באַציאונג, אַז סוף-כל-סוף מוז מען מנצח זיין. מע דאַרף איבעריגנס גאָר נישט צוריק גרייכן צו די אַלטע גיזאַמלטע גוטאַכטן, עס קומען כסדר צו נייע. אָט האָט, למשל אין יאָר 1923 זיך אַזוי אַרויסגיזאָגט סיר וויליאַם באַיליס פראָפעסאָר פון פיזיאָלאָגיע אין לאָנדאָנער אוניווערסיטעט: „דאָס קוילן מיט אַ מעסער לויטן יידישן דין איז אַ הומאַניטאַרער שעכט-מעטאָד, וועלכע האַלט אויסגיצייכנט אויס דער פאַרגלייך מיט אַנדערע. דורך דעם שניט, וואָס דער שוחט מאַכט, פאַרלירט די בהמה דאָס באַוואוסטזיין, צו וועלכן זי קען נישט מער צוריק קומען, דער שמערץ, אויב ער עקסיסטירט איבערהויפּט, דויערט אַ סעקונדע און איז, אפילו אין ערגסטן פאַל, נאָר גרינג. דער דאָזיקער אומשטאַנד איז גוט באַקאַנט די כירורגן און אויך יעדן, וואָס פאַרוואונדעט זיך מיט אַ גאָר שאַרף מעסער. אַלס פועל-יוצא פון שניט קומט די באַוואוסטלאָזיקייט דורכן תיכפדיקן אויפהערן פון צופליסן פריש בלוט צום מוח און אויסליידיקן דעם קערפּער פון בלוט". אַזעלכע אָפּיניעס איז דאָ אַ סך.

דער ווירטשאַפטלעכער מאמענט פון שחיטה-קאַמף איז שווערער ווי דער הומאַניטאַרער אויס צוויי טעמים: ערשטנס, איז דאָס ווירטשאַפט-לעבן אַזוי קאָמפּליצירט, אַז די געגנער פון דער שחיטה קענען לייכט אָפּערירן מיט גאָר פאַנטאַסטישע חשבונות וועגן דער כלומרשטער מיליאָנען-באַלאַסטונג, וואָס די שחיטה ברענגט פאַר די נישט ייִדן (דאָרט וואו ס-איז באַוואוסט, אַז ייִדן צאָלן פאַר כשר פלייש אַ סך טייערער ווי ס-מאַכט אויס דאָס בלויזע שחיטה-געלט, אַלזאָ ווערט דעריבער אינים ביליקערן טריפה-פלייש קאַלקולירט דאָס דאָזיקע פלוס" און די נישט-ייִדן האָבן זייער פלייש ביליקער צוליב די ייִדן!). צווייטנס, זוכט מען פשוט צו פאַרדרענגען דעם ייד פון זיינע ווירטשאַפט-פאָזיציעס און דעריבער איז דער קאַמף מיט דעם דאָזיקן מאָטיוו גאָר נישט קיין לייכטער.

אָבער מערקווירדיק: דער שווערסטער איז דער רעליגיעזער קאַמף. מיר מוזן גאָר באַווייזן, אַז די שחיטה איז אַ קאַרדינאַלער יסוד פון אונדזער דת און אָט די אָפּוועער, ווי נאַטירלעך זי זאָל נישט זיין, ווי איינפאַך זי זאָל נישט דערשיינען, האָט ביז איצט אין פּוילן אַרויסגירופן דעם גרעסטן רעש.

אין יאָר 1935 האָט אַ גלח מיטן נאָמען סטאַניסלאַוו טשעציאַק אַרויסגיגעבן אַ בראָשור אונטערן נאָמען „די ריטועלע שחיטה אין ליכט פון ביבל און תלמוד", וועלכע האָט דעם ציל צו באַווייזן, אַז די שחיטה איז נישט קיין פאַרשריפט פון דער יידישער רעליגיע, אָט די בראָשור פון 72 זייטן איז גיוואָרן דאָס אייגנטלעכע געווער אין די הענט פון די אַנטיסעמיטישע העצער און דער מחבר איז גיקרוינט גיוואָרן אַלס מומחה אין ענינים פון יידישן דת.

די מעטאָדע פון קאַמף מיט דער יידישער שחיטה אויפן רעליגיעזן באָדן איז די „מאָדערנסטע" און איז אָנגיווענדיט גיוואָרן אין די לעצטע יאָרן איבעראַל, וואו ס-האָבן זיך באַוויזן פּרואוון פון אַסרן די שחיטה. אַזוי האָט צ. ב. דער מינכער טיר-שוץ-פאַריין אין זיין אַנגאַבע צום בייערישן פאַרלאַמענט פון 11 מערץ 1926 באַהויפּטעט, אַז די שחיטה איז „נישט קיין דין פון דער תורה און נישט קיין הלכה למשה מסיני" א. אַז. וו. און אַז אַ גיזעץ מיטן איסור פון דער שחיטה וואָלט עפ"י דין גאָר באַפרייט פון דער פליכט איינצוהאַלטן די שחיטה*). לויטן אַלטן טרויעריקן כלל פון „מהרסיך ומחריביך ממך יצאו", האָבן ליידער די דאָזיקע טענה אויסגיקלאַכט אונדזערע שונאים נישט קיין אַנדערע נאָר עטלעכע ייִדן. אַ גיוויסער ראַבינער שטיין פון פראַנקפורט-אַם-מיין און אַ ראַבינער ד"ר שטערן פון בוטשענהויזן האָבן אין די אַכציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָהר-הונדערט אַרויסגיגעבן בראָשורן וועגן דער שחיטה, וואו זיי האָבן גיפּרוּווט אויפצואווייזן, אַז די שחיטה איז נישט קיין עיקר פון יידישן דת. נאָך זיי איז גיקומען דער ראַבינער ד"ר ווינער מיט אַ ווערק וועגן „די יידישע שפּייזע גיזעצן" (ברעסלוי 1895). וואו ער האָט גיוואָלט דאָס זעלבע באַווייזן.

זעלבסטפאַרשטענדלעך איז די דאָזיקע מיטהילף גיקומען די שונאי-ישראל זייער גיוואונטשן און זייט דעמאָלט פאַרופט מען זיך אין גיזעץ געגן דער שחיטה אויף „רבנישע אויטאָריטעטן". דערביי איז כדאי צוצוגעבן, אַז איינע פון די דאָזיקע „אויטאָריטעטן", ד"ר שטערן פון בוטשענהויזען, האָט זיך אין יאָר 1883 גישמדט.

אָבער גלח טשעציאַק אין פּוילן האַלט זיך אַליין פאַר אַזאַ ידען אין יידישע ענינים, אַז ער דאַרף גישט קיין מיטהילף. ער אָפּערירט אין זיין בראָשור מיט נעמען פון מסכתות און מאַכט אַנ-אַנשטעל, ווי ער וואָלט גיווען אַ בקי אין תלמוד און אין דער תוספתא (אַ ספּעציעלע פאַרליבע האָט ער פאַר דער תוספתא...) און דער צוועק זיינער? נאַטירלעך, צו באַווייזן, אַז די שחיטה איז נישט קיין עיקר פון יידישן דת.

אָבער מע מוז זאָגן, אַז צוליב דעם וואָס ער האָט זיך נישט אַמאָל גינומען די מי זיך גינוי צו באַקענען מיט זיינע פאַרגענגער — שוין נישט רעדנדיק פון דער יידישער קוועלע גופא — האָט ער זיין אַרבעט גימאַכט גאָר אומגילומפּערט. מע לייענט די זייטלעך פון זיין בראָשור און מע ווייסט נישט, ווען צו לאַכן און ווען צו שטוינען איבער די גראָבע פעלערן, וואָס קומען דאָרט אַרויס אויפן טאָג-ליכט. גינוג צו דערמאָנען, למשל, אַז דער אויסדרוק „כלי-קודש" הייסט ביי אים „די בלאָזערס פון שופר" (trąbiący w róg, זייט 33), אַז די מסכת ראש-השנה הייסט ביי איהם כסדר „ראש-האַשאַנאַ". כדי צו געבן אַ באַווייז, אַז נישט אַמאָל די נאָמינקלאַטור פון יידישע דת-ענינים איז דעם גלח טשעציאַק באַקאַנט, אין זאַכלעכע שטותים און נאַנסענסן איז דאָ אין זיין בראָשור אַזוי פיל, אַז מע ווייסט פשוט נישט וואו אָנצוהייבן, אויב מע זאָל זיך נעמען צום אויסציילן זיי. איינמאָל קעמפט ער מיטן תלמוד-בבלי און מיטן שולחן-ערוך און איינמאָל וויל ער פון זיי אַרויסבאַווייזן די ריכטיקייט פון זיינע טענה, איינמאָל באַהויפּטעט ער, אַז מע דאַרף זיך נישט רעכינען מיטן תלמוד און באַלד דערויף גיט ער אַנ-עצה, אַז מע זאָל די בהמה שיסן און דערנאָך זאָל מען דאָס פלייש אויסשווענקען אין וואַסער און זאַלצן, וועט עס זיין „פּולקאָם בהסכם מיט דעם וואָס דער תלמוד זאָגט"... מיט איין וואָרט: דאָס ווערק איז אַ קאַנגלאָמעראַט פון סתירות און משונהדיקע נאַרישקייטן.

ס-איז אָבער גינוג טרויעריק, אַז די אויספירונגען פון טשעציאַקן, אַנשטאָט זיי זאָלן דינען אַלס שטאָף פאַר אַ הומאָריסטישן פעליעטאָן, זענען גיוואָרן דער געגנשטאַנד פון דער בלוטיק-ערנצטער דיסקוסיע אין פאַרלאַמענט. אָבער עס איז גיווען דער חוב פון די יידישע רעפּרעזענטאַנטן דעם גלח טשעציאַק אין די אויגן אויסצואווייזן זיין איגנאָראַנץ, כדי צוצוקלאַפּן דעם וויכטיקסטן אַרגומענט אין די הענט פון די שונאים פון יידישן דת, אַז זיי קעמפן גאָר נישט מיטן יידישן דת... ס-איז נישט ריכטיק ווען ס-מיינט, אַז מע וועט עס אויפווייזן ערגיץ אַנדערש, אין דער פּרעסע אָדער אין גיריכט, ווייל טשעציאַק וועט וועלן אויסמיידן די דיסקוסיע מיטן תירוץ, אַז ער האָט גיוואָלט טון אין סיים און ייִדן האָבן „מוראַ" גיהאַט. איך האַלט נישט, אַז דאָס וואָלט גיווען אַ מיטלאַלטערלעכער רעליגיעזער דיספּוט, ווייל ביי אַזאַ דיספּוט פלעג מען זיך מתווכח זיין איבער דעם „פּראָגראַם" פון צוויי אמונות. דאָ האָט מען פשוט גידאַרפט — און גאָר לייכט גיקענט — באַווייזן, אַז ס-זענען אויסגיטראַכט גיוואָרן נאַרישע בלבולים אויפן יידישן דת. דאָס איז גיווען אַ ווירדיקע אויפגאַבע פאַר אַ יידישן דעפּוטאַט.

אָבער גישעען איז אַנדערש. לאָמיר האָפן, אַז דאָס וואָס איז נישט גיטוען גיוואָרן פון ייִדן אַליין, וועט טון דער וואָס היט איבער ייִדן און וואַכט איבער זיין אייביק פאָלק און עס וועט אויך זיין ביי דער גרויסער שחיטה-גיפאַר — עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו אל!

*) אויף דער דאָזיקער אַנגאַבע איז דאָ אַ גוטע און אינטערעסאַנטע תשובה פון פאַרבאַנד פון די בייערישע קהלות און פון אַ בייערישער אסיפת הרבנים, אָפּגידרוקט אין דער בראָשור „צור שעכט-פראַגע", מינכען 1296.

הרב שמואל דוד לאַסקי

/ שטראַלן אין דער פינצטערניש

דער זקן פון די פעלקער, וועמין די השגחה האט באשטימט צו לערנין און צו ליידן, האט נאָך זיין גישיכטלעכן קורס נישט אַדורכגימאַכט. דאָס יידישע פאלק האט נאך זיין לעצט ווארט אין דער פעלקער-משפחה נישט אַרויסגיזאָגט און דאָס קיפיטל פון זיינע ליידן איז נאך נישט אָפּגישלאָסן, די מאַכט פון רויקייט און ברוטאַליטעט, וואָס האט אירע ערשטע קלעפּ באַקומין פון תנ״ך, האט נאך ווייט נישט רעזיגנירט פון איר הערשאַפט איבער דער וועלט. פאַרקערט, זי קאנצענטרירט זיך און ארגאַניזירט זיך אין אַ פאַראייניקטן פראנט אַ קייגן איר עלטסטן און שטארקסטן שונא. וועלכן זי האט ביז איצט נישט גיוואגט אפן צו באַקעמפן — אַ קייגן דעם תנ״ך. די נאַציסטישע „אידעאלאגיע” מאכט נישט קיין סוד דערפון, אַז זי באַקעמפט דעם נביאישן גייסט און אַלץ וואָס ציט זיין יניקה פון אים, וואָס זאָל אַזוי האַמיוון די צוברויזטע כחות פון דער מענטשלעכער חי׳, ווי דער תנ״ך און די לאָזונגין וואָס ער האט גיווארפן אין דער מענטשהייט, און אויב דער ווילדער חיהשער אינסטינקט דארף דאמינירן אין דער מענטשלעכער גיזעלשאפט, מוז טאַקי קודם-כל באַקעמפט ווערן דער ספר הספרים און אַלץ וואָס באַזירט אויף זיין גייסט.

דאָס „ערשטע קולטור-פאלק אין איראפּע”, וואָס האט אַזוי פיל בלעטער פון קלאַסישער רשעות אָנגישריבן אין דער גישיכטע, האט זיך תמיד נישט גיפילט באַקוועם אונטערן איינפלוס פון תנ״ך זיין גייסט איז שטענדיק גיוועזן בונטאַריש גישטימט קייגן די ראַמין וואָס דער תנ״ך האט אויף אים אַרויפגילייגט. אבער דאָס „ערשטע קולטור-פעלק” מאכט אַלץ קולטורעל און וויסנשאַפטלעך, עס האט דעריבער מיט פאַרנינינגן אויפגיכאַפּט פון דער פרעמד, דעם אומזיניקן גידאַנק פון ביבל-קריטיק און אַריינגילייגט אין אים אומגיהוירע כחות. זיינע „וויסנשאַפטלער” האבן גיאַרבעט מיט דער גאַנצער פּאַרע צו פאַרטונקלין דעם תנ״ך, צו פאַרטושן זיין אָריגינאַליטעט און צו פאַרקלענערן זיין איינפלוס, דאָס דריטע רייך האט גיענדערט די אַלטע מעטאָדע, דער ברוינער משיח האט באַשלאָסן איינמאָל פאַר אַלע מאָל פטור צו ווערן פון דעם פאַדהאַסטן תנ״ך און זיינע אומבאַקוועמע הומאַניטאַרע לערים, נישט דורך גריבלען זיך אין זיינע ביכשטאַבן, נאָר דורך איינפאַכער ליקווידאַציע. ער האט באַפוילן זיינע גיהאַרכזאַמע „וויסנשאַפטלער” איבערצואוואַרפן די ענערגיע אויף אַן-אַנדערן אָפּשניט, — אויף דער ראַסן-טעאַריע. די טרייע דינער פון שקר האבן אויסגיפירט דעם באַפעל, זיי האבן פונאַנדערגיבויט אַ „בלוטיקע” טעאַריע, וואָס פאַראורטיילט דאָס יידישע פאלק פאַר דעם גימיינסטן אין דער וועלט. וואָס מאַכט דעם עלטסטן קולטור-פאלק אַ קאָלעקטיוו פון די נידריקסטע באַשיפינישן און ממילא אויך פאַר גאָר נישט דעם תנ״ך וואָס איז ביי די דאזיקע באַשעפינישן אַנטשטאַנין.

דאָס דריטע רייך האט אין זיין ווילדער קאַנוואולסיע אָראָפּגיריסן פון זיך די קייטן פון תנ״ך וואָס האמיווין דעם אַלט-גערמאַנישן גייסט. עס האט אויפגישטעלט נייע פרינציפּן פון „מאַראַל” און „גירעכטיקייט” וואָס אַנטשפרעכן דעם רוף פון דייטשן בלוט, אַנשטאָט דעם ירושלימער תנ״ך, וואָס איז דעם דייטשן בלוט מיט „גיוואַלד” אָנגיוואָרפן גיווארן, האט עס גישאַפן אַן-אייגינע ביבל - די מינכענער נאַצי-ביבל פון שקר און שנאה. און גלייכצייטיק אָנגיזאָגט אַן-אויסראַטונג-קאַמף דעם פאלק וואָס איז מיט דער ירושלימער ביבל אָרגאַניש פאַרבונדן, דער גאַוועהדיקער מינכענער משיח קען נישט פאַרטראָגן, אַז זיין תורה זאָל זיין בלויז דער קאַנאָן פון דייטשן פאלק. און אין דער גאַנצער וועלט זאָל פאַרהייליקט זיין די „יודע-ביבל” ער פאַרמעסט זיך „אָנצוצינדן אַ פייער אין מינכן וואָס זאָל ברענין אין דער גאַנצער וועלט”. ער וויל די גאַנצע וועלט איינטונקין אין שקר און רשעות, ער צושיקט אַפּאָסטאָלן אין אַלע לענדער וואָס זאָלן פאַרשפּרייטן זיין נייע „לערע”, זיינע עמיסאַרן וועקן אומיטום דעם דורשט נאך בלוט, און כאָטש עס אַנטוויקלט נישט דעם מינצטן ספק. אַז די מענטשהייט וועט זיך בקרוב אויסניכטערן און קוקן מיט עקל און פאַראַכטונג אויף דער מינכענער נאַצי-ביבל, האט זי אָבער דערוויייל דערפאָלג. אירע גלייביקע און סימפּאַטיקער אין די שכנותדיקע לענדער פון רייך מערן זיך פון טאָג צו טאָג, די קערנער פון דער נאַצי-ביבל גיבן שנעלער זייער פרוכט ווי די פון דער נבואישער להבדיל, ווי זיי טרעפן אָן אויף אַ גוטן באָדן וועלכע עס בילדן פאַר זיי די גרעבסטע און זינלעכסטע גיפילן פון דער מענטשלעכער פסיכיק. דער דאזיקער באָדן ווערט נאך ליידער, אפּטמאָל באַאַרוכפּערט דורך מענטשן וואָס פאַרנעמין הויכע שטעלונגין אין דער גיזעלשאַפט, און דער ברוינער משיח קאָן זיך דערוויייל פרייען מיטן רעזולטאַט פון זיין „לערע”, שוין נישט בלויז אין דייטשלאַנד נאָר אויך אין אַנדערע לענדער, ווערן אומשולדיקע און שוצלאָזע יידן גימאַרדיט, עס שפּריצט שוין פון מעסער „יידן-בלוט”, די שולן פון ירושלימער תנ״ך ווערן שוין דורך באַמביס אויפגיריסן און זיינע גייסטלעכע ווערן באַפאַלן. יאָ, מיר זענין מודה, דערוויייל איז דער דערפאָלג אויף דער זייט פון דער נאַצי-ביבל, וועלכע פאַרדרענגט וואָס אַמאָל מער דעם איינפלוס פון ירושלימער תנ״ך. דער ברוינער גיזעצגעבער מעג זיך דערוויייל פרייען.

אַן-אומיטיקייט, אַ מרה-שחורה, פאַלט אָן אויף די וואָס זענין גיבוירן און גיצויגן גיוואָרן אויף דער שויס פון תנ״ך, שווער ווערט אויפן האַרץ ווען מע וואַרפט אַ בליק אויפן אַרומיקן האָריזאָנט און מע זעט אים שטאָק-פינצטער, וואָס אַמאָל מער פאַרציען זיך אויף אים שוואַרצע כמאַריס, עס לעבט דער גייסט פון מיטלאַלטער, וועלכע ווירקט דורך מאָדערנע און ראַפינירטע מיטלין. אין אונדזער גאַנצער סביבה העדט זיך נישט קיין דערמוטיקונג פון דעם העכערן מענטש, אונזער שכנותדיקע עליטע האט נישט קיין טרייסט-וואָרט פאַרן אָרימין, גיפייניקטן ישראל, אונדזערע אַמאָליקע „פריינט” קערן זיך אָפּ פון אונדז. זיי זוכן מאָדערנע קולטורעלע מיטלין אונדז דאָס לעבן צו פאַרביטערן. איכה-קלאַנגין דערגרייכן צו אונדז פון אַלע זייטן, און טאַקי נאָר דאָס טיפע גלויבן אין דעם הייליקן תנ״ך און זיין נבואה, שטאַרקט דעם גייסט, גלעט די נשמה, און לאָזט נישט צוזאַמינברעכן און אַריינפאַלן אין פאַרצווייפלונג.

אין אַזעלכע שווערע מאָמענטן פון פּיין און ליידן, איז עס אַ דערקוויקונג פאַר אונדז צו זעען פון צייט צו צייט אויפשיינען — אויב נישט אויף מזרח כאָטש אויף מערב — אַ פּאַס ליכט וואָס וואַרפט אַ העלן שיין אויפן פאַרכמורעטן האָריזאָנט. עס איז אַ טרייסט עאָר אונדז צו הערן אַ שטאַרק וואָרט פון דער אויסן-וועלט וואָס פאַראורטיילט אונדזערע באַדריקער און שטעמפּלט זייער שאַטאַניסטישע „לערע” מיטן ריכטיקן נאָמען, עס איז אַ טרייסט פאַר אונדז צו זען, אַז עס זענין נאך דאָ נאָבעלע גייסטער אויף דער וועלט, פאַר וועלכע דער תנ״ך אין זיינע פרינציפּן זענין הייליק און אומדערשיטערלעך, די ווירדיקע אַרויסטריטן פון ערצבישאָף פון קענטערבורי אין לאָרדן-הויז און אויף עפנטלעכע פאַרזאַמלונגין, זענין גיוועזן ווי באַלזאַם אויף דעם צושלאָגינעם יידישן פאָלקס-אָרגאַניזם, און מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פאַרגעסן. זיי האבן אונדז איבערצייגט, אַז די גישיכטלעכע לייטערונג פון רעליגיעזן גידאַנק דאָרט ווי ער איז טיף איינגיוואָרצלט, איז פיל שטאַרקער און מעכטיקער ווי אַלערליי מיטלאַלטערלעכע גישפּענסטן, וואָס ווערן דורך די פינצטערע כחות גיוועקט צו תחיית-המתים, די דאזיקע אייִדעלע אַרויסטריטן האבן דערוויזן, אַז עס נישט קיין מעגאַלאָמאַניע פון ענגלישן פאלק, דאָס וואָס עס רופט זיך ביבל-פאלק, ווייל די ביבל האט אויף אים ווירקלעך אַ גיוואַלטיקן איינפלוס אויסגיאיבט.

דער גיבעט-טאָג אין די אַנגליקאַנישע קירכן פאַר דעם גיפייניקטן יידישן פאלק, די שאַרפע ווערטער קייגן די יידן פאַרפאָלגונגין, וואָס זענין גיפאַלן אויף דער בישאָפן-פאַרזאַמלונג אין די לעצטע אַרויסטריטן פון בישאָף אויף דורהעם, האבן גימאַכט אויף אונדז אַ דערפרייענדיקן רושם, זיי האבן אונדז גיוויזן, אַז מיר זענין דאָך נישט פאַראיינזאַמט אין אונדזער אָפּוער-קאַמף קייגן דער מאַכט פון רשעות, וואָס שפּרייט אויס אירע שוואַרצע פליגל אויף דער גאַנצער וועלט, אַז עס זענין נאָך דאָ ריינע, ערלעכע און אייִדעלע גייסטער אויף דער וועלט, וואָס באַקעמפן מיט זייער גאַנצן איינפלוס דעם שענדלעכן ברוינים משיחיזם, און פילן מיט די ליידן פון דעם שווער גיפּרוּווטן פאָלק-ישראל, אַזעלכע שטאַרקע וואַגיקע און אויפריכטיקע ווערטע, ווי די, וועלכע עס האט לעצטנס גילאָזט הערן דער בישאָף אויף דורהעם אויף דער פאַרזאַמלונג פון ענגלישן סינאַגאָגן-פאַרבאַנד און אין זיין רוף צו באָיקאָטירן די היידלבערגער אוניווערסיטעט-פייערונגין. קענין אַרויספּליסן נאָר פון אַ דערהאבן האַרץ וואָס איז טיף אַדורכגידרונגין מיטן גייסט פון תנ״ך און אין וועלכן עס קלאַפּט אַ שטאַרק און אייִדל רעליגיעז גיפיל, איז עס פאַר אונדז אַ פרייד צו זעען, אַז אַזעלכע הערצער זענין נאך דאָ אויף דער וועלט. יאָ, דאָס ענגלישע פאלק מעג שטאָלץ זיין אויף זיין גייסטלעכקייט, וועלכע דערפילט גיוויסנהאַפט איר פליכט צו באַנין דעם וועג פאַר אַ בעסערער מענטשהייט.

צו וואָסער אַחדות דערגייט די יידישע פאַמיליע?

פון יהודה לייב ארלעאַן.

א.

בשעת דו זעטיקסט דאָס אויג מיט דער פּראַכט פון דער צוגרינטער לאַנדשאַפט, בשעת דו שלינגסט די טענער פון דער באַצויבערנדיקער סימפאַניע. בשעת דו קוויקסט דאָס האַרץ מיט דער אינטימער חברשאַפט, שעפּטשיסטו דאָס ליבלעכע וואָרט — האַרמאַניע.

דאָס רייצנדיקסטע בילד אין דער נאַטור, די קינסטלערישסטע שאַפונג אין דער מוזיק, דאָס רירנדיקסטע פאַרהעלטניש צו אַ מענטש, באַצייכנסטו מיט דעם אָנגינעמסטן וואָרט — האַרמאַניע.

אינים אָנשטויס מיט די לעבנס-סתירות, אינים גיראַנגל מיט אַכזריות, אינים קאַמף מיט צושטערערישע כוחות, הייבסטו אויף די אויגן צום הימל און בעטסט: ויעשו כלם אגודה אחת — האַרמאַניע.

זעענדיק אומאויפהערלעכע בלוט-פאַרגיסונג, כסדרדיקע פאַרניכטונג, וואַקסנדיקן תהום, שטעקסטו אַריין דיין נשמה-אויג אין דער ווייטער צוקונפט, כאַפּסט אַ בליק אין דער גיבענקטער משיח-צייט און דו הייליסט די אויפגיריסינע וואונד מיט דער אידילישע פונים וואָלף און דעם שעפּעלע — האַרמאַניע.

אין אַ שטילער מינוט דערפילסטו יעדנס הימלישע באַשטימונג. אין טיפער זעלבסט-קאָנצענטרירונג דערבליקסטו יעדנס ספּעציעלע ראָל אין דער בריאה, אין אָפּטימיסטישער שטימונג גלייבסטו אין יעדנס פרידלעכער שעפערישקייט. קענסט נישט דעמאָלט פאַרשטיין דעם זין פון קאַמף, דעם נוץ פון רויב, דעם צוועק פון פאַרניכטונג. האַרמאַניע איז דיין דערקוויקונג, האַרמאַניע איז דיין גיבעט. האַרמאַניע איז דיין האָפינונג.

אבער, מאָס עלטער דו ווערסט, וואָס לענגער דו לעבסט, וואָס אָפטער דו קומסט מיט דער רעאַליטעט — אַלץ טונקעלער ווערט דיין אויג, אַלץ האַרטער ווערט דיין כאַראַקטער, אַלץ קילער ווערט דיין האַרץ.

דו שטרעבסט צו קעגנזייטיקייט און זעסט זי נישט. דו זוכסט האַרמאַניע און גיפונסט זי נישט. דו האָפסט אויף שלום און דערוואַרטסט זיך נישט. אַנשטאָט אָרדינונג, טרעפסטו כאַאָס, אַנשטאָט נדיבות — רויב, אַנשטאָט האַרמאַניע — דיסהאַרמאַניע.

ב.

אויב דו פאַרמאָגסט אבער אַ יודישע נשמה, אויב דו שטעקסט מיט אַלים אינים יידנטום, אויב דו אָטימסט מיט יידישער לופט, דערפילסטו, ווי אַ העכערע קראַפט באַוועגט דעם צאַפּל פאַר האַרמאַניע, ווי אַ טיפערער קוואַל שפרודלט אינים תענוג פון אַחדות. אָרדינונג אין דער וועלט, האַרמאַניע אינים לעבן דערשיינט פאַר אַ ייד נאָר, ווי אַן־אָפּקלאַנג פון אַ גרעניצלאָזער ווייטקייט, ווי אַ שטראַל פון אַן־אומענדלעכער ליכטיקייט. די לעבנס-האַרמאַניע גופא, באַפרידיקט אים אבער נישט, פילט נישט אויס די זעלישע תשוקה. אים רייסט זי ווייטער, העכער, וואו אַחדות דערשיינט פולער און שטאַרקער. אים ציט צו דער אורשפּרינגלעכער קראַפט, צום לעבנס-מקור. דער ייד בלייבט נישט אין דער מיט. פאַראַלעל צו דער שטייגערונג אין אייִדלקייט, ברייטערט דאָס יידנטום אויס די האָריזאָנטאַלע ליניע פון דער אַחדות-אויסשטעלונג. ס׳דערנענטערט כסדר צו דער נשמה פון דער וועלט. ס׳דרענגט צום דביקות אינים אחד יחיד ומיוחד.

די לעבנס-האַרמאַניע עקזיסטירט אבער נאָר אַזוי לאַנג, ווי דער מענטש פילט אויס אַ באַציאונג [illegible] אחד.

„ויעשו כולם אגודה אחת — לעשות רצונך...”

אויב אגודה אחת, איז נאָר — לעשות רצונך. אויב נישט, האט זי נישט קיין האָפּט, האַלט זי נישט אויס, צופאַלט זי. האַרמאַניע בלויז אין דער מענטשהייט איז גרונטלאָז, איז נישט בגדר המציאות. אויב דו הערסט אבער, ווי גאַנץ ישראל רופט אויס: ד׳ אחד — וויקלט זיך פאַר דיר די וועלט צונויף אין אַ וואונדערלעכער אַחדות, דערפילסטו אַ דערנענטערונג צו יעדן איינים, גיפונסטו אַ וועג צו יעדנס האַרץ, ווערסטו איינגיגלידערט אין דער יצירה, וואָס מע רופט מענטשהייט, ווייל נאָר אין דער צוגיבוינדנקייט צום אחד, ווערט זי שטאַרקער און דויערהאַפטיקער. אחד איז דער תכלית און דער וועג פאַרן אַחדות אינים לעבן, פאַר דער האַרמאַניע אין דער מענטשהייט.

ג.

אַזוי ווייזט דיר ס׳יידנטום דעם שייכות פון אַחדות צו אחד אין דער טבע, אין דער גישיכטע, אין דער תורה, אין די מצוות א.אַז.וו. דו עפנסט דאָס חומש, לייענסט די ערשטע פסוקים, דרינגסט אַריין — ווי ווייט ס׳איז דיר דערלויבט — אין דער מיסטעריע פון דער בריאה און דו זעסט... ווי הימל און ערד, פייער און וואַסער, ליכט און פינצטערניש, טאָג און נאַכט — ווערט צוזאַמינגיזעצט אין אַקאָרד פון אחד.

„ויהי ערב ויהי בוקר — יום אחד” (בראשית א. ה.).

דו פאָלגסט ווייטער נאָך דעם גאַנג פון דער בריאה מיט איר מינים-רייכקייט און פיל-פאַרביקייט, ביז ס׳באַווייזט זיך דער בחיר פון דער יצירה, דער ערשטער מענטש, דער איינער אָדם. לאַנג דויערט נישט די איינזאַמקייט. ס׳קומט צו אַ צווייטער מענטש, אַן־אַנדערער סאָרט אַפילו, אבער פאָרט אַ מענטש, פון אַ מענטש אויסגיגלידערט.

„לזאת יקרא אשה, כי מאיש לקחה זאת” (דאָרט ב. כג.).

זי איז אַפילו אַ ביסל אַנדערש אין דער טבע, אבער דווקא מיט דעם קען זי בייהילפיק זיין. זי איז אַפילו אַנדערש, אבער פאָרט גלייכגישטעלט מיט אים.

„אעשה לו עזר כנגדו” (דאָרט ב. יח.).

דו בלייבסט אבער אַ ווילע צוטומלט. דו ווייסט: ווער ס׳באַשאַפט די מינים-רייכקייט, באַשאַפט דעם שלום; ווער ס׳מאַכט די פונאַנדערטיילונג, ברענגט די האַרמאַניע — ד׳ אחד באַשאַפט אַלץ.

ווי נאָר ס׳קומט אבער צום מענטש, פילסטו, ווי די געטלעכע גזעצמעסיקייט שטייט אָפּ אין דער מיט וועג, ווי זי פונקציאָנירט נאָר ביז צו דער העלפט ג—ט באַשאַפט די פאַרשידנאַרטיקייט און לאָזט זי פריי. די רעגולירונג, די הילפס-גרייטקייט, די איינקייט, גיהער צום מענטש. אַנטאַגאָניזם, אָדער קעגנזייטיקייט, קאַמף אָדער לייסטונג, שנאה אָדער אהבה, ליגן אינים מענטשס הענט. דערצו ביסטו, נאָר דו מענטש, באַשטימט.

דערביי דערפילסטו אבער אַ גיוויסע מאַכטלאָזיקייט. אומיטום איז דאָ אַ מעגלעכקייט פאַר שלום. יעדע פאַרשידנקייט ברענגט האַרמאַניע. אבער אַ מענטש מיט אַ מענטש? אַ פאלק מיט אַ פאלק? באַשאַפן אַ מענטשהייט? ווער איז עס בכוח? דערצו איז דאָך נייטיק די געטלעכע קראַפט.

זיי אבער נישט באַזאָרגט! די געטלעכע גיזעצמעסיקייט פאַרלאָזט נישט. זי מאַכט נאָך אַ שריט, כדי דיר בייהילפיק צו זיין. זי זאָגט דיר:

„על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו” (דאָרט ב. כד.)

פאַרלאָז די גיבורטס-היים, די נאַטירלעכע מענטש-גיזעלשאַפט, די ממילאדיקע איינקייט! בוי דיר אַ פרישע היים, אַ פרייוויליקע מענטש-פּאַרטיע! נעם דיר אַן־אַנדערן מענטש, אַ צווייטע טבע! פאָלג נאָך דעם אַחדות-גייסט אין דער בריאה! פיר אַריין דעם שלום, וואָס הערשט אין דער העכערער וועלט-ספערע.

„והיו לבשר אחד” (דאָרט).

פאַרפלאַנץ דיר אַן־אַזע פון אַחדות אין דער וועלט! בוי דיר אויס אַ מקדש פאַר שלום אינים לעבן! פלעג אין דער פאַמיליע נאָר איינקייט און גאַנצקייט, כדי דיינע אַלע פעולות, ווי יצירות, זאָלן זיין שלימותדיקע און אַחדותדיקע! (זע ספורנו דאָרט).

צו דער פאַמיליע-נעסט — זאָגט דער באַשעפער — העלף איך צו מיט מיין גיזעץ. דעם קליינים היכל פאַר מענטשלעכער האַרמאַניע פאַרזיגל איך מיט מיין קראַפט. אבער ווייטער, אין דער ברייטער וועלט, אין דער גרויסער מענטש-גיזעלשאַפט, מוזטו אַליין די האַרמאַניע אַריינפירן. דאָרט ווייז איך דיר נאָר דעם וועג, גיב דיר דאָס איבערנאַטירלעכע, תורהדיקע גיזעץ, וואָס דערלאָזט אומצוגיבונדנקייט, פרייע בחירה. אבער אין דער פאַמיליע האָסטו מער גאַראַנטיע פאַר פרידלעכער צוזאַמין-לעבונג דורכן צומיש פון נאַטירלעכער גיזעצמעסיקייט.

דער, וואָס שאַפט די איינקייט אין דער נאַטור, דער העלפט צו דער איינקייט אין דער פאַמיליע.

די פאַמיליע-היים איז דעריבער, אין אַ געוויסער מאָס, דער פּרוביר-פונקט פאַר

דער אחדות-ווירקונג, די שול פאר סאציאלער קונסט, דער וואַרשטאַט פאר דער איבערשמעלצונג פון מענטש אין מענטשהייט.

אדם רופט ג—ט די ערשטע צוזאַמינגיגלידערטע פאַמיליע-פאָר. „ויקרא שמם אדם" (דאָרט ה. ב.) אדם — זאָל ווידער דער מענטש רופן די צוזאַמינגילעבטע מענטשהייט.

אדם, בשר אחד, נאַטירלעכער אייניקייט. ווי ווייט? קעגנזייטיקע הילפס־לייסטונג, גינויע :לייכשטעלונג, בוכשטעבלעכע האַרמאַניע.

נישט בלויז פליכט דאָ. נישט בלויז רעכט הערשט דאָ. דער עיקר איז דאָ אמתדיקע אייניקייט. ס־ערשטע איז דאָ אינערלעכער שלום. ס־וויכטיקסטע איז דאָ נאַטירלעכע האַרמאַניע. אויב דאָס איז דאָ, איז מענער-פליכט דאָ. אויב דאָס איז דאָ, איז פרויען-רעכט דאָ. אדער ס־איז גאָר אַנ־אַבריקייט. ס־פעלט גאַרנישט דאָ. רעכט אדער פליכט גיהער נאר צום פאַרהעלטעניש פון ממשלה, אבער נישט צו דער ספערע פון האַרמאַניע.

ד.

ווי ווייט ס־שטייט די ערשטע זינד העכער פאַר אונדזער השגה, איז אונדז אבער פאַרט באַוואוסט דער רעזולטאַט, אַז זי האט גיבראַנגט אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אינים מענטש-מהות. דער האַרמאַניע-איינפיר אין דער מענטשהייט ווערט זייער באַשווערט. ס־קומט די צייט פאַר דער שליטה פונים רע. מע פאדערט אומבאַגרעניצטע רעכט און מע וואַרפט אויף אַנדערע ביז צו דער מינימאַלסטער פליכט. מע שטרעבט צו ממשלה, אַנשטאַט האַרמאַניע, צו מאַכט — אַנשטאַט קעגנזייטיקייט, צו איבער-הערשאַפט — אַנשטאַט גלייכקייט. ס־טרעט צו דער מצב פון ...„עת שלט האדם באדם לרע לו" (קהלת ח. ט.). פאַר אַ גלייכמעסיק פאַרהעלטעניש, פאַר אַנ־אינערלעכער צוזאַמענלעבונג, פאַר אַנ־עכטער האַרמאַניע, איז נישטאָ קיין אָרט אינים לעבן. וואו אייניקייט — דאָרט גיוואַלטזאַמקייט. וואו אייניקייט — דאָרט קנעכטשאַפט. וואו אייניקייט — דאָרט ממשלה, אייגן-נוציקע ממשלה, ברוטאַלע ממשלה, רשעותדיקע ממשלה, קיין אַנדערע ממשלה עקזיסטירט נישט. אַ גירעכטיקייטס-ממשלה גילט נישט.

די באַשיידינע אַחדות-נעסט פאַר דער מענטשהייט האַלט נישט אויס. דער לעבנס-שטורים צושליידערט זי. די זודיקע תאווה צו מאַכט פאַרפלייצט אפילו די שטוב. די הערש-זוכט גייט איבער צו דער פאַמיליע-היים. דער פיזיש-שטאַרקער נוצט אויס די קראַפט. ער פאַרכאַפט די מאַכט, ווערט דער אַליין-הערשער אין דער פאַמיליע.

ס־גילט נאר הער אדער קנעכט. דער פשוטער מענטש ווערט דערדריקט. דאָס צאַרטע ווייב ווערט פאַרשקלאַפט. דאָס יונגע קינד אַפילו, ווערט הילפסלאָז לגבי דער גרוזאַמקייט פונים היים-דעספאָט. דאָס רשעות הייבט דעם קאָפּ. די מענטשהייט גייט אָפּ אין בלוט. די גיוואַלט-ממשלה איז איבער אַלים.

צי האט דער באַשעפער באמת די וועלט פאַרלאָזט? צי פירט ער זי טאַקי דערמיט צום אונטערגאַנג? צי איז זי שוין פאַקטיש נישט ווערט כאָטש אַ ברעקל חסד?

„עולם חסד יבנה".

אַפילו דער איבערבוי, די פאַרבעסערונג, ווערט גישטיצט מיט חסד. ער פאַרפלייצט די זינדיקע ערד, ער צוואַרפט דעם גאווה-טורים. ג—טס חסד טרעט אבער נישט אָפּ. ער העלפט כסדר דער גיפאַלינער מענטשהייט.

אמת, דאָס האַרמאַניע-קעמערל האַלט נישט אויס דעם פרואוו אונטער דעם שטורים פונים לעבנס-מדבר. די ברוטאַליטעט רייסט אַרונ ער דאָס שוואַכע פאַמיליע-גיצעלט. די צוואווילריוויטע מאַכט-גייציקייט פאַרשלינגט די היים. וואָס טוט אבער דערצו דער באַשעפער? ער ציט ווייטער פיר די בריאה. ער פאַרשטאַרקט די אַחדות-באַזע. ער ברייטערט אויס די האַרמאַניע-נעסט. ער באַשאַפט דאָס יידנטום.

ה.

וואָס איז יידנטום? וואָס איז ישראל? גוי אחד, עם אחד. מיט גישיכטלעכער לענקונג, מיט שפרודלדיקער לעבנס-ענערגיע ווערט גיוועבט די יידישע אומה.

צי איז זי אבער נישט מער, ווי אַ נאַציאָנאַלע גאַנצקייט? צי איז די פשוטע פאָלקס-האַרמאַניע איר אייגנטלעכער ציל, איר לעצטע דערגרייכונג? אויב ס־איז אַזוי, וואלט איר גאַנצקייט קיין מאָל נישט גיהערט צו דער ווירקלעכקייט. אויב ס־איז אַזוי, וואלט איר אַחדות-אידעאַל גיהאַט אַזאַ פנים, ווי אַלע אַנדערע זיסע חלומות. נאר דער דראַנג צום אַחדות-מקור, נאר דער צאַפּל פאַר דעם אמת אין דער בריאה. נאר די עכטע אהבה צום אחד יחיד ומיוחד באַקומט פאַר אַ מתנה דעם אַחדות אין דער אומה.

דערפאַר, וואָס ישראל האַלט ג—ט פאַר אַנ־איינציקייטס-ליבלינג אין דער וועלט — ד׳ אחד, האַלט ג—ט ישראל פאַר אַנ־איינציקייטס-ליבלינג אין דער וועלט — גוי אחד (ברכות ו׳). ווי ווייט ס־איז די פאַרהעלטעניש פונים יידנטום צום ד׳ אחד, אַזוי ווייט איז די גישטאַלטונג פונים יידנטום אינים גוי אחד. די ווירקונגס-קראַפט פונים יידנטום. די נשמה זיינע איז דער אַחדות ד׳. דער רעזולטאַט. דאָס פאַרדינסט פון אַהבת ד׳ איז ביי אַלים גוי אחד.

די גיזונטסטע השקפה, די ליכטיקסטע השגה. דער ריינסטער אמת איז פאַר דעם יידנטום דער אַחדות אין דער יצירה, וואָס איז אַנ־אויספלוס פונים אחד איבער אַלים. אַחדות איז דער ליבסטער אידעאַל פונים יידנטום. אַחדות אינים גרויס-פאַרנעם, איז דער עיקר-תכלית פונים יידנטום. אַחדות אין די טעגלעכע מעשים, פאַראַלעל צום אַחדות אין די יסודות פון דער יצירה. אַחדות איז דעריעער נישט בלויז קיין השקפה, נאר בעיקר אַ לעבידיקע אַנווענדונג.

די אַחדות-קערנער, וואָס ג—ט פאַרוואַרפט אינים ייד מיט דער גישיכטלעכער לענקונג, פאַרפולקאמט ער אין דער גינויסטער פרטימדיקייט מיט דער גיזעצגעבערישער קראַפט. וואָס דו טוסט, רעגט צו אַחדות. וואו דו גייסט, ווענדיסט צו אַחדות. וואו דו בליקסט, ווייזט אַחדות. יעדע תורהדיקע פעולה, וועקט אַ אַ גיפיל פאַר אַחדות. יעדע מצווה פאַרוואַנדלט דעם מענטש אין אַ מער שלימותדיקער בריאה. אויב דו היטסט שבת, דערגרייכסטו אַחדות. אויב דו בענטשסט אתרוג, באַשאַפסטו אַחדות. אויב דו בויסט אַ הויז מיט אַ מזוזה, ווידער אַחדות. אויב דו טוסט חסד, אויפסניי אַחדות. אויב דו באַווייבסט אַ פרוי, ווידער אַחדות.

אַזוי פאַרבינדיט די תורה מיט אירע מצוות מענטש מיט וועלט, מענטש מיט מענטש, קערפער מיט גייסט, אַ ייד מיט ג—ט. וואו דו שטעלסט אַ טריט, איז אַחדות דער וועג. וואו דו צייכנסט אַ ציל, איז אחד דער מרכז. דאָס גאַנצע יידנטום, אַזוי מיט דער תורה, ווי מיט דער לעבנס-פירונג, איז די שאַפונג פונים אחד. וכל נתיבותי׳ שלום — יעדער וועג אירער פירט צו שלום, צו גאַנצקייט, צו אייניקייט, צו אַחדות.

ווער ווייזט דיר דעם וועג צו אַחדות? ווער גיט דיר דאָס מיטעל צו אַחדות? ווער צייכנט דיר די פאַרים פון אַחדות? דו, מענטש, נישט. דו מיט דיין שכל וואלסט גיכער פאַרפירט, צושפליטערט די גאַנצקייט. מי יתן טהור מטמא — הלא אחד. ווער שאַפט ריינס פון אומריינס, ווער בילדיט גאַנצקייט פון טייל-ווייזקייט? נאר אחד, ד׳. דאָס איז די קראַפט פון די געטלעכע מצוות. יעדע פירט צו שלימות, אדער צו שלום, דערביי איז דער פולער סכום מצוות גופא אַ גישלאָסיגע גאַנצקייט, אַ פולקאָמענע אַחדות. משפטי ד׳ צדקו יחדיו. איינס דערגענצט דאָס צווייטע. תורת ד׳ תמימה. ס־שטימט, ס־פאַסט, ס־האַרמאַנירט.

ו.

די פולע מאַזאַאישע (חלקים-באַהעפטונג) צוזאַמינשטעלונג, דאָס שטאַרקסטע אַחדות-בילד אינים יידנטום, דערלאַנגט אונדז יענע גאָלדינע תקופה, וואָס באַשטראַלט ביז היינט מיט איר הימליש ליכט אונדזער גלות-וועג. וויפל די תורה פאַרוועבט די חלקים פונים ייד מיט וועלט, וויפל זי באַהעפט דעם ייד מיט ג—ט, דערגייט אבער די אַחדות צו דער אידעאַלסטער דערגרייכונג, מיט דער שכינה־דערשיינונג איבער דער ערד, מיט דעם בית-מקדש-אויפשטעל אינים מרכז פונים יידנטום.

וואָס איז דעמלט ס־יידנטום? דאָס אַחדות-בילד גופא: די פאַקטישע פאַרקערפערונג פונים שלום, דער היכל פאַר דער געטלעכער שכינה. וואָס איז דעמלט ירושלים? כעיר שחברה לה יחדיו. ס־שטימט, ס־פאַסט, ס־האַרמאַנירט. וואו ציט די אַחדות איר ווענדונג? להודות לשם ה׳. וואָסער וואונדערלעכע שלימות! וואָסער אינערלעכער אַחדות! וואָסער אידעאַלע האַרמאַניע! פריינטשאַפט גרייכט איר העכסטער מדריגה. ס־איז די צייט פאַר ריינסטער אהבה. עת דודים הגיעה. דער הימל גריסט די ערד. איבער דער יידישער מחנה שוועבט רירנדיקסטער שלום. ישראל ווערט באַהעפט מיט ג—ט. צי האט עמיצער דערפאַר אַנ־אויסדרוק? נאר דער גייסט פונים „ליד איבער אַלע לידער" גיסט איבער דעם זאַפט פון יענער זיסער אידיליע אין שפּראַכלעכער פאַרים, שניצט אויס ווערטער פאַר דער וואונדערלעכסטער האַרמאַניע אין דער יצירה. דאָס בית-מקדש איז צושטערט, דאָס יידנטום איז צוטרייסלט. דער איינציקער פאַדים פאַר ישראלס אַחדות איז תורה. אבער דער אַראָמאַט פון יענער בשמים-לופט דערהאַלט כסדר אונדזער פרישקייט. דער ייד וואַנדערט. די שכינה וואַנדערט אבער מיט. דאָס גישטאַלט פון יענער זעלטנסטער אַחדות-אידיליע באַגלייט אים אומיטום, מיט טיפסטער בענקשאַפט קוקט ער אויס די מינוט, ווי די שכינה ווערט צוריק די אַמאָליקע צענטער-קראַפט, וואָס צובלאָזט חיות אין אַלע נפזרים און באַהעפט זיי צו עכטער גאַנצקייט.

ז.

אין אַ גיוויסער מאָס האט, לויט יידישער מענטאַליטעט, מיט נביאישער קראַפט, יידיש מלכות באַפּיסטיקט דאָס קערנדיקע אַחדות-גיפיל. כ־הער אפילו מאמענטאַל, ווי דו שטעלסט די האַרבע שאלה: ווי קומט מלכות צו אינערלעכער אַחדות? ווי קומט קיניגלעכע הערשאַפט צו הימלישער האַרמאַניע? ווי קומט ערדישע מאַכט צו גייסטיקער פרייקייט? קיניג באַטייט: מאַכט באַזירט אויף ברוטאַליטעט. ברוטאַליטעט שאַפט עבדות, אבער נישט אַחדות.

דו ביסט גירעכט. אַזוי איז עס זינט דער שליטה פונים רע, זינט ממשלה גייט איבער צו פאַרדאַרבינער מענטשן-נאַטור. דאָס יידנטום האט אבער אַנ־אַנדער השגה אין ממשלה. ס־האט אַנ־אַנדער טייטש אין מלכות. ס־פאַראורטיילט שררה, התיברבות, מאַכט-גייציקייט. ס־האַסט עס אפילו. (ושנא את הרבנות — אבות פ״א). שמואל הנביא שילדערט גינוג בולט די טונקעלע זייט פונים קיניג, די ברוטאַלע הערשאַפט איבער זיינע אונטערטעניקע. דאָס יידנטום האַלט גינוג אויג איבער דער ממשלת הרשע, איבער דער וואולגאַרער שררות.

דאָס באַצייכנט אבער נישט דעם מהות פון ממשלה בעצם. דאָס איז נאר אַ פאַלסיפיקאַט פון ממשלה. לויט דעם יידנטום, איז דער פראַקטישער מושג פאַר ממשלה לגמרי. אַנ־אַנדערער. לויט דעם יידנטום איז די קאָנצענטרירונג פון דער הנהגה אין די הענט פון אַ פערזענלעכקייט, דווקא אַ גרויסער צושטייער צו ברכהדיקער אַחדות. אַ יחיד נעמט בעסער אַרום די חלקים, דערפירט שנעלער צו אַרגאַנישער גאַנצקייט, דערוועקט גיכער די שאַפערישע פאָלקס-אַקטיוויטעט. דבר אחד לדור ואין שני דברים לדור (סנהדרין ח.), אַ פירער איז נאר גוט איינער, נישט צוויי.

אבער, ווי מיינסטו, אַזאַ הנהגה הייסט שרו ותו שררות, פאַקטישע ממשלה, אַבסאָלוט מלכות, גיהער נאר צו ג—ט. פאַר דעם מענטש, פאַר דער מענטשלעכער גיזעלשאַפט איז ממשלה בכלל נאר אַנ־איבערגיטראַגינער מושג. אויב די הנהגה ביים מענטש איז גישטיצט אויף אמת, גיניסט זי פון ג—טלעכער מאַכט, פאַרדינט זי די באַצייכנונג פון העכערער מלכות. באמת אבער באַטייט, לויט דעם יידנטום, שררות — עבדות: „לא שררות אני נותן עליכם אלא עבדות". אַ יידישער פירער איז באמת נישט מער, ווי אַנ־עבד. ממשלה באַטייט הנהגה. הנהגה ווידער, פאַדערט אַחריות. אַחריות איז מטלת עול. הטלת עול איז, ממש, בגדר עבדות. עבדות איז ווידער משמע סבלנות. סבלנות, גרעניצט מיט הכנעה. הכנעה דערלאָזט אָביעקטיוויטעט. אָביעקטיוויטעט דערמעגלעכט משפט. משפט איז ווידער דער איינציק-רעכטלעכער תכלית פאַר ממשלה. ממשלת המשפט, ממשלת הצדק, שאַפט שלום. שלום פירט דירעקט צו אמתער אַחדות.

ממשלת הצדק גייט פאַראַלעל צו ממשלת הרשע. ממשלת הצדק באַטייט אבער אומבאַגרעניצטער חסד פאַר די מונהגים. ממשלת הצדק פאדערט שטענדיקן וויתור איבער אייגנ׳, שטאַרקסטן מיטגיפיל צום מונהג, אינדיווידועלע באַהאַנדלונג פונים נשפט. „לרוחו של כל אחד ואחד" (ספרי פנחס). ווי קומט דערצו די וועלטלעכע השגה ״יבער ממשלה?

אַזאַ מלכות-פאַרים האט דווקא גיהאַט אינים יידנטום אמתע רעאַליטעט. נישט איינער פון די יידישע מלכים האט פאַרגישטעלט דעם טיפּ פון „צדיק מושל". אויב ס־האט עמיצער, אדער עטלעכע פון די יידישע מלכים אַ טונקעלערע באַצייכנונג אין דער נביאישער גישיכטע, איז עס דווקא צוליב אַנ־אָפּנייג פון דער ג—טלעכער מלכות-ישראל. אַ גיטריי מוסטער פונים „צדיק מושל" איז יעדער פון די גוט-גיצייכנטע מלכים, ווי: שאול, דוד, שלמה, יהושפט, יותם, חזקיהו, יאשיהו א. אַנד. לויט דעם עדות פון די נביאים מיט דעם צוגאָב פון דער חז״ל-באַלייכטונג.

ח.

אויב די פאַקטישע מלכות-פאַרים איז צושטערט, דערשיינט אבער, על פי רוב, דער יידישער מלכות-גייסט אין דער גישטאַלט פונים נשיא, ראש הגולה, נגיד, מנהיג, ראש העדה, מיט דער פיינסטער צייכנונג. חיפל די ממשלת הרשע האט פאַרטונקלט דעם גייסט פון יידישער ממשלה, וויפל די הערשערישע ברוטאַליטעט האט אַסימילירט די יידישע התמנות, באַגלייט אבער פאָרט דעם מנהיג אינים יידנטום יענע מלכותדיקע אציל:ת, יענער הכנעה-גיפיל צום כלל, יענע פאַרשטענדיניש פאַר יידישער נויט. דער הלכה-קאָמפּלעקס איבער קיניגלעכער ממשלה, ווי דאָס נביאישע אידעאַל-בילד פון משיחישער מלכות ווירקט אפילו היינט צו טאָג אין דער פסיכיק פונים יידנטום מיט פולער קראַפט. דאָס צושטערטע מלכות, דאָס צושטערטע בית-מקדש, האט ביז היינט נישט אָפּגישטעלט די ווירקונג פאַר דער אידעאַלער אַחדות אינים יידנטום. אויב די השפעה איז אין אַ גיוויסער מאָס שוואַכער, גיט זי אבער ביז היינט פאַרט צו שלימות דער אַחדות-השקפה, אָנרעגונג דעם אַחדות-גיפיל.

ט.

ווי בולט איז דערצו דער אַחדות-מהות וואָס דער שטענדיקער כוח המצוות האט אויסגיהעמערט אינים יידנטום? דער ערשטער מענטש-פאַמיליע האט פאַרפעלט קראַפט קייגן דער ממשלת הרשע. דער באַשעפער ברייטערט אויס די אַחדות-נעסט צו אַ גאַנצער אומה. די באַזע איז פאַרגרעסערט. די גורמים — שטאַרקערע. ווי ווייט דער רע, דער פירוד, די ממשלה אין דער וועלט וואַקסט, האט זי אבער פאַרט נישט אָפּגישוועכט די אַחדות-נעסט פונים כלל-יידנטום.

צונ־ערשט האט די פאַמיליע גופא גיראַפט דינין פאַר דעם אַחיות-קעמערל אין דער מענטשהייט. די פאַמיליע האט דעם פרואוו נישט אויסגיהאַלטן. דער אַלגימיינער שטראָם האט זי פאַרפלייצט. די ראָל פאַר אַ ממלכת כהנים, פאַר אַנ־אידעאַלער שלמות נעמט איבער דאָס יידנטום. דאָס יידנטום העמערט אויס די אַחדות-גישטאַלט מיט אומצייליקע גורמים: מיט גישיכטלעכער לענקונג מיט תורה, מיט מצוות, מיט מקדש, מיט מלכות א. אַז. וו. דערונטער איז נישט אויסגילאָזט דער גורם פון דער פאַמיליע. זי פליסט אַרויס מיט איר מהות פון דער אַלגימיינער אַחדות-שטרעמונג אינים יידנטום. דעריבער האט זי דאָ אַ בעסערע מעגלעכקייט פאַר דער בילדונג פון אַחדות-ווערק פאַר דעם כלל. די השפעה איז דאָ אַ קעגנזייטיקע. דאָס יידנטום שיצט די פאַמיליע, די פאַמיליע ווירקט פאַר דעם יידנטום.

ווי אינים יידנטום, ווירקט יעדער מאָמענט אין דער פאַמיליע פאַר אַחדות, פאַר גאַנצקייט, פאַר שלום. ווי אינים יידנטום, באַטייט אין דער פאַמיליע ממשלה — הכנעה, מיטגיפיל, דינסט-גרייטקייט, עבדות, אידעאַלע אַחדות. ווי אינים יידנטום, איז ביי דער נאַציע משיחישע הערשאַפט אַ באַגערטער, אַחדות-אידעאַל, אַזוי איז אין דער פאַמיליע ביי דער פרוי, מענערישע ממשלה אַנ־אינערלעכע תשוקה. ווי אינים יידנטום, אַזוי אין דער פאַמיליע, אויב ס־גיט נאר ממשלה, איז עס נאר לטובת דער גימיינזאַמער אַחדות-שאַפונג, לטובת דער גיגאַרטער שלמות-יצירה. ווי ווייט ס־שטייגט די תשוקה — אינים יידנטום, ווי אין דער פאַמיליע — אַזוי ווייט גרייכט די ממשלה. ווי נאר דער מושל כאַפּט איבער די מאָס פון דער תשוקה — ביי דער נאַציע, אדער ביי דער פרוי — פאַרלירט ער די אייזנטלעכע ראָל, ווערט זי וועלטלעכע ממשלה, ווערט זי ממשלת הרשע, ווערט זי עפּיס אַנדערש, יעדנפאַלס נישט יידישע ממשלה.

אינים יידנטום גילט נאר, ביים פאַרהעלטיניש פונים מושל צו דער אומה — אינערלעכע הכנעה, סבלנות, פיוס, דינסט-גרייטקייט; ביים פאַרהעלטיניש פון דער אומה צום מושל — הסכמה, דאַנקבאַרקייט, תשוקה. נאר ביי אַזאַ פאַרהעלטיניש אינים כלל איז דאָ אַנ־אָרט פאַר אינערלעכער האַרמאַניע, פאַר שלמותדיקער שעפערישקייט. נאר ביי אַזאַ פאַרהעלטיניש אין דער פאַמיליע, אַנטשטייט אמתער שלום, ווערט דערגרייכט „והיו לבשר אחד", ווערט דערצילט אַחדותדיקע יצירה.

י.

ווי דו זעסט, איז אינערלעכע אַחדות דער יסוד אין דער יידישער פאַמיליע, ווי אין דער אומה בכלל. ווי אַזוי איז אבער דערצו אויסגיבויט די רעכט פון דער „באַהערשטער" זייט? אויב ס־איז פאַר דיר בגדר שאלה, ספּעציעל לגבי די רעכט פון דער פרוי, איז יעדע רייכסטע ציטאַטע, יעדער שלאָגנדיקסטער ענטפער, צו בלאָס לגבי דעם אמת. דער הלכהשער טייל איבער דעם איז אַזוי ווייט צושפרייט איבער דעם ים התלמוד, אַז אַ גרונטלעכער שטודיום וואלט נאר גיוועז אַ מעגלעכקייט פאַר גיצייכנטע תלמידי חכמים. אויב דו האסט אַנ־הרגשה אין אַ וואָרט, גינוגנט דיר דער באַגלייט-מאָטיוו, וואָס ווערט אינים תלמוד גיברויכט ביי יעדער באַהאַנדלטער שאלה — שקדו

הכמים על תקנות בנות ישראל. צי דערפילסטו, וואס עס ליגט אונטער דעם וואָרט „שקרו"ז יעדע איבערזעצונג דערציילט נישט גינוי דאָס פאַרהעלטעניש פון דער הלכה צו דער רעכט פון דער פרוי. אומאויפהערלעכער אינטערעס, שטענדיקע זארגפעלטיק"ט, גיאיילטע הילפס-לייסטונג, פאַרלייגטע כוחות לגבי דער מצגלעכסטער אומרעכט. אדער רעכטס-מינערונג פון יידישע טעכטער.

ווי עלנט איז אבער דאָס יידנטום, אויב זיינס אַ קינד זוכט אזאַ אויפקלערונג לגבי דער באַזארגונג פון דער תורה פאַר אַ יידישער פרוי. אויב אונדזער דור שטעלט אזאַ שאלה. באַווייזט עס נאר, ווי בלינד ער איז צו תורה, ווי טעמפ ער איז פאַר יידישקייט, ווי פרעמד ער איז צו אונדזער מהות.

אויב אזאַ יוגנטלעכער וואלט נאר גיהאַט די מינצסטע הרגשה פאַר אַן־איינציקער מצוה פון דער תורה, וואלט ער שוין גידאַרפט דערפילן, וואָסער גייסט זי ליפערט, וואָסער רעכט זי באַשאַפט. גינוג אַזאַ מצוה, ווי „לא תחרוש בשור ובחמור יחדו". דער רעזולטאַט אין דער השפעה פון אזאַ מצוה איז די באַוויי־קונג פון יעדער איבערמאַכט אינים שטח פון יעדער אַרט צוזאַמינלעבונג, אדער צוזאַמינארביט (זע ספר החינוך!). דער שוואַכער אייזל טאָר נישט גישפּאַנט ווערן מיט אַן־אָקס, וואָס איז שטאַרקער פאַר אים. אויב די איבערמאַכט-פאַראורזאַכונג פון אַ בהמה איבער דער צווייטער איז דיר נישט דערלויבט. ווי איז עס לגבי אַ מענטש איבער אַ מענטש.

יא.

ב"הער אַפּילו די ווייטערדיקע שאלה. אמת. טמאַרעטיש איז די יידישע הלכה אין דעם גיביט, ווי אומיטום, זייער סובטעל. וואו איז אבער דאָס לעבידיקע בילד? וואו עקזיסטירט אזאַ אידילישע היים!

ועסטו, די צווייטע שאלה פאַרגרעסערט גאַר ביי מיר דעם מיטלליידס-גיפיל צו דיר. דאָס ווייזט נאר, ווי ווייט דו שטעקסט אין דער פרעמד, ווי ווייט דו פילסט נישט דעם גייסט, וואָס שוועבט איבער דער עכט-יידישער שטוב. שאקל צוג־ערשט אויס דעם קאָפּ פונים שטויב, וואָס די היינטיקע ליטעראַטור האט ביי דיר אָנגישיט. בלעטער נאָך דעם איבער אונדזערע פערלדיקע ביאָגראַפיעס, הקדמות. צוואות א. אַז. וו. הער דו, ווי אַזוי אמתדיקע הימל-לייט, גיצייכנטע חסידים, פאַרקאָכטע לומדים, האבן באַהאַנדלט זייערע פרויען. באַטראַכט גוט דאָס טיפע דאַנקבאַרקייטס-גיפיל, די ערלעכע מסירת-נפש, די ערנצטע באַזארגטקייט, וואָס זיי האבן גיהאַט פאַר זייערע לעבנס-באַגלייטערנס. אזאַ זארגפעלטיקע זאַמלונג, וואלט זיכער פאַרגישטעלט אַ זעלטינים ליטעראַרישן אוצר, אַ גיטרייע שילדערונג פון אַ יידיש פאַמיליע-פאַרהעלטעניש. כ"ציטיר ווידער גאַרנישט פון דעם שטייגער מאַטעריאַל. כ"פאַרהיט דערמיט פאַר אַ פאַלשער מסקנא, ווייל אזאַ פאַרהעלטעניש ווערט נישט אויסגידריקט בלויז מיט אַן־איינצעלנים מאַטענט. ס"גיהער נישט בלויז צו די יחידי סגולה. ס"ווערט דערמיט גיצייכנט דער חסיד, ווי דער תלמיד-חכם, דער פאַלקס-מענטש, ווי דער הימל-ייד. ס"איז דאָס אייגנטום פונים כלל-ישראל, וואָס לעבט מיט תורה, וואָס אָטעמט מיט קדושה, וואָס שטרעבט צו אַחדות, וואָס בענקט צו דבקות מיטן באַשעפער.

יב.

דו האסט צוג־ערשט גישטעלט די שאלה איבער די יורידישע רעכט פון דער פרוי, דו ביסט אַפילו דערמיט אַ ביסל גירעכט. רעכט שפּיגלט עפּיס אָפּ פונים פאַרהעלטעניש. רעכט גיט אַפילו אַ גיוויסע באַצייכנונג פונים גראַד חשיבות. צו אונדזער רום, איז די רעכט פון דער פרוי, ווי יעדע אַרט רעכט אינים יידנטום, אַ גינויע אָפּשפיגלונג פונים אַחדות-גייסט, אַ גליד פונים שלמות-אידעאַל. צי גינוגנט דאָס אבער? צי פאַרזארגט דאָס איר פולע גליקלעכקייט? זי איז טאַקי באַוואָרנט מיט פיל תקנות. זי איז טאַקי גישיצט פאַר יעדער מינצסטער עוולה. ווי איז אבער דער פרוי, וואָס מאָנט גירעכטיקייט ביים באַעוולער, וואָס זוכט שוץ ביים גיריכט. רעכט שאַפט די באַזע, אבער נישט די אַטמאָספערע פאַר אַ פאַמיליאַל פאַרהעלטעניש. אמתדיקע גליקלעכקייט שאַפט בעיקר דער אידעאַל, וואָס באַהערשט די פאַמיליע. ווי יעדע יידישע גימיינשאַפט, ווערט די פאַמיליע, ווי גיזאָגט. באַהערשט פונים אַחדות-אידעאַל. פאַר דעם אייראָפּעער איז אזאַ אידעאַל זייער פשוט. וואָסער פאַמיליע-גליד שטרעבט נישט צו אַחדות! ער זעט אין דעם נישט מער, ווי קעגנזייטיקע טאָלעראַנץ-באַציאונג. וואָס באַטייט אבער אזאַ אַחדות-אידעאַל פאַר דעם ייד.

אויב דו האסט אַן־הרגשה אין דער אמונה-קראַפט פונים יידנטום; אויב דו הייסט נאר, ווי הייס יידישע אמונה רירט ס"פּנימיות — דערהערסטו אינים אַחדות-מאַסיח אזאַ וועלט, וואָס שטייגט איבער די ווייט-גייענדיקסטע רעכט-דערגרייכונג. דו דערזעסט וואָסער מעגלעכקייט ס"ליגט אין דער פאַמיליע פאַר שלמותדיקער יצירה. דו דערפילסט, ווי יעדע האַנדלונג דיינע צולייגט אדער שאַפט אַ וועלט. דו דערבליקסט, וואָס דו ביסט פאַר דער פאַמיליע, פאַר דעם יידנטום, פאַר דער מענטשהייט, פאַר דער גאַנצער בריאה.

וואָס טוסטו דעמלט? צי זארגסטו דעמלט ווייטער, ווי דער אייראָפּעער, פאַר דער גרויס פון דער ממשלה דיינער איבער דער היים? צי קלערסטו דעמלט ווייטער איבער דער מאַכט-אַמביציע לגבי דער פרוי? דער מעגלעכער אינטערעס ווערט גינייגט צו השתדלות פאַר אַחדות אין דער גיזינונג, פאַר אייניקייט אינים גיפיל, פאַר גימיינזאַמקייט אין דער האַנדלונג מיט דער פרוי, וואָס בילדיט די פאַמיליע. וואו תורה דיקטירט איר שטעלונג, האסטו נישט, ווי זי, רעכט צו פערזענלעכער מיינונג. דאַרט זוכט זי, ווי דו, דעם וועג צו אינטערעניקייט, צו עבדות, צו גיהאָרכזאַמקייט. וואו דו האסט אבער תורהדיקע רעכט צו אַן־אייגענער דעה; וואו דו האסט אבער מצד דער הלכה פרייע הענט צו אַ פערזענלעכער מיינונג — בייגסטו דעם קאָפּ, דערוואַרטסטו איר עצה, איר הסכמה. אזוי דיקטירט איר דער אַחדות-אידעאַל.

דיר, ווי דער פרוי, אינטערעסירט נאר די גאַנצקייט פון דער פאַמיליע, ווייל נאר די גאַנצע פאַמיליע גיבוירט דאָס גאַנצע קינד, וואָס איז אזאַ וויכטיקער עיקר אין דער וועלט-יצירה. דו, ווי די פרוי, זוכט נישט מער רעכט, נאר בעיקר אינערלעכע האַרמאַניע, אמתדיקע אַחדות, ווייל יעדע יידישע רעכט פאַר דער פרוי, פירט פאַקטיש נאר צונ־איר נאַטירלעכער פאַרגל־דערונג אין דער פאַמיליע. נאר דער אַחדות-תכלית איז די מאָס פאַר רעכט ביי דער יידישער פרוי. פאַר דיר, ווי פאַר איר, האט נאר אַ ווערט אזאַ רעכט, וואָס העלפט צו דער פאַמיליע-גאַנצקייט, וואָס באַהעפט די פאַמיליע-גלידער, וואָס בילדיט פאַקטישע אַחדות.

יג.

צי באַקומט זי אבער די אַרט רעכט, פאַר וואָס די ציוויליזירטע פרוי קעמפט? צי באַקומט זי דערמיט רעכט צו אַ שטים-צעטל, למשל, אינים פאַרלאַמענט?

ניין! זי איז עס מוחל. זי וויל עס גאַרנישט. אזאַ רעכט פאַרדרענגט זי. אזאַ רעכט דערוצירט איר שאַפונגס-מעגלעכקייט. אזאַ רעכט דעגראַדירט זי צו דער מדרגה פון אַן־איינצל-מענטש. אַן־איינצל-מענטש פאַרוועלקט. אַן־איינצל מענטש פּראָדוצירט נישט.

אויב די היינטיקע פרוי גיט אָפּ איר שטים-צעטל אינים פאַרלאַמענט; אויב זי טיילט אָפּ איר מיינונג פונים מאַנס — צושפּאַלט זי די פאַמיליע, שאַפט זי דעם היים-דואַליזם. גיבוירט זי אַ זעליש קריפּל, ברענגט זי פאַר דער וועלט אַ צוריסענע נשמה.

די רעכט פאַר דער פרוי, וואָס די ציוויליזירטע וועלט קעמפט אויס, צוטיילט די פאַמיליע, דערהאַלט דעם איינצל-מענטש, באַשאַפט דאָס קינד מיט קאָנפליקט. וואָס איז אַ קללה פאַר דער מענטשהייט, וואָס גיפינט נישט צוליב דעם אַ וועג פאַר שלום.

אונדזער יוגנט פרעגט: וואָסער שטעלונג האט דאָס יידנטום צו די רעכט פאַר דער פרוי? איז עס נישט אַ חרפה פאַר אונדזער דור, וואָס שטעלט אזאַ שאַ"ה? איז עס נישט אַ ביטערע טראַגעדיע פאַר אונדזער יוגנט, וואָס זוכט גליקלעכקייט אין דער פרעמד? וואָסער השיבות האט, מישטיינס גיזאָגט, אזאַ רעכט, פאַר וואָס עס קעמפט די ציוויליזירטע פרוי?

אינים יידנטום האט דער איינצל-מענטש לגבי דעם פאַמיליאַל-פאַרהעלטעניש, בכלל נישט קיין שום ווירדיקע שטעלונג. אויב דו האסט נישט באַווייבט אַ פרוי, ביסטו, ווי די נישט חתונה-גיהאַטע פריילין, אַ פלג גופא, אַ פשוטע האַלבקייט, וואָס פאַרדינט נישט די באַצייכענונג אָדם — מענטש.

אינים יידנטום פיגורירט נאר פאַמיליע אדער קינד. פולע מענטשלעכע רעכט האט נאר די פאַמיליע, וואָס איז בעצם האַרמאַניש, וואָס לעבט בשלום, וואָס שאַפט מיט אינערלעכער קאָנגזייטיקייט, וואָס ברענגט דער וועלט נאר יצירות שלמות, וואָס בויט אַ הייליקטום פאַר דער שכינה, וואָס ווערט איינגיגלידערט אינים כלל-ישראל, וואָס נאָרט צו דבקות מיט ג—ט.

בנימין זוסמאַן

אין אַ יאָרצייט־טאָג

א. „רצונו של אדם – זהו כבודו".

בשעת איך האַלט איצטער די פעדער אין מיין האַנט צו שרייבן עטלעכע שורות צו דער ערשטער יאָר-צייט פון דער גרויסער פרוי שרה שענירער ע"ה, פּלאָנטערן זיך אין מיין מוח פאַרשידינע מחשבות און ס-טאַטשין מיין האַרץ חששות און ספיקות אָן אַ שיעור.

מי יודע? אפשר וועט זי די אייביק באַשיידינע און צניעותדיקע פרוי מקפיד זיין, וואָס מע מאַכט טריוואַגע אין דעם טאָג פון איר יאָר-צייט. מיטן דערציילן זכרונות פון איר לעבן אויף דעם עולם? טאָמער איז איר נישט ניחא וואָס מע טוט זי אַצינד צו איר יאָרצייט ווידער באַשיטן מיט לויב-זאָגעכצער? ווער ווייסט?!!!

זיץ איך אזוי ביים טיש און טראַכט: אפשר איז טאַקי גלייכער אַוועקצולייגן די פעדער און שווייגן?

קומט אבער באַלד מיין זכרון און דערמאָנט מיך אַ מעשה און טרייבט מיך ווייטער צו שרייבן.

* * *

צוריק מיט פיניף יאָר איז גיווען די מעשה.

איך בין איין מאָל אריינגיקומען צו דער פרוי שענירער אין שטוב אַריין אין דעם טאָג וואָס זי האט אָפּגיהאַלטן דעם יאָרצייט נאָך איר פאָטער. האָב איך זי גיטראָפן ווי זי איז גיזיצן ביים טיש און גילערנט משניות, אזוי ווי זי האט מיך באַמערקט, האט זי זיך אָנגירופן:

— „גוט וואָס איר זענט גיקומען. אבער איידער איר וועט מיר זאָגן וועגן וואָס איר זענט גיקומען, וועל איך אייך בעטן, אַז איר זאָלט מיר דערקלערן די דאָזיקע משנה וואָס זי איז מיר אומפאַרשטענדלעך. נאָכדעם ווי איך האָב איר מסביר גיווען און דערקלערט די שווערע שטעלע, איז זי גיוואָרן אין גאַנצן אויפגיהייטערט און זי האט מיך באַלד גיפרעגט וועגן וואָס איך בין גיקומען.

ס-האט זיך גראַד גיטראָפן, אַז איך האָב דעמלט אין גאַנצן פאַרגעסן צו וואָס איך האָב זי באַזוכט און איך בין גיבליבן זיצן אזוי ווי אַ פאַרגאַפטער.

אבער כדי מיך אַרויסצופירן פון דער פאַרלעגנהייט אין וועלכער איך בין אַריין צוליב דער שכחה וואָס האט מיך באַהערשט אין יענער צייט, האט זי זיך צו מיר גיווענדיט און גיזאָגט:

— „איר הערט! נישט אַנדערש נאָר ג—ט האט אייך איצטער אַראָפּגישיקט אין מיין שטוב אַריין כדי מיר קלאָר צו מאַכן די דאָזיקע משנה".

און דערנאָך האט זי מיר אָנגיהויבן צו דערציילן זאַכן וואָס זי האט גיהערט פון ערלעכע יידן וועגן דעם באַטייט פון יאָרצייט.

— הערט איר! האט זי אויסגירופן אויף אַ קול — איך האַלט נישט פון די גיפילדערס וואָס מע מאַכט ביי אונדז ביי פאַרשידינע פייערלעכקייטן. נאר דאָס איינע גיפעלט מיר זייער שטאַרק, אַז מע זאָל זיך באַמיען מיט דער גאַנצער מעגלעכקייט צו פייערן די יאָרצייטן פון קרובים און פון צדיקים. דאָס ברענגט זייער אַ סך ניצן פאַר די נפטרים און פאַר די לעבידיקע. היינט איז דער יאָר-צייט פון מיין פאָטער ע"ה — האט זי ווייטער צוגיגעבן — און דער דאָזיקער טאָג ברענגט מיר מער חיות פון אַלע אַנדערע זכרונות פון מיין לעבן. „אַ יאָרצייט דאַרף מען אָפּהאַלטן מיט גרויס פייערלעכקייט און אַפילו מיט טריגאַוועס".

* *

קומט דאָך אויס, אַז ס-איז גיווען איר רצון צו פייערן אַ יאָרצייט, און „רצונו של אדם" — זהו כבודו — זאָגט דער חכם — דאַרף מען איר יאָרצייט אוודאי פייערן...

ב. „אין עושין נפשות לצדיקים – דבריהם הן הן זכרונן."

מיר וועלן אין היינטיקן טאָג נישט אויסדערציילן די איבערמענטשלעכע אויפטועכצער וואָס די גרויסע פרוי שענירער האט אויפגיטון פאַר יידישקייט; וואָס זי האט אויפגיטון אויף דעם עולם צו העלפן קראַנקע און צו שטיצן גיפאַלינע; אומצוקערן פאַרשטויסינע און צו באַפרייען אומיטיקע און גישטרויכלטע.

די דאָזיקע זאַכן זענען דאָך גיווען פון אירע סודות וואָס זי האט זיי גערן גיוואָלט האַלטן אין גיהיים. אַז קיינער זאָל דערפון נישט וויסן.

מיר וועלן זיך דאָ דעריבער נישט אַריינלאָזן אין קיין חקירות וועגן איר מהות. אָפּצושאַצן איר פערזענלעכקייט און צו שילדערן אירע מידות און גרויסע מעלות, כדי זיי צו פאַראייביקן לדורות.

ערשטנס, ווייסן מיר דאָך, אַז אַזעלכע זאַכן זענען אין גאַנצן גיווען אַ קייגן איר ווילן „מידי דלא סב רא לה", און צווייטנס, נייטיקן זיך נישט אונדזערע גרויסע מענטשן אין קיין מאָנומענטן כדי צו פאַראייביקן זייער אָנדענקען.

און אזוי האבן מיר גילערנט אין דער גמרא שקלים: „אין עושין נפשות לצדיקים — דבריהם הן הן זכרונן".

מיר וועלן דעריבער. איצטער, צו דעם טאָג פון איר ערשטן יאָרצייט, נאר נאָכזאָגן עטלעכע פערלדיקע תורה-ווערטער, הויכע דערקלערונגין וואָס מיר האבן פון איר גיהערט אין דעם טאָג פון איר פאָטערס יאָרצייט.

ג. „איזהו בן עולם-הבא? — כל המשייר מקידושא לאבדלתא".

איך גידענק שוין נישט היינט פון וועמנס וועגן זי האט עס נאָכגיזאָגט: „איזהו בן עולם-הבא?" צו וועמין

אַ מַצֵבָה

א. ז. פרידמאַן

גישטעלט צו דער ערשטער יאָרצייט פון פרוי שרה שענירער ז"ל

„אַ מאַנספאַרשוין איינים פון טויזנט האָב־ך גיפונין"
און אַ פרוי – איינע פון גאַנצע דורות...
וואָס האט מיט חָכמה, הייליקע פרוכתן גישפינין
און אָנגיצונדן אין הערצער מנורות...

אַ פרוי -- אַ תקופה און אויף תקופות צוריקגישטעלט
אין יַעקבס־הויז די זיילן פון צְניעות,
אַ פרוי — איינע און אַזויפיל גיגעבן דער וועלט,
האט אַזש זיך גיפּאַסט אין דור פון נביאות...

אַ פרוי — אַ מאַמע פון צֶען־טויזנטער קינדער,
אַ מאַמע — אַ מוסטער פון ליבע און שטראָף
גיווינין האַרץ און נשָמה - אַזש אַ וואונדער,
איבער זיי גיוואַכט ווי אַ פּאַסטעך און שאָף.

אָן פאַלטשן חֵן, אָן נאַרישע שיינקייט,
האט זי זיך גיקויפט אַן־אייביק אָרט,
מיט געטלעכן ברען און מידות ריינקייט –
ווי ביי שלמהס „אֵשת־חַיִל", דאָרט...

„אויפגישטאַנין איז זי אין מיטן דער נאַכט
צוגיגרייט שפּייז פאַר אירע מיידלעך"
און אין דער פינצטערניש ליכטיק גימאַכט...
פאַר נאַקיטע נשָמות גינייט קליידלעך...

אַ פרוי – גיקומען אין אַ צייט פון חורבן
און זיך גינומען שאַפן, בויען,
גימיינט, אַלץ שוין פאַרפאַלן, אָפּגישטאָרבן
דאָך: „שָרה האט מגייר גיווען פרויען"...

פאַרעֶרט און פאַרהייליקט בלייבט דער זכָרון
פון דער פרוי מיטן כוח און גייסט פון אַ פירער,
אויף לאַנגע דורות און אייביקע יאָרן,
וועט מיט לויב דערמאַנט ווערן: שָרה שענירער.

גיהער די צוקונפטז ווער איז דאָס ווערט אָנגירופן צו ווערן מיטן נאָמין „איש קדוש“. און ווער פאַרדינט זיך עס, אז ער זאָל „פאַראייביקט ווערן אין דעם ספר פון די רעכט-פאַרטיקע — „כל המשייר מקדושא לאבדלתא“. — דער וואָס לאזט איבער פון דעם הייליקן לעבן וואָס ער האט גילעבט אויף דער וועלט אויף לצחר מאה ועשרים שנה — לאבדלתא — צו די וואָס זענין אַפגישייד צום לעבן, צו די קומנדיקע דורות.

נאר דער מענטש וואָס האט פאַרבראַכט אַלע יאָרן פון זיין לעבן מיט מעשים טובים און גוטער יידישקייט, און ער האט גימאַכט, אַז זיינע נאָכקומינדיקע דורות זאלן גיין אין זיינע וועגן און זיך וואַרימין ביים „אש דת“ פון אונדזער הייליקער תורה — נאר אַזאַ מענטש איז זוכה לחיי העולם הבא ולמנוחת עולמים.

* * *

אויף דער פרוי שענירער ע״ה וואָס מיר פייערן היינט איר ערשטן יאָר-צייט קען מין באמת זאָגן, אז זי האט נישט גיאַרבייט פאַר זיך אַליין, פאַר איר אייגינים נפש, כדי צו הייליקן נאר איר אייגינים גוף, נאר „ושרה מגירת הנשים“, זי האט איבערגילאזט אַ גרויסן אומשאַצבאַר אוצר פון הייליקייט — לאבדלתא — צום יונגין דור פון דער ווייבלעכער יוגנט, וועלכער איז אַ גאַראַנטיע פאַרן עתיד פונים יידנטום סון פונים יידישקייט — און דאָס איז איר לויב.

ד. „ושבח אני את המתים שכבר מתו, מן החיים אשר הם חיים עודנה“

פון דעם זעלבן טאָג האט מיר די פרוי שענירער ע״ה אויך נאָכגיזאָגט אַ ווארט אויף דעם אויבנדערמאַנטן פסוק אין קהלת, וואָס זי האט גיהערט פון הרב ד״ר הלל קליין ז״ל: (אַן-איידים פון הרב רב שמשון רפאל הירש זצ״ל) „ושבח אני את המתים“ דער שבח פון די גרויסע מענטשן ווייזט זיך אַרויס ערשט נאָך זייער אָפּלעבן, לויט דער השפעה וואָס זיי האבן משפיע גיוועזן אויף די אַרומיקע. מיר ליבן די ערלעכע מענטשן און מיר שאַצן אָפּ זייערע פאַרדינסטן פאַרן יידנטום „מן החיים אשר הם חיים עודנה“. אַז מיר קוקן זיך צו צו די לעבידיקע מענטשן וואָס זענין גיבליבן נאָך זיי, און מיר זעען, אַז זיי זענין ממשיך דאָס הייליקע לעבן פון יענע גרויסע מענטשן, זאָגן מיר, אַז די פריערדיקע לעבן נאָך און זיי זענין ווערט אַ שבח.

• • •

ווען מיר זעען היינט די הונדערטער בית-יעקב-שולן, די צענער-טויזנטער ב״י-שילערינס „בנות-אגודת-ישראל“ און די גרויסע צאָל בתי׳-פאַרבאַנדן (כ״י) אויף גאָר דער וועלט, קענין מיר זיך מאַכן אַ שטיקל באַגריף פון אט די דאָזיקע לעבידיקע עדות, וואָס די גרויסע נפטרת שרה שענירער ע״ה האט גיטון פאַרן יידישקייט.

זאָל איר הייליקע נשמה איינגיבונדן ווערן אין בונט פון די לעבנס פון אַלע הויכע גייסטער און הייליקע פערזענלעכקייטן וואָס זייער לעבן און דאַ-זיין איז אַ כבוד פאַרן גאַנצן יידישן פאָלק.

שרה לאַנדא

וואָס זי איז גיוועזן

שבחים, דאָס האט שרה שענירער פיינט גיהאַט. ווען זי פלעג פאָרן באַזוכן אַ שול און מע האט זי אויפגינומין מיט גרויס כבוד, איז עס איר נישט גיוועזן ניחא.

ביים פאַרענדיקן אַ קורס אין סעמינאַר און די סעמינאַריסטקיס האבן זיך גיזעגנט מיט איר, האט זי מיט טרערן אין די אויגן זיי פאַרגישטעלט זייער אויפגאַבע און גיבעטן: „גידענקט קינדער, ווען איר וועט אין אייער אַרביט האָבן דערפאָלג, זאָלט איר אייך נישט האַלטן אין גרויסן, זאָלן אייך די שבחים נישט מאַכן שטאָלץ. גידענקט, וואָס מער ענווות ס׳וועט זיין אין אייער אַרביט, אַלץ מער דערפאָלג וועט איר האָבן.

שרה שענירער איז גיוועזן נישט בלויז די מאַמע פון בית-יעקב, נאר אויך די מאמע פון די עלנטע, פון די אָרימע. מיר גידענקין, ווי אין אַ פורימדיקן טאָג פלעג זי זיין ענערגישער און מוטיקער, ווי שטענדיק. זי פלעג וועלן אויך די אָרימע פאַרשאַפן אַ ביסל פרייד אין פורים. צווישן די סעמינאַריסטנס האט זי שוין גיהאַט אירע פאַרטרויאונג-מיידלעך, וועלכע פלעגן אָפּטראָגן שלח-מנות, לויט אַן־אַדרעסן-רשימה, וואָס זי האָט שוין גיהאַט צוגיגרייט. אבער דאָס האט גימוזט זיין בסוד סודות. אין דער צייט, ווען יידן זענין גיזעסן פריילעכע און אויפגילייגטע, ביי זייערע פורים-טישן — האט שרה שענירער ארומגיוואַנדערט אין ענגע פאַרוואָרפינע געסלעך, אין קעלער-שטובן מיט אַן־אפינער האַנט און אַ פריידיק ווארט.

אין סעמינאַר פלעג מין וואַרטן אויף איר קומין. אפט מאָל ביז שפעט אין דער נאַכט. מע פלעג זי אַרומזוכן און קוים גיפונין. ערשט דעמלט האט זי גיזאָגט מיט אַ זיפץ: יאַ. יאַ, מע דאַרף גיין צו די קינדערלעך, נישט לאזן זיי וואַרטן.

נישט בלויז פון קראָקע, נאר אויך פון דער פראווינץ, האט מין זיך צונ־איר גיווענדיט. ווען זי איז אַ היים גיקומין צו מיטאָג, האט זי שוין גיטראָפן אַ פולע שטוב מיט מענטשן, וואָס האבן גיוואַרט אויף איר און יעדער איז אַוועק צופרידן.

ווען די דינסט האט נישט גיוואלט אַריינלאזן די מענטשן וועלכע פלעגן איר שטערן דאָס עסן, האט זי דערהערט פון דער אַנדערער שטוב און זיך אַנגיבייזערט: מע מוז זיי אַריינלאזן, אפשר דאַרפן זיי עפיס פון מיר, זיי זענין דאָך נישט גיקומין זיך פאַרוויילן.

נישט לאַנג פאַר איר פטירה, איז אַריינגיקומין אַ פרוי און איר דערציילט, אַז אין שכנות דאַוונט אַ חתונה-גיהאַטער יונגערמאַן אָן אַ טלית.

שרה שענירער האט אויפגיציטערט און גיפרעגט: ממה נפשך, אויב ער דאַוונט, פאַר וואָס דאַוונט ער אָן אַ טלית, אַז ער האַלט פון מצוות תפילה. אויף דעם האט זי באַקומין אַן־ענטפער, אַז ער האט דעם אַלטן טלית צוריסן און אַ צווייטן איז ער נישט ביכולת צו קויפן.

שרה שענירער, דערהערנדיק דאָס, האט דאָס נישט גיקענט אויסהאַלטן און כסדר גירעט צו זיך: אַזוי... אַזוי...

צומאָרגנס האט שוין דער יונגערמאַן גידאַוונט אין אַ שיינים וואָלינים טלית מיט אַ זילבערנער עטרה.

שבחים דערציילן האט זי נישט ליב גיהאַט און מיר וועלן זיך האַלטן ביי דעם כלל, ווער זי איז גיוועזן, וואָס זי איז גיוועזן, זאָלן די קורצע עפיזאָדן פון רייך לעבן דערציילן.

אַ יאָר אַליין...

ס־דאַכט זיך, שוין דער צַער גישטילט
נאר אַ יאָר, אַ גאַנץ יאָר
און די וואונד, שטאַרקער ווייטיקט
ברענט און בריט, ביז גאָר

נישט גיקילט, נישט גילינדערט
אַ ביסל, אויף אַ האָר
די אבידה, שטאַרקער פילט מין
לויטערער און קלאָר

אַ יאָר פאַרביי, אַ יאָר נישטאָ
אַ יאָר אָן איר, אַ יאָר אַליין
דאָס האַרץ פול צאַפּל, פול וויי
אין האַלדז — אַ פאַרשטיקט גיוויין...

קשאַנאָוו

נעכע באכענעק

ד״ר העשל קלעפּפיש

שרה שענירער די שריפטשטעלערן

אַ שפעטע נאָכמיטאָג-שעה. אַ פאַרוואָלקנטער פאַרגייט דער טאָג, אַ פאַרכמורעטער. דער וואַיענדיקער ווינט קלאַפּט אין די פענצטער און וויל זיך מיט גיוואַלט אַריינרייסן אין דעם האַלב-טונקעלין צימער אין קראָקע, וואו עס ליגט אַ שווער-קראַנקע פרוי.

האַלב-פאַרדרימלט, האַלב-פאַרחלומט איז די פרוי. אַזוי גרויס און אַזוי מאַטערנדיק זענין די יסורים און זיי לאזן נישט עפינין די אויגן. אַרום איר בעט זיצן שילערנס. גיטרייע פאַרערערנס. שאָטנס צייכינין זיך אויף די ווענט. אין צימער ליגט אַן־אומיט. אַן־אומיט, וואָס האט אין זיך עפיס פון דער וואַקסינער געלקייט, וואָס שלאָגט פונים פנים פון דער קראַנקער פרוי.

מיט אַ מאָל — אַ שאָרך. דער קערפער טוט זיך אַ ריר. אויף איין מינוט ווערן צועפנט די אויגן. אַ האַנט ציט זיך אויס. אַ זיפץ פאַלט און דערנאָך רוקט זיך די האַנט אַראַפּ און שטיל-גיפליסטערטע ווערטער הערן זיך:

— פאַפּיר, פעדער, טינט...

שרייבן וויל זי. אַ בריוו האט זי באַקומין פון ארץ-ישראל. דאָרטיקע בית-יעקב-עסקנים בעטן ביי איר אַ פאָר ווערטער וועגן די אויפגאַבן פון דער יידישער פרוי אין הייליקן לאַנד. זי קען נישט אָפּזאָגן. זי טאָר נישט אָפּזאָגן. שוואַך, קראַנק — אבער שרייבן מוז זי.

און מיט אירע לעצטע כוחות נעמט די פרוי אין אירע ציטערדיקע הענט די פעדער.

מיט דער לעצטער אָנשטרענגונג שרייבט די פרוי אַ רוף צו די בויער פון בית-יעקב אין ארץ-ישראל.

אַפילו אויפן טויטן בעט בלייבט שרה שענירער אַ שריפטשטעלערן.

* * *

דאָס איז דווקא דעם אַמווייניקסטן-באַהאַנדלטער ניואַנס אין דער פאַרבן-רייכער פערזענלעכקייט פון שרה שענירער ע״ה.

מע האט גיוואוסט: שרה שענירער שרייבט אויך. שענירער פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען, זכרונות, באטראכטונגין. שענירער פירט אַ טאָג-בוך. שענירער גיהער צו די אַקטיווסטע מיטאַרביטער פון „בית-יעקב“ און „קינדער-גאָרטן“ — אבער קיין וואָג האט מין דערצו נישט צוגיבונדן. שרה שענירער איז גרויס און אָריגינעל אין איר טאַט. אין דער באַוועגונג, וואָס זי האט אויסגיטראָגן און גישאַפן אין דער יידישער וועלט; שרה שענירער, דער מענטש פון ווארט, דער מענטש פון דער פעדער — איז פאַרבליבן אין שאָטן.

דאָס שרייבן אירס האט אויסגיזעען, ווי עפיס אַ „ביילאַגע“ צו איר פערזענלעכקייט, אַ שוואַכע, בלאַסע ביילאַגע.

און אַזוי זעט עס ווייטער אויס.

אבער — באַפרייט אייך אַ מינוט פון דער דאָזיקער איינגיוואָרצלטער מיינונג. נעמט, ביטע, אירע „גייאַמלטע שריפטן“, נעמט, מישט אויף, וועלכיס זייטל איר ווילט, מישט אויף די שריפטן באַלד פון אָנהייב, וואו זי דערציילט די גישיכטע פון איר לעבן, מישט אויף אין דער מיט, וואו זי באַהאַנדלט דאָס יידישע יאָר. מישט אויף ביים סאַמע סוף, וואו עס גיפונין זיך אירע בריוועלעך צו די יידישע קינדער. פרואווט בלויז איין שורה איבערלייענין, איין זאַץ — און איר וועט גלייך פאַרגעסן אין אייער פאַרטיקן אורטייל, אַז „קיין שרייבערן איז שענירער נישט גיוועזן“. עס וועט אייך ציען צו לייענין ווייטער און ווייטער די ווערטער פון דער דאָזיקער פרוי, און — בלייבט זיכער: נישט איין שעה נאָך וועט איר זיצן איבער דעם בוך...

מיט אַזאַ אינטערעס וועט איר לייענין, מיט אַזאַ שטייגנדיקער נייגיר, אַז איר וועט נישט פילן, ווי די שעהן לויפן, איר וועט נישט גידענקין, אַז אייגנטלעך האט איר דאָך נאָר גיוואָלט אַ בליק טון אין די שריפטן, נישט מער, ווי אַ בליק טון...

אויב אַ שרייבער הייסט דער, וואָס פאַרמאָגט דעם טאַקט צו ציען דעם לעזער נאָך זיך, וואָס קען אַזוי אפעלירן מיט זיין ווארט און בילד, אַז דער לעזער זאָל בלייבן פון זיי גיפאַנגין, וואָס באַזיצט די פעאיקייט זיך אַריינצוגנבינין אין האַרץ און אין גימיט פון לעזער — אויב דאָס הייסט אַ שרייבער, איז שענירער גיוועזן אַ שריפטשטעלערן מיט אַ זעלטינים טאַלאַנט און זעלטינע פעאיקייטן.

• • •

דער טאַלאַנט פון שרה שענירער ווערט נאָך מערקווירדיקער, ווען מע גידענקט, אַז פאַקטיש האָט שענירער קיין שום אַנטפּלעקונג נישט גימאַכט אין אירע שריפטן, מיט קיין שום באמת-נייעם גידאַנק נישט גיקומין און מיט קיין שום רעוואָלוציאָנערער אידיי זיך נישט באַוויזן.

און נאָך וואונדערבאַרער ווערט די זאַך, ווען מע גיט זיך אָפּ אַ רעכינונג, אַז אייגענטלעך האט דאָך שענירער נישט גישריבן ווי אַ שרייבערן, נישט גישריבן, אַזוי ווי די „שריפטשטעלער פון פאַך“, פון די שרייבעריש-בריהדיקע „חכמהלעך“ האט זי נישט גיוואוסט. מיט איין ווארט: אַ שרייבערן, וואָס האט גיכער גיזאָגט איידער גישריבן.

אבער שרה שענירער האט פאַרמאָגט זעלטינע וואַלאָרן און זעלטינע שריפט-שטעלערישע אייגנשאַפטן, וואָס זענין, כמעט, נישט צום טרעפן ביי די „פּראָפעסיאָנעלע“ פען-מענטשן און, וואָס וואַרפן טאַקי אַ באַזונדערן חן אויף אַלים, וואָס איז אַרויס פון אונטער איר פעדער.

זי איז, קודם-כל, גיקומין מיט אייגנס, מיט אַ בולטן, קלאָרן „איך“, מיט אַ גאַנצן און טיף-דורכגיטראַכטן יידישן „איך“, מיט טיף-יידישן גימיט און הייס-יידישער באַגייסטערונג.

זי האט נישט גיוואוסט און נישט גיוואלט וויסן פון קיין האַלבקייטן. זי האט נישט גיקענט און נישט גיוואלט קענין די סטיליסטישע „טריקן“, מיט וועלכע די שרייבער באַנוצן זיך. זי האט דערקלערט דעמאָנסטראַטיוו, אָפן, גאַנץ:

— אַזאַ בין איך!

אַ גרויסער דענקער האט אַמאָל גיזאָגט: דריי מינים שרייבער זענין דאָ: אַזעלכע, וואָז שרייבן און דענקין נישט בעתן שרייבן, זיי שרייבן, אַזוי צו זאָגן, פון זכרון, דערמאָנין זיך זאַכן פון אַמאָל, אדער גאָר דירעקט פון פרעמדע ביכער; צווייטנס — אַזעלכע, וואָס דענקין יאָ בעתן שרייבן, אבער זיי דענקין, כדי צו שרייבן; דריטנס — אַזעלכע, וואָס האבן שוין גיטראַכט, איידער זיי זענין צוגיטרעטן שרייבן. אט די לעצטע שרייבן נאָר דערפאַר, ווייל זיי האבן פריער גיטראַכט און זייערע ווערטער טרעפן טאַקי אַמשטאַרקסטן אין פינטל.

צו דער לעצטער קאַטעגאָריע שריפטשטעלער גיהער שרה שענירער. איר פעדער האט זיך קיין מאָל נישט גיגליטשט איבערן פאַפיר, כדי אויסצוציקלין אַ סך אותיות. תמיד איז זי מיט אירע ווערטער אויסן גיוועזן אויסצופאָרמירן גידאַנקין. איר פעדער איז גיוועזן, ווי אַ „סייפא“, ווי אַ שווערד צום קאַמף. ווי אַ מיטל, וואָס דאַרף ווירקן, איבערלאָזן אַ רושם, צוגליען, אַריינברענגין אַן־אידיי. זי איז אין איר שרייבן תמיד גיוועזן — לערערן, אַ לערערן מיט ווילן צו קאַמף, מיט טעמפעראַמענט און, ועל כולם — מיט האַרץ.

אירע שריפטן, אירע אָפּהאַנדלונגין, אירע בריוועלעך, מאַכן אפט דעם איינדרוק, ווי באַריכטן פון פראָנט. קורצע, שאַרפע, שניידנדיקע באַריכטן. אבער דערביי זענין עס סובטעלע, דעליקאַטע האַרץ-גיוועבן, באַהויכט מיט עכט-מאַמישער צאַרטקייט.

האַרץ ליגט אין יעדן ווארט, וואָס שרה שענירער האט גישריבן. האַרץ ליגט אַפילו צווישן די ווערטער, אין די בלייזן, אין די פינטעלעך. אַפילו פון אירע שטראָף-רייד קוקט אַרויס אַ מילד מאַמע-אויג. אַפילו. דעמלט ווען זי בייזערט זיך, ווען זי איז פול מיט צער און צאָרן — זעט מין בפירוש, ווי נישט די אויפרגונג, נאר דאָס האַרץ צאַפּלט אַזוי ביי איר.

זי האט גישריבן פראָזע. איך ווייס, צי שענירער האט כאָטש איין מאָל אין לעבן גישריבן אַ ליד. אבער אַ לירישע דיכטערן איז זי, בלי ספק, גיוועזן. שטיקער ליריק זענין פונאַנדערגיוואָרפן איבער אירע טאָג-בוך-בלעטער, איבער אירע יום-טוב-גידאַנקין און מען איר שפּראַך זיין אָרים אין קינסטלערישע ווענדונגין, אָרים אין דיכטערישע פאַרגלייכן און מעטאַפאָרים, — איז זי אבער רייך מיט יענים אוצר, מיט וועלכן נאר זעלטינע, פון ג—ט גיבענטשטע דיכטער זענין באַשאַנקין: מיט האַרץ און עכטן גיפיל.

דאָ שטעקט דער סוד, פאַרוואָס איר ווארט איז נישט טרוקן, נישט פאַרשטיינערט, נישט האַמעטנע. עס לעבט. עס באַוועגט זיך. נישט אויף שרה שענירער קען גיזאָגט ווערן יענער [illegible] דער גידאַנק שטאַרבט מיטן מאַמענט.

ווען ער ווערט אַנגיקליידט אין ווערטער. דער דאַזיקער אַפאָריזם מעג זיין צוגיפּאַסט פאַר אַלע שרייבער און אַלע דיכטער. ביי שענירערן פאַלט ער אַוועק. דאָ איז דאָס וואָרט נישט אָפּגיריסן פון גידאַנק. דאָ איז עס טיף נשמהדיק. דאָ איז עס, ווי אַ קינד, וואָס האַלט זיך כּסדר אין דער מוטער און מע פילט דערויף כּסדר איר לעבעדיקן, וואַרעמען אָטעם.

* * *

דער סטיל פון שרה שענירער איז אַ שטיק פון איר אַליין.
אינים סטיל שפּיגלט זיך אָפּ איר גייסט, איר כאַראַקטער, איר בליק.
„דער סטיל איז דער מענטש".
ער איז איינפאַך.
ער איז ווייט פון אַפעקטן, פּאָזע און אָנשטעל.

אָט איז אירע אַ באַטראַכטונג וועגן פּורים: „צוויי פרויען האָבן זיך אין אונדזער געשיכטע אויסגיצייכנט מיט זייער מציל זיין דאָס יידישע פאָלק: יהודית און אסתּר. יהודית — די חנוכּה-העלדין. האַקט אָפּ מיט איר שווערד דעם קאָפּ פון גרויסן שונא-ישראל האָליפאַרניס און אסתּר ראַטעוועט איר פאָלק פון יידן-פרעסער המן. מערקווירדיק: ביידע, אסתּר און יהודית, זענען פריער נישט צוגיטרעטן צו דער רעטונג-אַקציע, וועלכע איז גיווען פאַרבינדן מיט גרויסע סכּנות פאַר זייער לעבן. ביז זיי האָבן דאָס פאָלק גיוועקט צו תּשובה און מעשים: זיך צו דערווייטערן פון די פרעמדע אידייען און מאָדיס..."

אַזוי דערציילט זי. אַזוי כּסדר. אָן הויכע ווערטער, אָן אַ שפּור פון פּראָזע, אַ העראָיש קאַפּיטל פון דער יידישער געשיכטע ווערט דאָ באַהאַנדלט, אַ קאַפּיטל, ביי וועלכן אַנדערע וואָלטן זיך פאַרכלינט פאַר מליצות. זי דערהאַלט אויך אין אַזעלכע שטעלן דעם טאָן פון פּשטות. זי פאַרטראָגט נישט די עפּיטעטן, די אַנגעשוואָלענע סופּערלאַטיוון. נישט פאַראַן קיין בעסערע באַצייכנונג פאַר אסתּרן, ווי די: „אַ פרוי, וואָס האָט זיך אויסגיצייכנט מיט איר מציל זיין דאָס יידישע פאָלק"...

דאָס איז שוין מער, ווי איינפאַכקייט. דאָס איז — תּמימות.

און דאָס גיט איר סטיל אַזאַ אומגיוויינטלעכן חן און צויבער.

אין אַ דור פון ראַפינירטקייט, איז שענירער גיבליבן גיטריי צו זיך און צו איר תּמימות. קענט איר זיך פאַרשטעלן, וואָס שענירער וואָלט גיטון, ווען זי איז נישט גאַאיוו: זי וואָלט בכלל נישט אָנגיהויבן אַרבּיטן פאַרן „בית-יעקב-גידאַנק. זי וואָלט גיהאַלטן, אַז אין אַ דור פון כאַאָס און הפקרות איז אוממעגלעך עפּיס אויפצוטון, זי וואָלט תּיכּף „פאַראויסגיזעען", אַז זי וועט גאָרנישט קענען מאַכן, אַז זי וועט זיך בלויז אויסשטעלן אויף לייטיש געלעכטער מיט אירע חלומות און זי וואָלט איראָניש אַ מאַך גיטון מיט דער האַנט איבערן גאַנצן פּלאַן...

צו אונדזער גליק איז שענירער נישט גיווען „איבערגישפּיצט" און ראַפינירט. תּמימות — איז די פּריווילעגיע פון די אמת-הויכע גייסטער. תּמימות ליגט אין מענטש. אָדער זי ליגט נישט. אַ תּמים קען מען נישט ווערן, אַ תּמים ווערט מען געבוירן.

און אויך אַ תּמימותדיקן סטיל, קען מען זיך נישט איינשאַפן.

גראָד אין אַ צייט, ווען אין דער ליטעראַטור זיגט די ראַפינירטע „אויסגעקלוגלטקייט", ווען ראַפינירטקייט ווערט באַטראַכט פאַר אַ מוז פון דער שריפטשטעלערישער קונסט, גראָד אין אַזאַ צייט האָט שענירער גיוואַגט צו בלייבן אין איר שרייבן אַזאַ, ווי זי איז אין לעבן. זי האָט נישט מורא גיהאַט, אַז איר גידאַנק וועט אויסזעען צו פּשוט, זי האָט נישט גישטרעבט צו קאָמפּליצירן איר וואָרט, צו פאַרשווערן דעם מיין, זי האָט נישט גיהאַט דעם יצר הרע צו באַצירן און אויספּוצן איר סטיל, צו מאַכן אים „מאָדערן", „ניי", צו דרייען מיט אים אַזוי, אַז מע זאָל מיינען מי יודע, וואָס עס שטעקט אין אירע ווערטער. זי איז אויך אַלס שריפטשטעלערין גיבליבן ערלעך, אויפריכטיק, לויטער. זי האָט באַוויזן די גרעסטע קונצט, וואָס אַ שרייבער קען באַווייזן: בלייבן נאַטירלעך.

יאָ, מיט איינס באַנוצט זי זיך אין אירע שריפטן: מיט ציטאַטן פון תּנ״ך, פון מדרש, מיט אַגדות און חסידישע גוטע ווערטער. ווייל זי רעדן וועגן דער נישטיקייט פון מענטשלעכן לעבן, קומט איר אויפן גידאַנק דער מדרש, אין וועלכן עס ווערט דערציילט וועגן דוד המלך. אַז ער האָט גיזאָגט: „דאָס גאַנצע ערדישע לעבן איז ענלעך צו אַ טעאַטער. יעדער איינער שפּילט זיך אָפּ זיין ראָל, דער קיניג מיט זיין גאָלדענער רוט, ווי דער אָרימאַן מיט זיין שוואַך שטעקעלע. פאַר אַלימען פאַלט די פאָרהאַנג גלייך"; ווייל זי באַווייזן, אַז די יידישע אויסלייזונג ליגט אין די יידישע הענט אַליין — רופט זי אויס: „יידן! פאַרלירט זיך נישט אין זוכן נייע גליקן! קערט זיך אום צו זיך אַליין,

אויב איר זוכט באמת דאָס, צו וועלכן די יידישע נשמה בענקט שוין קרוב צוויי טויזנט יאָרן" און אַ פּסוק האָט זי גרייט, אַ פּסוק פון ירמיהו, וואו דער נביא זאָגט, אַז דערפאַר איז די יידן אַזוי פיל שלעכטס גישען, ווייל זיי האָבן אין זייער יידישקייט פאַרגעסן; שטרעבט זי צו ווירקן אויף די קינדער, אַז זיי זאָלן נישט זאָגן קיין ליגנט. קיין מאָל נישט און ביי קיין שום פאַל נישט, דערציילט זי זיי אַ מעשה מיט אַ תּנא, וואָס האָט גיהאַט אַ שלעכטע פרוי און זי האָט אים קיין מאָל נישט גיוואָלט קאָכן דאָס, וואָס ער האָט ליב גיהאַט און ווי דער זון זיינער האָט, מיט אַ גוטער כּוונה, אָפּגינאַרט די מוטער און דאָך האָט דער תּנא דערצו נישט דערלאָזט, ווייל מע טאָר נישט די צונג צוגיוויינען צו ליגנס. זי דערציילט זיס און לייכט. זי לעבט זיך אַריין אין דער פּרימיטיווער פּסיכיק און אין דער פאַנטאַזיע פון די קינדער. אַנדערש רעדן צו קינדער איז אוממעגלעך, אַנדערש איבערצייגן קינדער קען מען נישט.

דאָ און דאָרט, וואו נאָר עס רוקט זיך אָן אַ געלעגנהייט, שעפּט שענירער פון יענע קוואַלן, וואו עס האָט זיך פאַרבאַהאַלטן די אייגנאַרטיקע יידישע שאַפונג, פון וואַנען עס אַנטפּלעקט זיך פאַר איר אַ וועלט פון יידישע מחשבות, און פון וואַנען עס דערגייען צו־איר קלאַנגען פון דער יידישער טראַדיציע.

דאָס זענען די איינציקע „פרעמדע" פעדימס, מיט וועלכע אירע שריפטן זענען אַדורכגיוועבט.

זי גייט צום אַלטן מקור, פון וואַנען הונדערטער דורות האָבן זייער יניקה גיצויגן, צו דער גרויסער פאַרגאַנגנהייט, ווען דער יידישער גייסט און דאָס יידישע לעבן איז גיווען עכט. מיט יענע גידאַנקען מיינט זי צו באַשיינען אונדזער מיאוסער ווירקלעכקייט און מיט יענע בילדער ווייל זי פאַרקוויקן אונדזער ביטערער קעגנוואַרט. אין אַזעלכע ערטער ווערט איר שרייבן יידיש-מהודרדיק, יידיש-מאַיעסטעטיש. אָפט מאָל אין אירע יום-טוב-באַטראַכטונגען באַווייזט זי זיך אַ יום-טובדיקע אַזאַ, אַ פאַרבענקטע, אַ נשמה-יתירהדיקע. זי אַליין זעט אויס, ווי אַ גישטאַלט, וואָס איז פון יענע צייטן צו אונדז אַראָפּגיקומען, כּדי אונדז אָפּצוגעבן דעם אמתדיקן וואַרעמען גרוס פון הערלעכן אַמאָל...

אַ יום-טובדיקע און דערביי — אַ וואָכנדיקע. וואָכנדיק אין סטיל. דער סטיל בלייבט אַלע מאָל טאָג-טעגלעך, פאַרשטענדלעך. איר אויסדרוק איז קיין מאָל נישט פאַרצויגן מיט ווייערוך. שטענדיק ריין, דייטלעך, איינפאַך, אַפילו ווען ער שלאָגט מיט פּאַטאָס.

זי שרייבט אַזוי, ווייל זי האָט תּמיד וואָס צו זאָגן. זי פאַרשפּאָרט צו פאַרשלייערן מיט אַ נעפּל אירס אַן־אַרטיקל, ווי דאָס טוען די שרייבער, ווען זיי פילן, אַז אונטערן „נעפּל" גיפינט זיך גאָרנישט און זיי מוזן פאַרקליידן די גייסטיקע אָרימקייט. טונקלקייט פון אויסדרוק איז אַלע מאָל אַ שלעכטער סימן. די אומדייטלעכקייט נעמט זיך פון דער אומפעאיקייט צו דענקען. דאָס, וואָס איז קלאָר דורכגיטראַכט, גיפינט לייכט זיין פּאַסיקן און קאָנקרעטן אויסדרוק.

שרה שענירערס שריפטן איבעראַשן מיט זייער קלאָרקייט.

זי איז אויך אין שרייבן צניעותדיק. אַזוי רעדן וועגן זיך, אַזוי באַשיידן דערציילן וועגן אייגענע אויפטוען, קען נאָר אַ צנועה. זי בלייבט צניעותדיק אויך ווען זי וויינט, זי קלאָגט, זי שרייט. דערמיט דערמאָנט זי אין שרה בת טובים, די פרוי, וואָס האָט די תּחינות גישריבן און מיט אַזאַ מעלאָדיע פון צניעותדיקע גיפילן אויסגיגאָסן די יידישע פרויען-תּפילות.

שרה שענירער האָט פאַרמאָגט יענעם זעלטענעם טאַקט זיך צו באַנוצן מיט געוויינלעכע ווערטער, אַפילו ווען זי האָט אַרויסגיזאָגט נישט געוויינלעכע גידאַנקען.

*

...קיין שרייבערן „פון פאַך" איז זי נישט גיווען. מיטן שרייבן האָט זי זיך פאַרנומען כּלאַחר-יד. זי האָט מיר אַמאָל עניוותדיק דערקלערט: „איר האָט מיך אין אייערס אַן־אַרטיקל אָנגירופן „שריפטשטעלערין", איך בין דאָך קיין שריפטשטעלערין נישט"...

אָבער אַ שריפטשטעלערין איז שרה שענירער פאָרט גיווען. אַ שריפטשטעלערין מיט אַ בולט-אָנגיצייכנטער גייסטיקער פיזיאָנאָמיע, מיט אַן־אייגנטימלעכן סטיל, מיט אייגנטימלעכע אויסדרוק-מיטלען. אַ שריפטשטעלערין, וואָס האָט באַוויזן צו דערהאַלטן אַ לויטערע תּמימות פון גימיט אין אַ צייט פון ראַפינירטקייט. אַ שריפטשטעלערין, וואָס פּרעטענציאָנעלקייט איז איר גיווען פרעמד, וואָס האָט נישט גיוואוסט פון רעטאָרישע באַפּוצונגען און פאַלשע גיקינצלטע איבערטרייבונגען.

אַ שריפטשטעלערין מיט אַזעלכע אייגנשאַפטן איז מער ווי אַ „שריפטשטעלערין".

אלימלך שטייער
דער וועג צו זיך אַליין...
דערציילונג

(גיווידמעט דער יאָרצייט פון שרה שענירער ע״ה.)

רחל קאָן האָט זיך נישט גיקענט גיפינען קיין אָרט אין דער גרויס-שטאָט.

אין די נעכט האָט זי גיוויינט אויף איר גילעגער. עפּיס האָט אַזוי פינצטער גיהויערט אויף איר גימיט, זינט זי איז גיקומען אין כּרך.

אַנטלאָפן איז זי פונים קליינים שטעטל, וואו איר פאָטער דער מעל-סוחר, דרייט זיך אַרום אייביק בייז און אָנגיכמוריט אויף דער גאַנצער וועלט און די שטיף-מוטער מיט דער קופּקע, מיט די פאַרקנייטשטע אויגן מורמלט און שעלט אַ גאַנצן טאָג...

זי איז אַ יונג מיידל — און דאָס שטעטל איז וויסט, חרוב ומוחרב. יידן האָבן נישט קיין פּרנסה, זיצט מען גאַנצע טעג ביי די פייער-טעפּ, מע בלאָזט אויף די גיפרוירינע הענט און מע באַרעט איינער דעם צווייטן און אין בית-מדרש צווישן מנחה-מעריב, קריגט מען זיך וועגן קליינשטעטלריק־עסקים.

יונגוואַרג דרייט זיך אַרום פּוסט און פּאַסט. אין די אָוונטן שפּאַצירט מען הינטער דער שטאָט און מע חלומט וועגן אַרויסרייסן זיך אין כּרך. דאָרטן — זאָגט מען — איז אַלץ שיין און גוט, ס־איז פריילעך און מענטשן האָבן וואָס צו טון.

האָט רחל קאָן איינגיפּאַקט איר ביסל זאַכן און איז אַוועק.

די ערשטע טעג איז זי גיווען אין גאַנצן באַרוישט. ס־האָט אויף איר אַ יאָג גיטון מיט אַזוי פיל קלאַנגען און קאָלירן און אין קאָפּ איז גילעגן אַ שווערער טשאַד.

אָבער באַלד דערנאָך האָט זי פיינט באַקומען דאָס גישריי אויף די גאַסן, דאָס גיקלונג פון די טראַמווייען, דאָס פייפן פון די אויטאָס און די שוי-פענצטער מיט די אויסגישטראַצטע מאַנעקינס.

אַ צייט האָט רחל קאָן גיהונגערט, ביז זי האָט זיך דערשלאָגן צו אַ פּאָר לעקציעס און זיך גיקענט אויסהאַלטן און זיך לערנען.

אָבער אינערלעך איז זי גיוואָרן וואָס אַמאָל אומרואיקער.

גיוואוינט האָט זי אַלס סובלאָקאַטאָרקע אויף אַ בוידים-שטיבל. פלעגט זי זיך פּלוצים אויפכאַפּן אין מיטן דער נאַכט און שטיל גיוויינט אין זיך, נישט ווייסנדיק פאַרוואָס.

זי איז גילעגן אויף גאַנצע שעהן, גיקוקט אויף די פאַרווּכערטע ווענט, אויף דעם טונקעלין גאַז-לעמפּל, גיהערט דאָס שווערע כראָפּען פון דער צווייטער שטוב — און מיט אַמאָל איז איר דאָס גאַנצע לעבן גיוואָרן נמאס..

און זי אַליין איז זיך גיווען נמאס ומאוס.

זי האָט אַלץ אַרום, זאַכן און מענטשן, פיינט גיהאַט בתּכלית השנאה און זי האָט גיליטן פון דעם, וואָס זי האָט אַלץ פיינט. זי האָט נאָך קיינמאָל אין לעבן קיינעם נישט ליב גיהאַט. איר פאָטער איז תּמיד גיווען אַזוי ווייט און פרעמד, די מוטער האָט זי נישט גיקענט און די שטיף-מוטער ווידער, איז פאַר איר גיווען די פאַרקערפּערונג פון אַלדאָס בייז, פון איר פּריסטער יוגנט.

זי איז גיגאַנגען אויף אָוונט-קורסן, זיך גילערנט מיט ברען פון אַ הונגעריקער נשמה, אָבער זי האָט פיינט גיהאַט די הברטים און מיט קיינעם נישט פאַרקערט.

אַזוי זענען אַוועק טעג נאָך טעג אין דער גרויסער שטאָט.

ביז איינמאָל ביינאַכט, איז רחל קאָן אויפגיקומען מיט אַ גישריי... איר האָט זיך עפּיס גיחלומט: אַ לאַנגער, ווייסער וועג האָט זיך גיצויגן, גיצויגן אַזוי אָן אַן־עק.

און שטיל איז גיווען אַרום. שטיל, אַזש אַזש אַ גרויל האָט אַרומגיכאַפּט. זי האָט נאָך קיינמאָל נישט ביי־גיוואוינט אַזאַ שטילקייט.

און ביים סאַמע סוף פונים וועג, איז גישטאַנען זי, רחל קאָן, אַליין. נאָר עפּיס אַן־אַנדערע, מיט אַן־אַנדער פּנים, אַ שטראַלנדיקע, אַ פריילעכע, אַ צופרידינע... און זי האָט גיוואָלט צוקומען צו זיך אַליין — און נישט גיקענט.

ווייל פּלוצים האָבן אָנגיהויבן קלינגען טראַמווייען און אויטאָס האָבן זיך גיגליטשט מיט ווילדע פייפערייען. און וויטרינעס האָבן זיך צולייגט אין מיטן וועג מיט שרייערישע אויפשריפטן און מענטשן זענען גילאָפן און אויסגירופן

סחורות מיט טומלדיקע קולות.

זי איז אַזוי גילעגן וואַכנדיק און עפּיס אין איר האָט זיך גיפּרייט מיטן חייסן וועג און מיט דער שטילקייט, וואָס האָט גירוט אויפן דנאָ פון איר נשמה.

צו-מאָרגנס איז זי גיווען פריילעך, גיטראָגן אַ פרייד אין האַרץ, גלייך, ווי זי וואָלט אויף עפּיס גיוואַרט — אויף עפּיס אַן־אומדערוואַרטעטס גליק, וואָס דאַרף זיכער קומען.

זי האָט שוין איין מאָל גיהאַט אַזאַ גיפיל, ווען זי איז אַנטלאָפן פון שטעטל — אָבער דעמאָלט האָט זי זיך אַנטוישט.

צו-מאָרגנס האָט זי זיך אויפגיהויבן זייער פרי און איז אַרויס אין גאַס. ס־איז גיפאַלן אַ גידיכטער שניי. וואָס האָט זיך פּוכיק צולייגט אויף די גאַסן. אָבער לאַנג האָט ער זיך נישט גיהאַלטן, גאַסן-קערער מיט בעזימס אין די הענט זענען גישטאַנען גרייט. די פראָסט האָט גיסמאַליעט פּנימער און אין די שוי-פענצטער האָבן זיך גיבּרענט קנייטלעך, צוטריפט דאָס אייז אויף די שייבן.

רחל קאָן האָט זיך אַזוי אַ לאַנגע צייט אַרומגיבלאָנקיט אין די גאַסן, אָן אַ ציל.

גיזעען, ווי אין גאָרטן זענען די ביימער גישטאַנען באַשיט מיט שניי און אויס-גיזעען, ווי בעטלער, וואָס זענען אַנטלאָפן דאָ אַהער זיך שיצן — און דאָ פאַרפרוירן גיוואָרן.

קינדער האָבן זיך גיגליטשט, אַרומגיוויקלט דעם האַלדז מיט שווערע שאַלן און האָבן הויך גילאַכט.

האָט זי זיך אָפּגישטעלט און גיקוקט אויף אַלץ מיט אויפגיפּראַלטע אויגן, ווי זי וואָלט דאָס אַלץ צום ערשטן מאָל דערזעען.

מיט אַ מאָל איז עפּיס גישעען.

ס־איז אַדורכגיפאָרן אַ טראַמוויי. אויפן שטאַפּל פאָרנט איז גישטאַנען אַ צייטונג-פאַרקויפער מיט אַ פּעקל צייטונגען. אַ צווייטער צייטונגס-פאַרקויפער, אַ יונג יינגל, איז נאָכגילאָפן דעם טראַמוויי אין גאַלאָפּ און זיך גיוואָלט אַרויפכאַפּן; ער איז שוין גישטאַנען אויפן שטאַפּל, אָבער יענער פון אינעווייניק האָט אים אַ שטופּ גיטון מיט כּוח און ער איז אַרויסגיפאַלן. ס־איז גיוואָרן אַ גיוואַלט. דער טראַמוויי האָט זיך אָפּגישטעלט. מע האָט דאָס יינגל אָפּויר-גינומען פון אונטער די רעדער. ס־איז אים גאָרנישט גישעען. אָבער דאָס פּעקל צייטונגען איז גיפאַלן אין דער בלאָטע און איז גיוואָרן דורכגינעצט און פאַר-אומריינקט, נישט מער צום פאַרקויפן.

דאָס יינגל איז גישטאַנען און גיוויינט מיט ביטערע טרערן. גאַנצע וואָכן פאַר-דינסט וועלן גיין לאיבוד.

אַ פּאָליציאַנט מיט אַ פּנים פון אַ קינד, האָט פאַרשריבן אַ פּראָטאָקאָל און, כּמעט, ניהאָט טרערן אין די אויגן.

רחל קאָן איז צוגיגאַנגען צום וויינדיקן יינגל און גיקויפט אַ צייטונג, אַ פאַר-בלאָטיקטע, דורכגינעצטע צייטונג.

דאָס יינגל האָט גיקוקט פאַרוואונדערט, דערנאָך האָט ער דאַנקבאַר אַ שמייכל גיטון דורך די טרע־ן.

די דורכגייער האָבן פאַרוואונדערט זיך אומגיקוקט.

אויף דער ערשטער זייט פון דער צייטונג, אונטער דער בלאָטע, איז גישטאַנען מיט גרויסע קעפּ, אַז מע שלאָגט יידן אויף די אוניווערסיטעטן; אַז אין דייטשלאַנד איז אַ יידישער אַדוואָקאַט באַגאַנגען זעלבסט-מאָרד, ווייל ער האָט פאַרלוירן די פּרנסה; אַז ס־דראָט אַ מלחמה...

אייביקע טעמים...

זי האָט שנעל אַוועקגיוואָרפן די צוואַוייקטע צייטונג-שמאַטע.

ווען רחל קאָן האָט זיך שפּעטער אַרומגיקוקט, האָט זי נישט גיקענט די גאַסן.

זי האָט זיך פאַרבלאָנדזשעט אין אַ פרעמדער געגנט.

אין דורכגיין האָט איר עמיץ אַריינגישטעקט אַ צעטל אין האַנט. זי האָט עס צוקנייטשט און גיוואָלט אַוועקוואַרפן, ווי מע טוט דאָ אין כּרך מיט אַלע פלוג-בלעטלעך; אָבער זי האָט עס צוריק אויפגיוויקלט און איבערגיליינט.

ס־איז גיווען אַ רעקלאַמע-צעטל פון אַ כיראָמאַנט און „העלזעער" אַ קענער פון חכמת היד און חכמת הפּרצוף.

„מיליאָנען מענטשן האָבן שוין דאָ גיפונען זייער גליק אין היינ-

טיקע שווערע צייטן. קום און איבערציינג זיך. בלויז פאר א האלבן גילדן".

זי האט א שמייכל גיטון און דאס צעטעלע אוועקגיוואָרפן. אבער פלוצים איז איר עפיס איינגיפאַלן און זי האט זיך אראָפּגיבויגן און עס צוריק אויפגיהויבן.

זי האט א קוק גיטון אויפן אדרעס — דאָ נישט ווייט.

זי איז גיגאַנגען. אין א לאַנגין, פינצטערן הויף, האבן צופוילטע טרעפּ גיפירט אין א קעלער-שטוב.

רחל קאן איז ארײַן איניחײַניק. ס'האט אויף איר א שלאָג גיטון מיט שאַרפע ריחות פון מעדיצינין, וואָס זענין גישטאַנין אויסגישטעלט אויפן פענצטער.

אין דער ערשטער שטוב האט זי דערקענט דאָס ייִנגל, וואָס האט איר ארײַנגישטעקט אין האַנט דעם צעטל.

ער האט בײַ איר צוגינומען א האַלבן גילדן און זי ארײַנגילאָזט אין א גרויסער שטוב.

בײַ א קײַלעכדיקן טיש איז גיזעסן א הויכער מאַנספּערשוין אין אַן־אָפּגישליסינער מאַרינאַרקע און אויסגילייגט קאָרטן.

ער האט אויפגיהויבן די אויגן, מיט שוואַרצע פײַערדיק-צופלאַשיטע שוואַרץ-אַפּלין און א קוק גיטון.

רחל קאן האט זיך דערשראָקן און גיטון א קוק אויף צוריק.

אבער ער האט מיט א בּאַרואיקנדיקער האַנט-באַוועגונג איר אָנגיוויזן צו זעצן און זיך גיהייסן ווײַזן די האַנט.

זי האט אויסגישטרעקט די האַנט מיט שרעק אין האַרצן.

ער האט זיך אויפגישטעלט, גימאַכט א פײַערלעכע מינע און גירעט:

„אַן־אַמביציעזע נאַטור, א פאַרשלאָסינער כאַראַקטער, גינייגט צו פאַרטראַכטן זיך און צו טרוימען. ליב שטילקייט און אָפּגיזונדערטקייט און פײַנט טומל און פּאָזע.

שטענדיק אין זוכיניש, קיינמאָל נישט צופרידן מיט זיך אַליין, קיינמאָל נאָך נישט גיפילט די ליבשאַפט פון א נאָנטן מענטש.

נייגונג צו זעלבסטשטענדיקייט, צו גייסטיקע אויפטוען, דעריבער נישט צופרידן מיט זיך אַלס פרוי, וואָס איר ראָל איז באַגרעניצט צו קיך און קינדער.

א טיף פון אַן־עמאַנציפּאַנטקע מיט א נייגונג צו ראָמאַנטיק..."

ער האט זיך אָפּגישטעלט, אויסגיטרונקען עפּיס א גלעזל פון טיש, שאַרף א קוק גיטון, דערנאָך האט ער גיזאָגט:

— ווען איר וועט געבן נאָך א האַלבן גילדן, וועל איך אײַך פאַרויס-זאָגן די צוקונפט...

רחל קאן האט זיך שנעל אויפגיהויבן.

— א דאַנק... — האט זי גיזאָגט — איך גלייב נישט דערין.

א שרעק האט זי מיט א מאָל ארומגיכאַפּט.

זי איז שנעל ארויס.

אין דרויסן האט אויף איר א יאָג-גיטון א קעלט.

— המ... האט זי גימורמלט צו זיך — א בלאָגער, א בלאָגער... אבער אויף מענטשן קען ער זיך...

בײַנאַכט, אויפן גילעגער, האט זי זיך פאַרטראַכט איבער די גישעענישן פון טאָג און זיי זענין איר אויסגיקומען משונהדיק מאָדנע.

— אַזאַ משוגעת, גיין צו א „הומאָר-זאָגער", מנע...

און דאָך — ער האט גיזאָגט א סך אמתן...

יאָ, אויך קען זי נישט לײַדן דעם באַגרעניצטן לעבנס-קרײַז פון דער פרוי אַלס אַזעלכע, וואָס קען זיך גייסטיק נישט אויסלעבן, קען נישט טעטיק זײַן, זיך אויסצייכינין מיט עפּיס... וואָס איר סוף איז אַזאַ גראָבער — צו דער קיך, אבער אויסגיסטראַיעט ווי א מאַנעקין פון שוי-פענצטער ארויס; אבער פון דער צווייטער זײַט, פאַרטראָגט זי נישט דאָס גישריי און גיפילדער פון חײַבעריש כּלל-טוערײַ, פונקט ווי ס'אַרט זי, ווען זי גייט אַדורך די רעקלאַמע-סלופּיס מיט שרײַעריש, פאַרביקע פלאַקאַטן וועגן זינגער און שוישפּילער.

די מיידלעך, אירע חברטעס, וואָס גיהערן צו פאַרטײַען, האבן נישט מער ווי א פּאָר שרײַערישע פראַזן אויף די ליפּן, מיט וועלכע זיי פאַרטומלין א וועלט און פאַרטומלין זיך אַליין.

זי איז שפּעט אײַנגישלאָפן זייער שווער און אין שלאָף האט זיך, מיט שנויים, איבערגיחזרט דער זעלבער חלום.

דער וועג האט זיך גיצויגן א ווײַטער, א גלײַכער און בײַם סאַמע סוף איז גישטאַנין זי, רחל קאן, א צושטראַלטע און צופרידינע.

ארום איר איז גיווען טויט-שטיל.

זי האט גיוואָלט אַהין גיין, אבער דאָ זענין ארויסגישפּרונגין שרײַערישע פּנימער פון די זינגער און שוישפּילער, ווי פון די קאָלירטע אַפישן אַראָפּ — און זי האט פאַרבלאָנדזשעט, פאַרלוירן דעם וועג...

ווען זי איז אויפגישטאַנין אין דער פרי, אין איר ענג בוידים-שטיבל, האט זי זיך פלוצים דערמאָנט, אַז איר פּראָפעסאָר פון פּסיכאָלאָגיע האט גיזאָגט אַמאָל, אַז חלומות דאָס זענין אמתן, וואָס ליגן און דרימלין אונטערן דעק פון באַוואוסטזײַן און וואַרטן, אַז עפּיס וואָס זאָל זיי ארויסרופן; דאָס זענין באַהאַלטינע שטרעבונגען, וואָס קומען גיהילט אין שלײַערן פון בילדער און סימבאָלן.

און רחל קאן האט מיט א מאָל גיוואוסט, אַז זי זוכט דעם וועג צו זיך אַליין.

איין מאָל, אין אַן־אָוונט, ס'איז גיווען א פּאָר טעג שפּעטער, ווען רחל קאן איז צוריקגיגאַנגען פון א לעקציע, האט זי באַמערקט אין א ראָג א קליין, ווײַס פלאַקאַטל.

און נישט וויסנדיק פאַר וואָס, אפשר, ווײַל ס'איז גיווען אַזוי קליין און אַזוי פּרעטענסיע-לאָז און אַזוי נישט-שרײַעריש — האט עס אַזוי ציגיצויגן איר אויפמערקזאַמקייט.

א פאַרזאַמלונג פון רעליגיעזע פרויען, ס'וועט רעדן די פירערין פון דער באַוועגונג, פרוי...

און נישט מער.

רחל קאן איז גיבליבן שטיין אויפן ראָג.

— המ... אין די לעצטע טעג האט זי וואונדערלעכע אײַנפאַלן...

זייער פּראָפעסאָר פון פּסיכאָלאָגיע וואָלט אַוודאי גיזאָגט, אַז דאָס איז א סימן פון ווילן-אָפּגישוואַכטקייט; א מענטש, וואָס האט אַלץ פאַרלוירן, וואָס זוכט אַן־אָנהאַלט און לאָזט זיך פירן פון אימפּולסן, מאַכט זיך פון דעם, וואָס אים וואָלט קיינמאָל נישט אײַנגיפאַלן צו טראַכטן דערוועגן...

און זי איז גיגאַנגען.

אין א באַקוועמער שטוב מיט שול-בענק, איז גיווען פאַרזאַמלט א קליינע צאָל פרויען און מיידלעך.

אין מיטן איז גישטאַנין א פרוי אין די מיטעלע יאָרן, מיט אַן־ענערגיש פּנים און ווייכע אויגן און גירעדט וואַרים מיט האַרץ.

און מיט א מאָל האט רחל קאן אויפגישטעלט די אויערן.

וואָס זענין עס פאַרא ווערטער? גלײַך, ווי זיי וואָלטן גיווען פאַר איר באַשטימט.

מענטשן פון גרויס-שטאָט, מענטשן פון גיזעלשאַפט לעבן אין כסדרדיקן טומל, און מיטן כסדרדיקן אַנלויף פון גישעענישן — האבן זיי נישט קיין צײַט זיך אָפּצושטעלן און פאַרטראַכטן.

און דאָס דערווײַטערט דעם מענטש פון זיך אַליין.

אַזוי איז דאָס דאָ אין דער גרויסער שטאָט — און דאָס האבן איבערגינומען אומיטום די „אויפגיקלערטע מענטשן — טראַכט מען בקול רם. הויך. אַנשטאָט צו דענקין, זיך באַטראַכטן אײַערער מע גייט עפּיס טון — פירן די מענטשן שוין אויס בפועל. וואָס ס'איז זיי די מינוט אײַנגיפאַלן; און אויב א מינוט שפּעטער קומען זיי צו אַן־אַנדערער „איבערצייגונג" — טוען זיי טאַקי פונקט קאַפּויר, אָן שום סקרופּולן און גיוויסנסביסן...

דאָס האבן איבערגינומען, על פּי רוב — פרויען.

די ייִדישע פרוי האט אויפגאַבן, זי טאָר נישט זײַן פּאַסיוו און זיך לאָזן רײַסן פון אימפּולסן. אירע אויפגאַבן שטייגן ווײַט אַריבער די ענגע ראַמען.

דעריבער מוזן זיי קענין דענקין, קענין טראַכטן און נישט לאָזן זיך פאַרטומלין, ווײַל אונטערשיידן קען מען נאָר אין שטילקייט, אין א זײַט פון דזשאַזובאַנד-גירויש פונים הײַנטיקן גיזעלשאַפטלעכן לעבן.

(רחל קאן איז נישט-ווילנדיק גיקומען אויפן גידאַנק די ·אויסלייג-פענצטער באַחאַרפּן מיט זײַד-גישטראַצטע מאַנעקינס און די שרײַערישע קאָלירטע אַפישן וועגן זונגער און שוישפּילער...)

נאָר אין שטילקייט גיפונט מען דעם וועג צו זיך אַליין...

רחל קאן האט מער נישט גיהערט.

זי האט בלויז גיקוקט אויפן פּנים פון דער וואונדערלעכער פרוי. די אויגן האבן גיגליט פון אַן־אינערלעך פײַער. אַלץ האט גישפּראָצט מיט באַהאַלטינער ענערגיע און טאַט-קראַפט, אבער גלײַכצײַטיק האט פון איר גאַנץ וועזן גיוויינט מיט שטילקייט און פּשטות.

זי האט דער פרעמדער פרוי מיט א מאָל ליב באַקומען. זי, וועלכע האט קיינים נישט ליב גיהאַט, האט גיקענט ליב האָבן.

זי איז דאָרט שוין פאַרבליבן. זי מוז זיך דורכרעדן מיט דער פרוי וועגן אַלץ, וואָס דריקט זי, וואָס ליגט אויף דער נשמה.

אבער איינס איז איר איצט שוין גיווען זיכער, ס'איז בײַ איר גילעגן איניחײַניק פון אייביק אָן (ווי רופט עס איר פּראָפעסאָר פון פּסיכאָלאָגיע? — „אויף דער שוועל פון אונטערבאַוואוסטזײַן..."). ס'האט נאָר באַדאַרפן קומען עפּיס, ס'זאָל עס אויפטרייסלין, ארויסברענגין אויף דער ליכטיקער שײַן.

ס'איז דער פּתרון פונים חלום.

זי איז אויפן וועג —
צו זיך אַליין.

אסתר הייטנער · איר שווייגן - וואָס רעט · זכרונות

און ס'וויל שרײַבן די פעדער, ארײַנקריכן אין שטילע סודות פון האַרץ, וויל דערמאָנען וואָס מע קען נישט, מע וועט נישט פאַרגעסן.

פאַראַיאָרן, אין יענים טאָג, האט מען עס נישט גיקענט שרײַבן, ס'האט זיך נישט גיקענט אײַניקן מיטן רעיון, אַז ס'איז שוין נישטאָ. יעדער שטראַל וואָס האט גילינדערט, וואָס האט אין זיך אַזאַ קוואַל פון פּשטות און אינטערעס צו אַלים וואָס לייענט, פילט, שטרעבט און באַגערט.

ס'פאַרשווינט א טאָג, ס'קומט א טאָג און יעדן טאָג זאָגסטו מודה — אני... און דערמאָנסט דיך יענע, וואָס האט עס גיקאָנט מיט אַזוי פיל ליבשאַפט מיט פרייד... עבדו את ד' בשמחה.

שטילע פאַרשנייטע וועגן... און שטיל אַרום... זעסט דאָ... דאָ שטייט זי, די מצבה, וואָס דערציילט פון אַזאַ קדושהדיק לעבן, א מצבה, וואָס אירע תּלמידות — אירע קינדער האבן עס גישטעלט, אירע קינדער, וואָס לעבן ווײַטער אין איר וועלט, אין איר היים...

זעסט די מצבה און דיר דאַכט זיך, זי איז נאָר אַוועקגיפאָרן, אט קומט זי אַרײַן אין קלאַס, זי ווענט זיך צו די קינדער:

— וואו גייט עס קינדער? גוט? האָפנטלעך גוט!

— גוט! — שרײַען די קינדער

— עפּיס פאַרגעסן - שמייכלט זי...

— ב"ה גוט! רופן די קינדער.

— אַזוי איז גוט. טאַקי ב"ה גוט, נאָר ב"ה גוט. וועט איר דאָס גידענקן. זי גייט אַרויס, אין קלאַס איז פאַרבליבן אַזאַ וואַרימע, מוטערלעכע אַטמאָספערע נישט קיין אָנגיצויגן דיסציפּלינירטע...

ס'האט זיך צולייגט א שמייכל איבער די קינדער און איז שוין אַזוי אויף זיי פאַרבליבן.

כ'האָב גיוואָלט זען וואָס פילן די קינדער נאָכן יאָר, וואָס גידענקין זיי פון איר, און אט קנייטשן די קינדער דעם שטערן און ענטפערן:

און —

מיר דאַכט זיך, אַז פרוי שענירער, איז גיווען גוט. שטענדיק גוט! — זאָגט איינע.

און איך גידענק, אַז פאַר פּסח האט זי אויפגיצייכנט אויף די טאָבליצע ברויט מיט מצה און אַזוי גיזאָגט;

זעט איר קינדער, ברויט איז אָנגיבלאָזן, שטאָלץ און מצה איז נידריק... שטאָלץ דאַרף מען זײַן נאָר מיט ייִדישקייט, ווײַטער מיט גאָרנישט... עכט שענירעריש...

אַן-אַנדערע — פרוי שענירער האט אונדז דערציילט, אַז אויף די סוכּות-ימים-טובים, האט מען אין בית-מקדש גיבּרענגט קרבּנות פאַר די זיבּציק פעלקער. ייִדן בעטן נישט בלויז פאַר זיך, נאָר פאַר דער גאַנצער וועלט.

און וואָס ווילן ייִדן? אויף וואָס בעטן ייִדן? — לתקן עולם במלכות ש—י, נאָר צו דעם שטרעבן ייִדן.

ניין, ייִדן זענין נישט קיין עגאָאיסטן, עגאָאיסט זײַן איז — נישט ייִדיש.

איין קינד ווערט רויט, דערציילט:

כ'האָב אַזוי נישט גיהאַט קיין חשק גיין אין בית-יעקב, נאָר פאַר א יום-טוב האט פרוי שענירער גירעט, האָב איך גיזען, אַז ס'איז אַזוי ווי זי זאָגט, אַזוי איז עס. און כ'האָב ליב באַקומען דאָס גיין אין בית-יעקב.

יאָ, פרעג די קינדער, וועט זיך אָנזאַמלין אַזאַ עכטע, מאַמידיקע און ריינע שענירעשקייט, וואָס איז נישט צום פאַרטרעטן, פון אַזאַ גרויסע נשמה, פון אַזאַ קרישטאָלן האַרץ צו איר ווערן, צו יראת השם, פון א האַרץ וואָס איז אָנגיפילט מיט אמונה, רחמנות און ליבשאַפט.

דער טויט איז דאָך אַזאַ אַלטעגלעכקייט, און דאָך באַרירט עס, ווען מע הערט דערפון. יעדער וואָס גייט אַוועק, לאָזט איבער נאָך זיך א טרויערן און א יתומדיקייט.

פאַראַן מענטשן, וואָס שטאַרבן פאַר א פאַמיליע, ענגין קרײַז, גיזעלשאַפט, שטאָט. זעלטן עמיץ זאָל אָפּשטאַרבן פאַר גאַנצן כּלל, און צו די זעלטנהייטן, האט גיהערט פרוי שענירער.

מיר האבן איינמאָל גימאַכט א טורנע, במשך פיר וואָכן, מיר האבן פּשוט גי-וואוינט אויף די באַן און ס'איז גיקומען צו א שמועס וועגן ענין „שטאָלץ". פרוי שענירער האט גיהאַט גרויס ענמת-נפש פון א לערערין, וואָס ס'האט כּסדר גיהאַט צו טון מיט איר, אַז זי איז שטאָלץ...

א פּלא דאָס איז, — האט זי גיזאָגט: כ'זע גאָרנישט איר שטאָלץ, מילא דו ווייסט דאָך ווי איך האַלט דערוועגן, מיט וואָס האט דער מענטש שטאָלץ צו זײַן.

און אפשר זע איך נישט קיין שטאָלצקייט, ווײַל צו מיר, איז זי נישט שטאָלץ...

מעגלעך זי איז נאָר זייער ערנצט, און ליבט נישט אויסצומישן זיך מיט אַנדערע, ס'איז אַזאַ טבעיות און מענטשן זענין אַזוי, אויב ביסט נישט מיט זיי און ווי זיי אַליין זענין, דאַן איז שוין אָפּגימשפּט: א שטאָלצער! — ס'איז א דעליקאַטע ענין אָפּצומשפּטן יענים און צו מוסרן, כ'וואָלט עס מיר נישט אונטערגינומען, און אויב ס'קומט מיר אויס אַמאָל צו טון. איז עס מיר זייער שווער, די ווערטער שטיקן מיך ממש.

ווידער א פענצטערל אין פרוי שענירערס נשמה...

כ'בין גיווען אַזוי מיד, און שרה שענירער איז טראָץ אירע שלאָפלאָזע נסיעות, פריש און מיט אינטערעס פאַר אַלים.

„יעדער מענטש וויל גיפונין סימפּאַטיע פאַר זיך און אויב איינער איז פאַרשלאָסן, באַהאַלטן אין זיך, לאַכט נישט מיט דעם וואָס אַלע לאַכן, גייט זײַן וועג, קען מען דאָך נישט פאַרלאַנגין, אַז יעדער זאָל גלײַך פילן, דענקן, דאָס צוזאַמענלעבן פון מענטשן איז גיבויט אויף די צאַרטסטע, דעליקאַטסטע סטרונע".

מיר האבן נאָך אַ סך גירעט וועגן פאַרטוישן די באַגריפן, אָננעמען צוריקגיהאַלטנקייט פאַר גאווה, א שאַרף אויפטרעטן פאַר גראָבקייט, דערווײַל מאַסקירט יענער אונטער דעם מאַנטל זײַן ווייכקייט, ווײַל ער וויל עס נישט ברענגין צו דער טאָג ליכט.

ער נעמט אָן טיילמאָל א דרייסטע הנהגה פון א קינד פאַר נישט דערצוינן און דאָס קינד דריקט דערמיט אויס זײַן פאַרלעגנהייט. דאָס רויט ווערן פון א קינד, ווערט אָנגינומען פאַר א סימן פון שולד און א פײַנפּיליקייט, א גירירטקייט, א קינד וויינט, ווײַל ס'איז שולדיק. א צווייטער, ווײַל ס'איז נישט שולדיק, עמיץ ווײַזט דיר אַרויס שיינע מאַניערן, אינטערעסירט זיך מיט דיר און קען דיר פון אונטן אונטערשטעלן א פיסל, פאַלש זײַן; א צווייטער איז צו דיר גלײַכגילטיק און דאָך פילט ער מיט און העלפט דיר בשעת דײַן לײַדן. די גיפילט-וועלט פון מענטש איז אַזוי טיף, אַזוי פאַרשלאָסן, אַז ס'לאָזט זיך נאָר מערקן צווישן קלאַנגין...

פרוי שענירער האט זיך א סך זאַכן גימאַכט נישט זען, נישט הערן, נישט באַמערקן, ווײַל — זי האט גיזען און גיוואוסט, צוגיפירט דערצו יענער זאָל עס אַליין אויסבעסערן.

זי איז א מאָל ארײַנגיקומען אין א שטוב, גיטראָפן א קישן מיט א פיגורן-קאַפע, זי האט גאָרנישט גיזאָגט נאָר גינומען און פאַרדרייט דאָס קישן מיטן קאָפּ אַראָפּ. דאָס האט מער גיווירקט ווי א גאַנצער רעפעראַט.

כ'האָב גיקענט א סך לייכטזיניקע מיידלעך, וואָס זענין גיווען פול מיט דרך-ארץ, נאָר — פאַר פרוי שענירערס שטילן, וואַרימען בליק, פאַר פרוי שענירערס שווייגן.

פרוי שענירערס שווייגן האט נירעט.

זי שווייגט איצט, מיטן אייביקן שווייגן, וואָס וועט צו אונדז מער נישט רעדן.

אבער אויך איר איצטיקן שווייגן איז פאַר אונדז א גרויסע צוואה, א פאַראַנטוואָרטלעכע ירושה.

איר שווייגן רעט צו אונדז, לערנט אונדז ווײַטער. און זאָל איצט איר שווייגן זײַן א תּפילה פאַרן ייִדישן פאָלק און זאָל זי אין טאָג פון איר יאָרצײַט, אויסבעטן די גאולה שלימה פאַרן פאָלק-ישראל.

י. עמיאט — — — יאָרצייט — — — (סקיצע)

חי׳ דאבע האט מורא גיהאַט פאַרן טויט, ווי פאַר פייער, שייך צו זאָגן מורא גיהאַט. קיינמאָל נישט גירעט וועגן טויטע און ווער שמועסט נאָכגיין נאָך אַ לוי׳, אדער גאָר ווי אַנדערע ווייבער טוען: אַריינגיין צו אַ מת און איבּ באַוויינען — דערפון איז אָפּגירעדט גיווען. און אַז ס׳האט אַמאָל גיטראָפן, אַז בלומע, די שכנטע אירע, איז גישטאָרבן, האט חי׳ דאבע זיך פאַרשפּאַרט אין שטוב און מ׳האט זי נישט גיזען אויף דער ליכטיקער שיין די גאַנצע צייט, ביז נאָך דער קבורה.

פלעגט אַמאָל אַ שכנטע איר פרעגן:

— חי׳ דאבע, וואָס מיינסטו, אַז מע וועט אייביק לעבן? גימאַכט אַזאַ קאָנטראַקט מיטן רבונו של עולם?..

איז חי׳ דאבע אין גאַנצן אַרויס פון די כלים, אַראָפּגילאָזט דאָס טעפּעלע טיי, וואָס זי האט גיהאַלטן אין האַנט, אַז האט זיך אויסגיגאָסן און גימאַכט אַ קאַלוזשע איבער דער גאַנצער פאָדלאָגע, גינומען לויפן מיט די שטעק-שיך איבערן קליינעם בוידים-שטיבל, גיבראָכן מיט די הענט און גיהאַלטן אין איין אָפּשפּרעכן:

— אויף אַלע וויסטע וועלדער, אויף אַלע מדבריות, אויף אַלע חורבות טפו-טפו-טפו און ווייזנדיק, אַז זי האט נאָך נישט גינוג אָפּגיוווישט דאָס שלעכטס, האט זי זיך צוריק אומגיקערט פון נעבן אויוון, וואו זי האט זיך אַ ווייל ווי פאַרבאַהאַלטן פאַר דער שכנטעס רייד, וואָס זענען אין איר קעגנוואַרט גיפאַלן — נאָך אַ מאָל אָפּגיפּזומונט דעם „אויף אַלע וויסטע וועלדער" און נאָך צוגיגעבן הויך אויפן קול: „רבונו של עולם, אויף אַלע שונאי ציון, די, וואָס חילן יידן שלעכטס טון" — גיי שוין פון דאַנין! קום נישט מער צו מיר מיט אַזעלכע רייד...

די שכנטע האט זיך אַ פאַרשעמטע אַרויסגישאַרט פון שטיבל און שוין אַ גאַנצן טאָג גיהאַט חי׳ דאבין אין מויל:

— אַנ־אַלטע קליאַטש, שוין אַלט זיבּיציק יאַר, שוין אַלע קינדער חתונה גימאַכט, האט שוין אייניקלעך און ציטערט אַזוי פאַרן טויט, וואָס זאָגט איר דערצו? קריגט רענדלער פון אמעריקע, שווער גאָלד, זיצט און טוט גאָרנישט און עסט. טאַ וואָס איז דאָס וואונדער דערפון?..

אבער חי׳ דאבע — וואָס גייט עס איר דען אָן? אין דער פרי הייבט זי זיך אויף בהשכמה, גייט אין שול אַריין, זיצט אָן איבער עטלעכע מנינים, זאָגט „קדושהס", „ברכוס", „אָמנס", נעמט דערנאָך אַ שטיקל קאַנדל-צוקער אין מויל, אַ רפואה צום הוסט, וואָס הייבט שוין אָן צו קומען מיט דער עלטער און זאָגט אָפּ אַלע טאָג אַ יום תהלים און מעמדות. שפּעטער גייט זי אַ היים, נעמט אַרויס פון פאַרבאַהאַלטינע שענקעלעך עפּיס אַ לאַבעכץ דערווייל, ביז עס וועט פאַרטיק ווערן דאָס עסן, וואָס זי שטעלט זיך אַליין צו און גרייט זיך צו שרייבן אַ בריוו צו די קינדער אין אַמעריקע און סטאַריט זיך די הענט זאָלן איר נישט ציטערן, די קינדער זאָלן נישט דערקענען דאָס אַלטקייט.

שוין נישט איין מאָל האט חי׳ דאבע גישריבן די קינדער, אַז זיי זאָלן זי אַריבערנעמען קיין אַמעריקע. נאָר שטענדיק ענטפערן זיי איר עפּיס מאָדנע תירוצים, אַז ס׳איז נישט פאַר איר, אַנ־אַלט מענטש דאַרף זיך האָבן אירס און דאָרט איז אַ ביזניס-לאַנד, אַלץ איז גישפּאַנט אין אַרבּיט און ס׳איז קיין צייט נישטאָ זיך אָפּצוגעבן מיט איר און אַז ס׳איז גלייכער זי זאָל זיך לעבן שטיל און במנוחה אין דער היים.

זי קען נישט דאַ זיין, עס רייסט דער אַלטער פון שטוב און אַז זי זיצט אַליין, קומט איר שטענדיק קאָפּויר איר גישטאָרבינער מאַן. אַ מאָדנע זאַך: קיין מאָל שטעלט ער זיך איר נישט פאַר די אויגן קיין לעבּידיקער, נאָר זי זעט אים אין די לעצטע רגעס פון זיין גסיסה. דייטלעך הערט זי דאָס כאָרכלין, דאָס שווערע אָטימין און די שפּעטערדיקע אומבאַוועגלעכקייט פון די איברים, דאָס ליגן אויף דער ערד אַרומגירונגלט מיט ליכט — — — חי׳ דאבע וויל מיט גיוואַלט פאַווישן די דאָזיקע בילדער, נאָר אויף צו להכעיס, קומען זיי אין מוח און עגבערן, עגבערן און דערמאָנען אין טויט. דעמלט ווערט נאָך אייליקער איר פחד און זי בעט זיך אין בריוו: „נעמט מיך צו פון דאַנין, נעמט מיך צו פון דאַנין, איך קען דאָ מער נישט לעבן, דאָס לעבן ווערט מיר נמאס".

גאָר פון אַמעריקע שרייבן די קינדער כסדר מאָדנע טרויעריקע בריוו. אַז דאָרטן איז היינט קיין אַרבּיט נישטאָ. אפשר מיינט די מאַמע. אַז ס׳איז דאָ אַ שול, וואו צו גיין אַלע טאָג דאַוונין, איז עס לא יתכן, ווייל ערשטנס דאַרף מען אַהין פאָרן און איבערזיצן אַזש דריי מאָל מיטן „סאַבוויי" און מיטן „עלעווייטער" און אַזוי ווי זיי וואוינען אַזש אויפן צענטן שטאָק, איז עס בכלל נישט קיין עסק פאַר דער אַלטער, טאַ זאָל זי שוין בעסער אויסלעבן די יאָרן אין שטילקייט און אין כבוד אין דער היים.

חער חיים, חי לאַנג חי׳ דאבע וואָלט אַזוי פאַרזוגט גיווען און מורא גיהאַט צו רעדן וועגן טויט, ווען נישט די יאָרצייט פון דער אַלטער אסתר.

די אַלטע אסתר האט, ווי חי׳ דאבע, גילעבּט פון דעם, וואָס די קינדער האָבן איר גישיקט. נישט מער, וואָס חי׳ דאבע האט די קינדער גיהאַט אין דער פרעמד און דער אַלטער אסתרס קינדער האָבן אַלע גיוואוינט אין וואַרשע און צו דער יאָרצייט זענען אַלע זיבן זין אַראָפּגיקומען אין שטעטל אַריין.

קינער? — ווער מיר גוטס גינט. איינס ביי איינס חסידים און אנשי מעשה, שיינע יידן, גבירים. פונים קליינעם שטעטל איז זיי שוין לאַנג גאָרנישט פאַרבליבן, כאָטש די ווייבער, אַרויסקוקנדיק פון די פענצטער סודלין זיך, דערזעענדיק זיי גיין איבער דער שטאָט:

— אט דאָס איז שימעלע, זאָלן מיר אַזוי האָבן גוטס, שימעלע, גילערנט ביי מיין מאַן נישט צו דערקענין, אַ בּרייטע צוקעמטע שוואַרצע באָרד, שטיוול מיט גלאַנציקע קאַלאַשן, אַ פוטערל, פון וועלכן עס קאַטשיט זיך אויף אַלע מאָל פון ווינט די טכוירינע פאַלע.

— און דאָס איז דאָך בערל, דער אין די בּרילן, אין די גאָלדינע בּרילן זעט ער אויס ווי אַ באַנקיר...

— און דאָס...

זיבן זענין זיי אין דער בּרייט איבער דער גאַס גיגאַנגין אין שטיבל אַריין צום דאַוונין. אַלע הויכע און בּרייטע, מיט שווערע גימאַסטינע טריט, באַקוקט דעם מאַרק, אַרומגיטאַפּט די אַלטע הייזער און גיזוכט שפּורן פון דער פאַרגאַנגינהייט און דערווייל מקבּל גיווען די שלום-עליכמס, וואָס האָבן זיך גישאָטן צו זיי פון אַלע זייטן.

עלטערע יידן, וואָס האָבן זיי פון דער יוגנט גיקענט, האָבן זיך חנפנדיק אַרום זיי גידרייט, דערמאָנט זאַכן פון דער פאַרגאַנגינהייט און זיך גיפּרייט, ווען די זיבן זין האָבן גיהאַט אַנ־אינטערעס פאַר אַלים דעם, וואָס איז אין שטעטל פאָרגיקומין.

און ערשט אין שטיבל איז דאָס פאַריניש גאָר גיווען אַ וועלט. אַלע מאָל איז אַנ־אַנדער ייִנגל אַרויסגילאָפן אין מאַרק גיבּרענגט קיכלעך, הערינג, בּראַנפן און נאָכן דאַוונין האָבן די זיבן זין גיטיילט צווישן עולם בּראַנפן מיט קיכלעך.

אַ גאַנצן מעת לעת האָבן די זין פאַרבּראַכט אין שטעטל. שפּאַצירט איבערן מאַרק און פון די פענצטער אַראָפּ האט מין נאָכגיקוקט און מקנא גיווען:

— די אַלטע אסתר, אַ זכי׳ גיהאַט, אָרימע-לייט גיגעבן סעודות צו עסן, אין דעם זכות — אַזעלכע קינדער.

— אַ צדיקות!

— אָפּגיריכט אַפילו חצות — זאָגט מין.

— וואויל איז איר דאָרט, אַז זי האט אַזעלכע קינדער איבערגילאָזט. ס׳איז איר דאָרט וואויל און ליכטיק. מיר אַלע זאָלן קיין ערגערע קינדער נישט איבערלאָזן, אַז אַזעלכער זאָגט קדיש...

— וואו נעמט מין היינט אַזעלכע קינדער?

— נאָך דאָ, נאָך דאָ.

— וואו?..

עפּיס איז דאָס לעבן שוין גאָר קיין שאָד נישט גיווען מיט אַזעלכע קינדער, טאַקי, וואָס האט מין איבערצופירן דער וועלט, מישטיינס-גיזאָגט אַנ־עולם השקר!..

און אַפילו חי׳ דאבע, וואָס האט אַזוי גיציטערט פאַרן טויט און זיך גיוואָלט פאַרבּאַהאַלטן פאַר אים אַזש קיין אַמעריקע, האט היינט זיך צוגיהערט צו די שבחים, וואָס אַ שכנטע האט איר דערציילט וועגן אסתרס זיבן זין. חי׳ דאבּין איז אַזוי מאָדנע גיוואָרן אויפן גימיט, שוין נישט צו די קינדער קיין אַמעריקע וואָלט זי יעצט גיוואָלט פאָרן, נאָר די קינדער זאָלן קומען צונ־איר... צונ־איר... נאָר אַנדערש זאָלן זיי ווערן, אַנדערש, פרומער, לייטישער, אַזוי ווי אסתרס קינדער. פאַרוואָס טאַקי נישט? זי איז עס נישט ווערט, חי׳ דאבע? נאָך קיין מנין אין דער גרי נישט פאַרפעלט, גייט אַלע טאָג אין שול און מיט צדקה גלייכט זי זיך אויך אויס מיט דער אַלטער אסתר, זאָל עס נאָר זיין אַ גוטער מליץ פאַר איר אויף יענער וועלט... אַ, ווען נאָך איר זאָלן אויך בלייבן אַזעלכע קינדער צום יאָר-צייט קומין... קדיש זאָגן, וואָלט איר שוין גאָרנישט גיאַרט דער טויט, גאָרנישט...

אבער, ווי דערלעבּט מין דאָס?..

— — — — — — — — — —

מין דער אַלטערס אויגן קאָלערט זיך אַראָפּ אַ טרער.

זעלדע בורשטין

מיר מוזן דערצו ראוי זיין!

כ׳־גידענק אַמאָל: ס׳האט אַ מענטש דערזעען, ווי אַ רויב-פויגל יאָגט זיך נאָך אַ טויב. ווען אירע נעגל האָבן שוין גיוואָלט אַרומקלאַמערן די טויב, ראַטיווט איר דער דורכגייענדיקער מענטש.

קומט דער רויב-פויגל צום מענטש מיט אַ טענה, מאָנין איר רויב. אבער ס׳־דערוואַכן די רחמנות-גיפילן פונים מענטש און ער זאָגט: די וואָג פון דיין קרבּן וועל איך אַרויסשניידן פון מיין לייב און כ׳־וועל עס דיר אַוועק שענקין, אָנשטאָט די רויב.

דער מענטש הייבט אָן שניידן שטיקער פלייש פון זיך. אבער די טויב וועגט אַלץ איבער, ביז ער לייגט זיך אין גאַנצן אויף דער וואָג-שאָל, דאַן ערשט איבערוועגט די טויב.

דיינע יונגע טויבן האָבן רויב-פויגלין גיוואָלט אויפעסן, איינשלינגין, אבער די מאַמע האט זיי גיראַטיווט.

אָפּגיראַטיווט. אבער ס׳איז ווייניק גיווען דיין נישט דערמידלעכע אַרבּיט. האסט אָפּגיגעבן דיין כוח און זיך אין גאַנצן מקריב גיווען פאַר דיינע קינדער.

שווער איז דעריבער דער טרייסט. די מאַמע האט זיך פאַר אַ קרבּן גיבּרענגט און וואָס זאָלן מיר טון:

מיר דאַרפן כאָטש באַווייזן, אַז מיר זענין ווערט גיווען, אַז נישט בחנם האט אונדזער מאַמע אַזוי פיל די מי גיגעבּן. נישט בחנם! מיר מוזן ווייזן, אַז מיר זענין ראוי, אַז מיר זענין ווערט צו האָבן אַזאַ מאַמין. צו רופן זיך אירע קינדער.

רבקה מאצנאַ

פאַריסאוו.

צו דער ערשטער יאָרצייט

שווער, זייער שווער איז פאַר מיר צו שרייבן וועגן דער פּערזענלעכקייט פון דער, מיט וועמין כ׳־האָב גיהאַט די זכי׳ צו זיין אַזוי נאָנט.

ס׳איז דאָ אַזוי פיל צו דערציילן. מ׳האט זיך דאָך קיין מאָל נישט פאַרגישטעלט קיין יאָרצייט, קיין צוזאַמינפאָר, קאָלאָניע אָן איר. פון אירע עפנטלעכע אַרבּיטן. איר פּריוואַט לעבּן, וואָס איז גיווען איין גרויסע קיום פון ריינע, אויפריכטיקע יראת ה׳. איר האַרציקייט און איבערגיגעבנקייט פאַר יעדן. זי איז גרייט גיווען אָוועקצוגעבן איר לעצט ביסן פון מויל, יעדע פרייע מינוט אירע, איז גיווען אַ מינוט פון הילף פאַר אַנ־אָרימין.

אַ סך איז דאָ צו דערציילן. נאָר ווען כ׳ע דערמאָנט זיך, אַז מע שמועסט שוין דאָ פון אַ נפטרת, דאַן רייסט זיך אַרויס אַזוי פיל ווי. אַזוי פיל האַרץ-קלעמיניש און נאָך דערצו ווען מע דערמאָנט זיך, ווי יונג, מיט אַזוי פיל ענערגיע און כוח. שעפערישקייט, דאַן לאָזט עס נישט שרייבן.

וויינין? — ביי דעם גידאַנק ווייס מין נישט אויף וואָס פריער. אונדזער מאַמע איז דאָך איצט דאָרטן, אין עולם הנשמות, אין גן-עדן, זיכער נישט צו באַדויערן. נאָר פאַר אונדז, די וועלכע האט נאָך גיקענט אַזוי פיל אַרבּיטן און אויפטון. בכן להולך! אויב וויינין, דאַרף מין אויף דעם פאַרויס-גייענדיקייט, אויף דער אַרבּיטזאַמקייט פון אַזאַ גרויסע, ערלעכע נשמה, וואָס מיר מוזן זעען מיט אַלע כוחות צו דערגענצן.

חנה שערמאַן

שרה שענירער איז נישט געשטאָרבן

שוין אַ יאָר און דאָס געשעעניש איז נאָך אַזוי ניי. יענים טאָג, דעם טריבּן, אומיטיקן זונטיק, ווען כ׳־בין אַרויס אין גאַס, גינומען די צייטונג און דערזעען די שוואַרצע ראַמין „שרה שענירער".

שוואַרץ... שוואַרץ... שוואַרץ... אט נאָר די דאָזיקע קאָליר האָב איך דערזעען פאַר מיינע אויגן.

דער הימל, די מענטשן, איך אַליין בין גיוואָרן שוואַרץ. גיחילט אין אַזוי פיל אומיט, אַ ים פון צער.

כ׳־גיי אין שול אַריין. כ׳־הער פון אונטער דער טיר, ווי טאַנצנדיקע קינדער זינגין מיט אַזוי פיל פרייד און שמחה, לעבן זאָל די פרוי שענירער, לעבן זאָל די פרוי שענירער, לעבן זאָל זי לויטער קלאָר, הונדערט און צוואַנציק יאָר... און איך שטיי און הער. אַ שטראָם מיט טרערן גיסט זיך פון מיינע אויגן. כ׳־שטיי און כ׳־הער...

דערמאָן איך מיך דעם מאמר חז״ל: צדיקים וואָס לאָזן איבער ערלעכע קינדער, לעבן אייביק. זייער וואָרט, זייער גידאַנק לעבט און באַלעבּט, ווירקט און שאַפט.

לעבן וועט די פרוי שענירער אין מויל אין נאָמין, אין קלייד פון אירע גיטרייע טויזנטער קינדער.

יעקב אָבינו לא מת — ווייל ער האט צוועלף שבטים איבערגילאָזט. ריכטיקע יורשים פון זיינע מאַטעריעלע אין גייסטיקע אוצרות.

שרה שענירער איז נישט גישטאָרבּן!

אין די היכלות

און אַזוי לערנין מיר: „אין איין היכל זיצט בתי׳ בת פרעה מיט פיל טויזנטער נשים צדקניות. אין אַ צווייטן היכל — סרח בת אָשר. אין אַ דריטן — יוכבד און אין פירטן — דבורה הנביא. דאָס זענין אַ חוץ די היכלות פון אונדזערע אמהות.

שרה שענירער, ווי הערלעך פינקלט דיין היכל אין גן-עדן!

אין אַ הספד ביי חז״ל גיפונין מיר דערמאַנט דעם פסוק: „מתוצה שנת העבודה, אם מעט ואם הרבה". דערביי ווערט דערמאַנט אַ משל: ס׳איז גיגליכן צו אַ מלך, וועלכער האט גידונגין פיל אַרבּיטער צו בויען אַ פּאַלאַץ. צווישן די אַרבּיטער איז גיווען איינער, וועלכער האט זיך אויסגיצייכנט מער, ווי אַנדערע. קומט דער מלך אַריין, נעמט אים אַוועק פון דער אַרבּיט און שפּאַצירט מיט אים, אויף און אָפּ מיט גרויס אַהבה. ביים אויסצאָלן, האט אים דער קיניג אויסגיצאָלט גלייך מיט אַלימין, וואָס האט אַלע אַנדערע אַרבּיטער גיוואונדערט. דער מלך האט אבער פאַרענטפערט: אמת, איר האט גיאַרבּיט אַ גאַנצן טאָג און ער נאָר צוויי שעה, אבער אין זיינע צוויי שעה האט ער פיל מער אויפגיטון, ווי איר, דורך דער גאַנצער צייט פון אייער אַרבּיטן.

צי קען מין נישט דאָס זעלבע זאָגן אויף אונדזער מאַמין: את עלית על כולנה, האסט אין דיינע קורצע לעבנס-יאָר פיל מער אויפגיטון, ווי אַנדערע אַלטע, אין יאָרן זאַטע.

אבער צי האסטו היינט מנוחה. ס׳איז מתוקה שנת העובד, זיס אבער נישט מנוחהדיק. דער „עובד" אַרבּיט אין חלום, ער זעט ווייטער זיין טאָג-טעגלעכקייט. צדיקים אין להם מנוחה לא בעוה״ז ולא בעוה״ב. ניין! אונדזער מאַמע אַרבּיט נאָך היינט ווייטער פאַר אונדז, הערט און פאַרשטייט אונדזערע לייד, פילט מיט אונדזער מצב, בעט און איז מתפלל פאַר אירע קינדער און פאַרן גאַנצן יידישן פאָלק, ס׳־זאָל קומין די גאולה בזכות נשים צדקניות — בזכות דעם דור, וואָס זי האט גיבוירן און גישאַפן.

שרה ראָזן

וועגגראוו.

איבער צייטן און דורות

דער וועג-ווייזער, דער וועכטער
פון יונגע יידישע טעכטער,
וואָס גירופן האט תמיד גיוועקט
נישט גיזיצן, נישט גירוט
ביז אַ רויז צווישן דערנער
האט גיפלאַקערט און צובליט.

בליט די רויז אַלץ שענער, שענער
בליט דיין אַרבּיט, בליט דיין מי:
ס׳־לעבּט דיין אַרבּיט, מיט טענער
שענצטע גיזונגין ווערט דאָס ליד.

דאָס ליד פון אַמאָל און היינט
פון ישראל דעם אַלטן באַנייטן
וואו דו ווי אַ ליכט, אויפגישיינט
האסט איבער דורות און צייטן.

אסתר גינזבערג

ראַדאָשיץ.

וטהר לבינו...

רבקה הורוויץ

שוין א יאר אוועק — אונדזער אבל-יאר נאך דיר, מאמע טייערע! א יאר פון ראנגלעניש און קאמף. א שווער יאר.

לכאורה, וואס איז דען א יאר אין דער אייביקייטז גארנישט. ביי אונדז אבער פיל, ווייל עס איז איין יאר אן דיר, מאמע!

נישט ווייניק שטארקער איז אונדזער צער, נישט ווייניק טיפער אונדזער טרויער היינט, ווי דעמלט.

נאר דעמלט זענין מיר גיקומין מיט כלויסע ווערטער, יעצט אבער אויך מיט מעשים.

אבער מעשים אויסגיקעמפטע, דערוואָרבן מיט מי, אן דיינע חיזוק-ווערטער, אליין זיך גימוזט שטארקן, מונטערן, מעשים מיט ציטערנישט באגלייט. ווער ווייסט, האבן מיר זיך גיפרעגט, צי ס-איז ריכטיק, וואס מיר טוען? וואס וואלט פרוישענירער ע״ה דערויף גיזאגט? צי איז עס אין הסכם מיט אירע רייד?

יא. גיציטערט פאר יעדער טאט — ווייל ס-איז נישטא דער מענטש, וועלכער זאל אנטשיידן, נישטא די הסכמה-געבערין, נישטא דאס לעבידיקע ווארט פון דער מאמין — האסטו דען אבער אונדז אן ײן ווארט איבערגילאזט? ניין! האבן מיר דעריבער שוין דיין גישריבן ווארט גיזוכט און פיל מאל גיפונין.

יאר פון ארביט, שווערע ארביט, אבער אן דיר און אפשר גראד דערפאר, גישפירט זיך טאפלט מחויב. גישפירט די לאסט פון יתומים, וועלכע דארפן מיט פארטאפלטן כוח די ירושה פון א מאמין אפהיטן.

ײ ײיוער ס-איז עס גיוועזן אן דיין חאַ- בליק צו לעבן און דערביי דאך צו פילן די נאָנטקייט ביי זיך.

אין די פארצווייפלונג-מאמענטן נישט הערן דיין שטארקונג-ווארט פון פעלערס נישט צו האבן פאר וועמין זיך מתוודה צו זיין.

נישט הערן מוסר-ווערטער פון דיר. נאר גיין אליין.

מיר זענען אבער ב״ה געגאנגען און גייען ווייטער — ווייל דיין כוח איז אין אונדז, דיין כוח, וועלכער הייסט אומדערמידלעך זיין, מיר קעמפען, ווייל די האסט אין אונדז א פייער אנגיצינדן, קילט זיך נישט אפ — ווייל מיר זענין דיינע קינדער.

צו דעם יאר-טאג פון דיין אוועקגיין, מאמע, פלעכטן מיר דיר א קראנץ אויף דיין קבר, אבער נישט פון בלומין, נאר פון מעשים — זיי זענין ווייניק, אבער צי וועסטו אונדז חלילה אפשטויסן? נעם זיי אן — און בעט השם, זאל ער געבן אונדז כוח אזוי ווי דו צו קעמפן. און ארביטן יעצט און אין דער צוקונפט. בעט פאר אונדז, דיינע קינדער, זאל באוויליקט ווערן אונדזער תפי״ה, וועלכע דו האסט אונדז גילערנט. וטהר לבינו לעבדך באמת — יא, אמתדיקייט זאל ער אונדז געבן א ריין קרישטאל האַרץ ווי דיינס... לעבדך באמת.

א קראקעווער.

גיקליבינע פערל

[redacted]

גיזאמלט פון
א. שנור
(נאכדרוק פארבאטן)

[redacted]

תורה־ווערטער, גידאנקין און אפאריזמין פון גרויסע יידישע מענטשן.

פטירת־צדיקים, יארצייט, שרה

א.

א משל: ס-זענין צווי סוחרים גיקומין אין א מדינה האנדלין, האט איינער פארדינט צען-פאכיק אין דער כחורה. צוזאמין איז עס גיוועזן הונדערט גילדן אין דער צווייטער האט פארדינט צען טויזנט גילדן. ער האט גיהאט א סך סחורות און דעריבער איז אט דער ריוח גיוועזן נאר מיט איין פראצענט, נישט פיל-פאכיק.

דער ערשטער סוחר האט פארדינט ניינציק גילדן (צען-פאכיק) און דער אנדערער האט פארדינט פיניף טויזנט (איין מאל אזוי פיל). כאטש ער האט גיהאט א ווייניק-פאכיקן ריוח.

ווער ס-איז נישט מתקן, נאר זיין נשמה אליין, האט טאקי א צען-פאכיקן פארדינסט, אבער ווער ס-איז מתקן א סך נשמות האט א קלענער-פאכיקן אבער א פיל גרעסערן פארדינסט, דען דער זכות-הרבים איז פיל, פיל גרעסער.

אויף אזא צדיק דארף מין וויינין.
(חובת הלבבות שער אהבת ה׳)

ב.

טוב שם משמן טוב — ווייל, בוימל גיט א גוטן ריח, נאר ווען ס-גיפונט זיך אין דער נאנט. אבער א שם־טוב. אפילו דער מענטש איז שוין נישטא, פילט מין נאך דעם ריח פון זיין שם־טוב.
(נפיצות יהודה)

ג.

ויבא אברהם לספוד לשרה — אברהמס הספד אויף שרה איז גיוועזן שטארקער ווען ר-איז גיקומין פון הר המורי׳, ווייל דארט האט זיך ערשט ארויסגיוויזן די חינוך-ארביט פון שרה, וועלכע האט דערצויגן אזא יצחק, וואס האט זיך מוסר-נפש גיוועזן פארן באשעפער.
(ילקוט הדרוש)

ד.

ושבח אני את המתים שכבר מתו מהחיים אשר חיים עודנה — באלד נאך דער פטירה איז לייכט צו זאגן שבחים, מ-איז נאך אונטערן ערשטן רושם, מיט התעוררות. אבער נאך א יאר, אז מע זאגט שבחים, דעמלט, ווען מ-איז שוין א ביסל אפגיקילט, איז א סימן, אז ס-איז פון א גרויסן מענטש.

דאס איז דער פשט: ושבח אני את המתים שכבר מתו — אויב ס-ווערן גילויבט די מתים, וואס זענין שוין לאנג גישטארבן מהחיים אשר היים עודנה, פון די מענטשן, וואס לעבן נאך און טראגן א יאר שפעטער, לויבען זיי נאך, דאס איז א סימן אויפן גדלות פון נפטר.
(ילקוט אמרים).

ה.

אחרי מות שני בני אהרן, בקרבתם לפני ה׳ — ס-איז גיוועזן „נאכן" טויט. דער טויט איז אין גאנצען נתבטל גיווארן. דאס איז נאר גיוועזן א דערנענטערונג צו ג—ט און ביי די מענטשן האט עס גיהייסן — טויט.
(עוללות אפרים)

ו.

ברוך הבא בשם — אזוי ווערט נתגדל א צדיק לאחר פטירה, בשם זענין די ראשי תיבות פון בישיבה של מעלה.
(מגלה עמוקות)

ז.

צדיקים ירשו ארץ — די ערד פון צדיקים איז גלייך ווי די ערד פון א״י, די זעלבע קדושה און דעריבער פארט מין אויפן קבר פון א צדיק.
(ד״ר נחמן מבראצלאוו)

ח.

מה רב טובך. אשר צפנת ליראיך — דאס גוטס באשטייט דערין, וואס דו באהאלטסט די יריאים, נעמסט זיי אוועק פון אונדז. ס-איז אויך גם זו לטובה, ווייל מיר ווייסן נישט דיינע דרכים.
(בית אהרן)

ט.

לא תתגודדו, איר זאלט אייך נישט מצער זיין ולא תשימו קרחה און ווערט נישט אפגיקילט אין דער ארביט (פון לשון קרח), ווייל בין עיניכם למת נאר פאר אייערע פליישיקע אויגן איז ער טויט, אבער אין דער אמתן ״עבט ער, דער צדיק, און איז משגיח אויף אייערע מעשים.
(ר׳ אשר מסטאלין)

י.

וכתר שם טוב עולה על גביהן — אין יארצייט האט די נשמה פון צדיק אנ־עלי׳. אבער דער צדיק, וואס האט זיך דערווארבן א שם טוב דורך מחנך זיין א ניי דור, איז עולה על גביהן, האט א גרעסערע עלי׳ פון אנדערע, ווייל מע דערמאנט דאך כסדר זיינע ווערטער און מעשים.
(פרי חיים)

יא.

ס-איז גיוועזן א גבור, וואס האט מיט זיין גבורה צוציטערט אלע פעלקער. פלוצים, ווען ס-האט גיהאלטן פאר א גרויסע און שווערע מלחמה, האט דער קיסר אפגיזאגט דעם גבור פון זיין אמט און אפגירופן אים פון קריגס-פעלד. דאס האט ארויסגירופן א גרויס פערוואונדערונג ביים מיליטער, וואס האט נאך באדארפט פארשטארקונגס-כוחות און דא ווערט ביי זיי צוגינומין אזא גבור.

א״ז דארט גיוועזן א חכם האט ער אזוי גיזאגט: דער מלך האט גיזעען, אז איר פארלאזט אייך אויפן גבור און אליין ווילט איר גארנישט טון, האט ער צוגינומין דעם גבור, איר זאלט נישט האבן אויף וועמין זיך צו פארלאזן און אליין עפיס נעמין זיך צו דער ארביט. דאס איז דער סוד פון פטירת צדיקים.
(מדרש תלפיות)

א הערצלעכן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער ליבער חברה צירל הערשבערג (לאדזש) צו איר תנאים מיט ה׳ קנאבלעוויטש (זד. וואלא). זאל אייער לעבנס-וועג באצירט זיין מיט רויזן און בויט אייער הויז אין גייסט פון תורה ומסורה.

דיינע טרייע חברות:
שרה רעדליך, הענא און לאה ראק טיבערג, מאלע ווייסבארט. רבקה לעווין הינדא שפייער.
לאדזש.

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער טרייער חברה צירל הערשבערג (לאדזש) צו איר תנאים מיט ה׳ קנאבלעוויטש. אייער צוקונפט זאל גיבענטשט זיין מיט די רייכסטע ברכות פון ג—טלעכן או״ר.

דיינע חברות: פערל שילת, פייגע גליצנשטיין, יוכבד ציטרין, חנה הערשבערג, שפערא.
לאדזש.

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער בנות-חברה מירל גאלדשטיין צו איר חתונה מיט ה׳ מאנטאג. ג—ט זאל אייך געבן פיל גליק און אייביקע צופרידנהייט.

יוכבד ציטרין, שרה רעדליך, הענא און לאה ראק, פייגע גליצנשטיין, צירל און חנה הערשבערג, רבקה לעווין.
לאדזש

דעם טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס אונדזער חברה הינדע שפייער צוליב דעם טויט פון איר ל. פאטער ע״ה. אין איר ארביט פארן בנות־אידעאל זאל זי גיטרייסט ווערן.

דיינע חברות: יוכבד ציטרין, שרה רעדליך, הענא און לאה ראק, רבקה לעווין, מאלע ווייסבארט, טיבערג.
לאדזש.

דעם טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס אונדזער בנות-ח רה הינדע שפייער צוליבן טויט פון איר פאטער ע״ה. זאל זי זיין גיטרייסט צווישן די אבלי ציון.

דיינע חברות: פייגע גליצנשטיין, שפירא, שוועסטערן הענדלעס, פערל שילת, צירל און חנה הערשבערג.
לאדזש

אונזער טריבונע אין אנ־ערנצטן מצב

מיר האבן שוין לאנג נישט גירעט עפנטלעך וועגן בית-יעקב-זשורנאל. מיר האבן תארט גירעכנט, אז אונדזערע עסקנות, וועלן זיך באזינין און ענדלעך פאזיטיוו אפענטפערן אויף אונדזערע רופן און ווענדונגין צו זיי פערזענדלעך.

ליידער... נישט ערנצט האט מין גינומין אונדזערע בריוו. פיל ארגאניזאציעס באציכן זיך שוידערלעך קאלט צו זייער-אונדזער זאך. אונדזער זשורנאל פארענדיקט זיין ווינטערדיקן סך-הכל מיט א שרעקלעכן דעפיציט. נאך 13 יאר ארביט, זענין מיר גיקומין צו א מצב, אז אויף כוח קען און וועט קיין נומער נישט ארויסגיין. פיל פון די וואס אויף זיי האבן מיר גישטיצט אונדזער ארביט האבן אינדז מוראדיק אנטוישט...

די ערשטע און לעצטע צענטער-פאזיציע פון אונדזער גאנצער באוועגונג איז אין סכנה, און וועמין עס באריירט באמת דאס עווענטועלע דערשיינין פון אונדזער זשורנאל, רופן מיר צו אנ-ערנצטן דין-וחשבון!

בסך-הכל האבן 130 גיענדיקע הכשריסטנס במשך דעם לעצטן יאר שוין עולה גיוועזן 65 חברות. א גינויע רשימה פון די עולות וועלן מיר נאך ברענגין אין שפעטערן נומער.

פון דער רעדאקציע

צוליב טעכנישע סבות גיבן מיר נישט אין היינטיקן נומער קיין שום באריכטן. אלע קארעספאנדענציעס וועלן מיר ערשט קענין געבן אין קומינדיקן העפט.

קינסטלערישע יובל־זשעטאנין

ס-זענין שוין צו באקומין די ספעציעלע יובל-זשעטאנין פון „בנות". די זשעטאנין זענין אויסגיפירט פערעקטיק מיט א ספעציעלע צייכינונג פון בנות-עמבלעם גראניט-באלד-קאליר. דער פרייז פון מער 10 שטיק איז צו 50 גר. מיט פארטע ווייניקער פון 10 שטיק צו 65 גר. 1 שטיק קאסט 75 גר. אן פריער אויס געלט ווערט נישט גישיקט און דאס מישט זיך נישט מיט קיין שום אנדערע חשבונות.

זיסל מאזינגער ע״ה

נישטארבן כ״א חשון תרצ״ו

נאך פריש איז די קריעה נאך אונדזער מוטער, און א פרישע גימוזט רייסן נאך דיר שוועסטער טייערע! אין א צייט ווען אונדזער באוועגונג פאדערט אידעאליזם — האט אונדז גיטראפן דער קלאפ. עס איז אוועק פון אונדז איינע פון די איבערגיגעבנסטע חבירות-פירערנס, וועלכע האבן אמסטארקסטן גיארביט און גיהאלט ארביטן אין דער בליענד פון איר לעבן — דען קוים 20 יאר גיהאט. שטאלץ זענין מיר גיוועזן האבנדיק זי אין אונדזערע רייען; ווי שטארק איז אין איר כ-יידישקייט גיוועזן; איר ציטער פאר א דין! מיר האבן טאקי אפט באוואונדערט און גידינגט פאר אונדז אלס א מוסטער. זייענדיק צוזאמין מיט מיר אויף דער קאלאניע האבן מיר דורכגיפירט אן-אנקעטע ווי ס-דארף אויסזעען אן-אמתע בנות-חברה — האט זי די טרעפלעכסטע תשובה גיגעבן. אז בנות דארף זיך נוהג זיין קאנסעקווענטער ווי יעדיס פראסט יידישע מיידל. מיר האבן אין איר גיזעען א מענטש וואס באגרייפט אונדזער וועג און ציל — אבער נישט ביוואוסט, אז לאנג וועט עס נישט דויערן און אז די מתנה איז נישט מער ווי א צייטווייליקע.

און אזוי שטייען מיר פארשטומט אין צער איבער דעם טרויעריקן פאקט, אז זי איז נישט מיין צווישן אונדז.

יא, אבער איר ווילן, איבערגיבענקייט זענין זיי דען מיט איר מיטגיגאנגין? — ניין, מיר נעמין זיי מיט זיך און גייען קעמפן פאר דעם אידעאל, וואס איז אין איר גיווען טיף פארבארגן.

מיר גייען פארהירקלעכן דאס וואס איר איז נישט גילונגין.

זאל אונדז ה׳ טרייסטן און געבן כוח דעיצו.

בנות-אגודה־ישראל, קראקע

פון „אהל־שרה"

ס-זענין נאך פאראן א באגרעניצטע צאל פרייע פלעצער אינים הכשרה-קיבוץ „אהל-שרה" אין לאדזש. ס-הערן אבער נאר אנגינומין בנות-חברות וואס זענין קוואליפיצירט אין זייערע פאכן פון וועש-ניירנס אדער שניידערנס.

די וואס וועלן זיך נישט רעגיסטרירן פאר פסח וועלן שוין א גאנץ יאר נישט ווערן אנגינומין אינים קבוץ.

בנות־״עלי״ קיין ארץ־ישראל

במשך פון דער היינטיקן חודש וועלן עולה זיין קיין ארץ־ישראל 15 הכשריסטנס פון די וואס האבן גיענדיקט זייער הכשרה אין בנות-קבוצים.

דער תוכן כונים בוך „די מאמיס צוואה"

א) שרה שענירערס לעבן און שאפן

1) דאס יידישע קראקע, 2) די קליינע שרה״ע, 3) שרה׳לע אלס גייטארן, 4) פון קראקע קיין ווין, 5) צוריק אין דער היים. 6) דער ערשטער אוונט, 7) איר יאגדערן, 8) פאר אירע קינדער, 9) בנות און בתי, 10) וואוקס פון די שולן, 11) צדקה און כלל-ארבים, 12) די הארציקע מעדער, 13) איר קראנקייט, 14) די פטירה, 15) דער רושם

ב) בריוו צו קינדער און יוגנט

1) ליבט דעם באשעפער, 2) מדבר שקר תרחק, 3) היט אייך פון שבועות, 4) די עבירה לשון-הרע, 5) כבוד אב-ואם, 6) ואהבת לרעך כמוך! 7) מע טאר זיך נישט נוקם זיין! 8) זייט יעדן דן לכף-זכות, 9) נישט שטאלץ זיין ביי זיך! 10) פירט א צניעותדיק לעבן, 11) יום-טוב פון בית-יעקב, 12) דער כוח פון תפילה, 13) דאס חשיבות פון יידיש. 14) דער זין פון אונדזערע ליידן, 15) אונדזער ציל.

ג) מעשהלעך און גוטע ווערטער

1) פיניף און צוואנציק 2) תפילות פון קינדער. 3) אפן און צונימאכט, 4) די קינדער האבו יגט, 5) צוויי זייגערס, 6) אייביקע שיך, 7) חוזק אדער חיזוק, 8) של-ן ווי א ייד, 9) אז די נאדל פעדימט זיך נישט, 10) א יידישע מתנה, 11) די הכמה א-יין, 12) צדקה בסתר, 13) וואס א שניידער דארף אליך קענין, 14) פאלגן דעם טאטן אין הימל, 15) עניוות, 16) איר פרייד, 17) א קוראנטער וועקסל, 18) א גמילת-חסד, 19) מיר בויען מיט שטיינער, 20) אויסגעליינ-ק התלהבות, 21) דאס קול פון מענטש, 22) פארן אדער גיין, 23) דער אומבאקאנטער שליח.

ד) דערציילונגין

1) די ברכה פון ש—— ——יידישער זעלנער, 3) נר-תמיד, 4) פייער און וואסער, 5) אין דע—— 6) די פיר גרויסע שבתים, 7) צוויי בר-מצוה-סעודות.

ה) פרענומעראנטן

פרייז פון א בוך 1.50 גילדן, ביי —ר ווי 10 שטיק במשך דעם היינטיקן חודש צו 1.25

אין טיפן טרויער באוויינין מיר דעם אזוי פריצייטיקן טויט פון אונזער חברה זיסקע מאזינגער ע״ה. די אין טרויער פארבליבינע פאמיליע דריקן מיר אויס אונדזער טיפסטן ביילייד

ברכה פריי, חנה געטריידער און רעכל ראפאפארט
ביעלסקא—קראקע

גיבויגן פאר צער און ווייטיק שטייען מיר ביים פרישן קבר פון אונדזער איבערגיגעבינער און גיטרייער חברה און פירערין זיסל מאזינגער ע״ה, וואס איז אוועקגיריסן גיווארן פון אונדז אין די בליענדסטע יארן. די פאמיליע מאזינגער דריקן מיר אויס אונדזער טיפסטן מיטגיפיל.

המקום ינחמנו בתוך שאר אצ״ו
בנות-אגודת-ישראל.
קראקע

אונדזער טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס אונדזער איבערגיגעבינער בנות-חברה חנה וואוטשיק צוליבן פרי-צייטיקן טויט פון איר הייס-גיליבטן פאטער ע״ה. גיפין דיין טרייסט צווישן די וואס טרויערן אויף ציון און ירושלים.

לערערן ש. גאלדבלאט,
בנות-אגודת-ישראל,
ראווער, קאוולער בתי׳-גרופע
סאקאל

אין דער ערשטער יארצייט פון אונדזער ל. און טרייער חברטע גאלדע רהל ע״ה בת ר׳ אהרן יעגטיס אבד״ק דרוהאבטש, שטייען מיר אין טיפן צער גיבויגן דעם קאפ פאר דעם קבר פון אונדזער פריצייטיק פארשטארבינער חברה, די איבערגיגעבנסטע עסקנות פאר ב״י און בנות. אצארטע יונגע נשמה, אנ-איידעלע בלום איז פון יידישן גארטן אויסגיריסן גיווארן. יונג אין יארן אבער רייך אין מעשים. כבוד איר אנדענק! מיר דריקן אויס אונדזער טיפסטן מיטגיפיל דער פאמיליע פון הרב יעגטיס און זאלן גיטרייסט זיי ווערן בנחמת ציון וירושלים.

משפחת השו״ב שאץ
שרה שאץ, דינה דובראמיל, שיינדל צאפ, פערל לאה בורשטין
דרוהאבטש

אונדזער טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס דער חברה לובא זילבערשאץ און איר פאמיליע צוליבן פרי-צייטיקן טויט פון זייער גיליבטן פאטער ע״ה. זאל אייך דער אייבערשטער טרייסטן מיט די וואס טרויערן אויף ציון און ירושלים. ולא תוסיפו לדאבה עוד׳

לערערן הדס קלוגער,
גיטל קליינמאן,
בנות צעירות און בתי׳
וואוידיסלאוו

אין טיפן צער און מיט א פארקלעמט הארץ שטייען מיר גיבויגן פארן פרישן קבר פון אונדזער טייערסטער, שוועסטער-קינד פרוי ברכה ליבע פעדערמאן ע״ה פון סאטנאווצע, וועלכע איז אין איר בליענדער עלטער אוועקגיריסן גיווארן. די אין טרויער פארבליבינער פאמיליע דריקן מיר אויס דעם טיפסטן מיטגיפיל זאל השי״ת אייך טרייסטן צוזאמין מיט די וואס טרויערן אויף ציון ווירושלים.

פאמיליע מיללער
באכניע

למשפחת שטוקהמר וביחוד לחברנו הנעלה דוד משה שיחי׳ כוס תנחומים לרגלי פטירה עטרת ראשם ע״ה

מושיטים המשתתפים בצערם
אלי׳ דוד הלוי קליין,
שרגא צבי גונסקי,
שלום גרסנר
לודז

למשפחד שטוקהמר וביחור לחברתי החביבה חי׳ שרה תחי׳ כוס תנחומים לפטירת עטרת ראשם ע״ה.

מנשת
ציפה לשינסקה
תל-אביב

גם אני בין המנחמות
חנה ווייצמן

דעם טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס אונדזער ל. חברה און ב״י שילערין טאבע זיסל לאטא צו״יב דעם טויט פון איר הייס-גיליבטן פאטער ע״ה. ג—ט זאל דיך טרייסטן צוזאמין מיט די אבלי ציון און אין דער ארב ט פאר אונדזער ב״י אידעאל זאלסטו גישטארקט ווערן.

פירערן חנה ערענרייך
דיינע טרייע חברות
פון 5-טן קורס ב״י.
גאלין.

דעם טיפסטן מיטגיפיל דריקן מיר אויס אונדזער ל. חברה מירל בראנד צוליב דעם פריצייטיקן פארלוסט פון איר גיליבטער שוועסטער, אונדזער איבערגיגעבינער חברה חנה בראנד ע״ה. זאלן מיר אלס חברות אין אונדזער הייליקער ארביט א טרייסט גיפינין.

בנות-אגודת-ישראל.
טארנע.

א גאר הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער גיוו. פירערן פרל. זלאטע בארנשטיין צו איר חתונה מיט ה׳ א. שנור. זאל אייך ג—ט בענטשן מיט אייביקן גליק און צופרידנקייט.

בנות-אגודת-ישראל.
טארנע.

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem. פרייז 60 גראשן.

BAJS JAKOW | ŁÓDŹ, Marzec 1936 r. | **zeszyt 132**

Adres Redakcji: „BAJS JAKOW" Łódź, Kilińskiego 44. TELEFON 109-77. P. K. O. 67.795.

Otwock
Rabi Szneerson
Muranowska 7/9

א האר...
דוער ד...
שנור ...
בארנש...
זיין צו...

לאדזש ...

מקירו...
הנכבד...
בברכת מזל-טוב חמה...
נאמן בישראל.

נטע ברלינר
לודז א"ג פרידנזאן

למורתנו הנכבדה זלטה בורנשטין אנחנו מברכות בברכת מז"ט חמה לנשואי' עם הסופר הנכבד מ' אלתר שנור — תזכו להתגשמות שאיפותיכם בארצנו הקדושה ברוח רעיוננו הנש ב.

קבוץ הכשרה ובית עבודה
„אהל שרה"
ע"ש שרה שענירער ע"ה
ראש-הקבוץ אסתר גפנר.

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר די בנות-פירערנס: חי' רחל הערשענבערג מיט ה' שמחה בונם מארגנשטערן (לאדז); רבקה לויפער מיט ה' הערש פעטריניק (קראקע); שרה רבקה וויסבראט מיט ה' חיים ישראל גא-לאנט (קראשניק); ברכה שלאפראק מיט ה' שאול ראטבלאט (בילגאריי); עלקא גלאטשטיין מיט ה' זילבער-שטיין (פאריסאוו); גאלדא דינה יאס-קאוויטש מיט ה' בן-ציון פייווישע-וויטש (דוואַרט) צו זייערע חתונות – זייט זוכה צו בויען אייער גליקלעכן עתיד אויף די בערג פון ציון וירושלים.

לאדזש. **צענטראלע „בנות" אין פוילן**

צו די חתונות פון אונדזערע חברות: מרים ווייס מיט ה' מנחם נח האנ-דעלסמאן (לאדזש); חי' צבי' יאס-קאוויטש מיט ה' שמואל איסר מאהר (אסטראוויצע); מאשע לעווין מיט ה' ישראל מאיר פערלאוויטש (לאדזש) ווינטשן מיר מזל-טוב. זאל אייער עת"ד באשטראלט זיין מיט ג-טלעכער ברכה.

בנות-אגודת-ישראל
פאבניץ. פירערן ה. באמאץ.

א ברכהפולן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער אי-דעען-שוועסטער שרה אראנאוויטש (בלאשקי) צו איר תנאים שרייבן מיט ה' ל. אלטמאן (קאליש). השי"ת זאל בענטשן אייער צוקונפט מיט גליק און צופרידנהייט.

פירערן שרה מערזער
בלאשקי. בנות-אגודת-ישראל.

סל מלא ב"כות ובתיכם ברכ"ת מזל-טוב אני שולח ל"יב מרת רחל יוטע האלענדער תחי' (ווישאגראד) לרגלי ארושי' עם העסקן הנלהב מר האלענדער (ווישאגראד). יהא רעוא שצעדך הראשון יהי' סוגה בשושנים.

סוכטשוב. א. ראזען.

מזל-טוב
...גדזער גיוו. לערערנס: פרל. ...א (לאדזש) צו איר חתונה ...שעווסקי; די גרינדערן און ... פירערן פון אונדזער בנות-... שרה גרינבערג צו איר ...לייוויס (לאדזש) און צו די ...רזערע בנות-חברות: גיוו. פארז. ... שטארקמאן (טורעק) מיט ה' ...עטשעוו); גיוו. אקטיווע פארוו ...פירערן שרה זאממער (פתח-... ראזנבאום (פתח-תקוה). בויט ...צוקונפט על הרי ציון וירושלים.

בנות אגודת ישראל,
פירערן פ. מאנדזא,
טורעק פאמיליע קירשבוים.

צו די חתונות פון מיינע ליבע פריינדנס דבורה שעראדזקא (פאבניץ) חי' שרה ליס (ווישקאוו) ווינטש איך א הארציקן מזל-טוב. אויך ווינטש איך מז"ט דער חשובער הרבנית בער (דאברע) צו דער חתונה פון איר זון.

לוטאטאוו-זשעלעכאוו שרה בעם.

ברכת מז"ט חמה אנו מושיטים להמיסדות והמדריכות של הבתי' אצל חבית-יעקב בעירנו מרת שרה זוממער (פתח-תקוה) ומרת פאלע שטארקמאן לנשואיהן.

תזכנה למשוך עבודתו הפורי' בעד רעיוננו הקדוש בארצנו הקדושה מתוך אושר ועושר.

טורעק. ועד בית יעקב.

א הארציקן מזל-טוב און אייביקע צופרידנ"ייט ווינטשן מיר צו די תנאים פון אונדזערע חברות: ביילא בערקאוויטש מיט ה' מאנעס (וויערו-שאוו); עלקא ראגאווסקא מיט ה' וואלקא-וויטש און פרל. ש. שווארץ מיט ה' פעלטא (וויעלון).

פירערן ש. זשימנאוואדא
בנות אגודת ישראל.
ווירושאוו. אלע גרופן בתי'

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער ל. פריינדן באלטשע וויינשטיין צו איר חתונה מיט ה' ווייק. זאל דער אלמעכטיקער אייער נייעם וועג אין לעבן מיט הימליש גליק בענטשן און הערשן זאל ביי אייך תמיד תורה וגדולה במקום אחד.

גרופע הב"ות
באסנאוויצע. פירערנס: שרה. הדסה.

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער איבער-גיגעבינע בנות-חברה שפרה בריש צו איר חתונה מיט ה' גרינבערג (קאליש). זאל אייער עתיד זיין א גליקלעכע אין גייסט פון אונדזער הייליקער תורה.

בנות אגודת ישראל,
אוניעוו פירערן מרים טאבע-שטיין.

א הארציקן מזל טוב ווינטשן מיר דער ל. פרל. גרינבערג (לאדזש) צו איר תנאים מיט ה' בלייוויס (לאדזש); פרל. פאלע שטארקמאן (טורעק) מיט ה' בערענט (קלעטשעוו) און פרל. שרה זאממער (פתח-תקוה) מיט ה' ראַ-זענבוים צו זייערע חתונות גליק און צופרידנהייט זאל אייער נייעם וועג אין לעבן תמיד באגלייטן.

פויגל ראמה,
שוועסטערן טשערניעווסקא,
טורעק. ח. רובינשטיי.

צו די תנאים פון אונדזער ל. און גיטרייער פריינדן חנה ליליען מיט ה' פנחס מאסטער (פשעמישל) ווינטשן מיר א ברכה-פולן מזל-טוב. זאל אייער צוקונפט זיין א קייט פון אייביקן גליק און צופרידנהייט.

שולמית מעללער,
יאראסלאוו. מ. פעסטער.

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער איבער-גיגעבינער חב"ה חנה ליליען צו איר תנאים מיט ה' פ. מאסטער (פשעמישל).

יאראסלאוו. בנות אגודת ישראל.

א ברכה-פולן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער גיוו. לערערן און פירערן פרל. רבקה זשורקאווסקא (לאדזש) צו איר חתונה מיט ה' סאכאטשעווסקי זאל אייער צוקונפט זיין א קייט פון אייביק גליק און צופרידנהייט.

פירערן אסתר פויארא,
בנות אגודת ישראל,
אלע בתי' גרופיס,
וואלבראם. אלע ב"י שילערנס.

מיין איבערגעגעבענער גיוו. לערערן רבקה זשורקאווסקא תחי' צו איר חתונה ווינטשט
תלמידה אסתר מאצנער,
וואלבראם. ב"י לערערן אין זשארנאוויצע.

מיין גיטרייער חברטע ריווטשע תחי' מזל-טוב און פיל נחת ווינטש דיר
מרים רייז און די גאנצע פאמיליע.
וואלבראם.

מזל-טוב ווינטש איך מיין היס-געליבטער לערערן פרל. זשורקאווסקא צו איר חתונה. זאל איר השי"ת העלפן, אז איר הויז זאל זיין דאס אמתדיקע „בית-יעקב".

דיין טרייע שילערן
וואלבראם. שיינדל פעלזנער.

לנשואי מרת רבקה זשורקאווסקא מי שהיתה פמח שנים מורת ב"י דפה ברכת מז"ט חמה ויה"ר שעתידה יהי' מאושר בכל טוב.

ועד בית-יעקב
וואלבראם יו"ר אברהם זילברברג ורעיתו

להמשורר הנכבד מ' אלתר שנור נ"י ברכת מז"ט חמה לנשואיו

לאדזש. יוסף פרידנזאן

א כוס מיט ג-טלעכע ברכות טראגן מיר אנט-קעגן אונדזער ליבער גיוו. פירערן שרה זאמער צו איר חתונה מיט ה' ראזנבוים (פתח-תקוה). אויך דריקן מיר איר אויס א דאנק פאר אירע אפפער-לייסטונגען לטובת אונדזער בתי'. זאל אייער צוקונפט זיין אייביק בליענד.

בתי'-גרופע „שענירער"
טורעק פירערן גאלדע ברוקס

אויך מיר ווינטשן א הארציקן מזל-טוב אונדזער גיוו. באליבטער פירערן שרה זא"ער (פתח-תקוה) צו איר חתונה און דאנקען פאר איר מיפולער ארביט לטובת אונדזער רופע.

בתי'-גרופע „עזרה"
טורעק פירערן פריידע זאמער

א הארציקן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער בא-ליבטער לייטערן פון ב"י הרבנית בער תחי' (דאברע) און דער גאנצער פאמיליע ווי אויך הרבנית גאסטינסקא תחי' (וולאדיסלאוואו) צו דער חתונה פון זייער ליבן זון און ברודער יוסף בער נ"י מיט פרל. רחל סילמאן תחי' (נאווי-קארטשין). זאל דער אלמעכטיקער אייך געבן פון זיי פיל נחת.

פירערן רחל גערשט
דאברע ביי טורעק בנות-אגודת-ישראל

צו די תנאים פון מיין ברודער יחזקאל קראס-קאפף מיט פרל. מלכה חי' סקאצילאס (בענדין) ווינטש איך א הארציקן מזל-טוב. יתן ד' שעתיד שלכם יזהיר כחמה בצהרים.

קשענאוו גינענדל קראסקאפף

א הארציקן מזל-טוב ווינטש, איך מיין ליבער קוזינקע אסתר שפירא (ווארשע) צו איר חתונה, וועלכע איז פארגיקומען ג. תרומה. זאל תורה וגדולה געאייניקט ווערן ביי אייער טיש.

ראדאם ספרה רובין

צו דער חתונה פון אונדזערע ליבע בנות-חברות: חי' שרה ליס (ווישקאוו) און שרהטשע פאמאדע (ווארשע) ווינטשט א גליק-לעכע צוקונ ט.

טלושטש בנות-אגודת-ישראל

א הארציקן הזל-טוב ווינטשן מיר אונדזערע ח לערערן פרל. גרינפארב צו די תנאים פון איר ל. ברודער ווי אויך צו די תנאים פון אונד-זערע חברות פרל. יוטע האלענדער מיט ה' האלענדער (ווישעגראד); פרל. רחל זילבער-בוים (ווישעגראד) מיט ה' יעלען (באדזאנאוו). אויך ווינטשן מיר מזל-טוב אונדזער גיוו. לערערן פרל. שווארץ צו איר תנאים מיט ה' אליעזר עגולסקי. די הימלישע ברכות זאלן אייער לעבן באגלייטן.

בנות-אגודת-ישראל
ווישאגראד צעירות בא"י

א ברכהפולן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער לי-בער בנות-פירערן, גייסטיגע דערציערן, פרל. חנה רחל הערשענבערג (לאדזש) מיט ה' שמחה בינם מארגנשטערן (ראדזימין) צו איר חתונה. זאל אייער צוקונפט מיט הימליש גליק פאגלייט ווערן און זייט זוכה צו בויען אייער עתיד אין גייסט פון בא"י.

לאדזש גרופיס: „עולות" און „מרץ"

א ברכהפולן מזל-טוב ווינטשן מיר אונדזער גיוו. לערערן און בנות פירערן פרל. חי' שרה גרינבערג (לאדזש) צו איר תנאים מיט ה' ישראל בלייוויס (לאדזש). איר זאלט זוכה זיין צו בויען אייער צוקונפט אויף די בערג פון ציון אינים גייסט פון תורה און טראדיציע.

סאכאטשעוו בנות-אגודת-ישראל

א הארציקן מזל-טוב ווינטש איך מיינע ליבע בנות-חברות: א. פ. גארפינקל (ליפנא) צו דער חתונה מיט ה' מ. י. באראש (ווארשע); י. ר. קאנשטאם מיט ה' ה. מ. אייזיק (ליפנא) און צו דיין התונה ג. ד. יאסקאוויטש מיט ה' ב. צ. פייווישעוויטש (דווארט) זייט זוכה צו בויען אייער עתיד אין גייסט פון אונד-זער אידעאל.

לאדזש—ליפנא רייזל גרינבאל

בברכת מז"ט חמה ונלבבה אני מברכת את ידידתי הטשיבה מרת יוטע ראצע קהנשטם (ליפנא) לא-ושי' עם מר אייזיק. יהי רצון שדרכך תהי' סוגה בשושנים ותהי' לאלפי רבבה.

לבה—טורעק מורה פ. מאנדרא

אין אונדזער רעדאקציע איז צו באקומען דאס ווערק פונים באקאנטן גילערנטן יצחק לעווין מיטן נאמען:

Przyczynki do dziejów z Historji literatury żydów w Polsce.

אין דעם דאזיקן חבור געפינען זיך א ריי וויכטיקע ליטעראריש-וויסנשאפטלעכע ארביטן פון גאר הויכן ווערט.

פרייז 3 גילדן.
אן געלט פריערויס ווערט נישט געשיקט!

Wyd. Luzer Gerszon Frydenzon. Nakł. Centr. (B. A. J.) Agudas Israel w Polsce.